

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
Diplomski studij moderne i suvremene povijesti

**DOMOVINSKI RAT I PROGNANIČKO-IZBJEGLIČKO PITANJE
1991./1992.
(DIPLOMSKI RAD)**

Ivan Ljubić

Mentor: dr. sc. Ivica Šute

Zagreb, 2017.

Sažetak

Predmet istraživanja rada jest eskalacija, razvoj i model upravljanja prognaničko-izbjegličkim izazovom s kojim se Republika Hrvatska suočila tijekom 1991. i 1992. godine, dakle u kontekstu Domovinskoga rata i utemeljenja samostalne hrvatske države. Pitanje prisilnih migracija u što spadaju prognaništvo i izbjeglištvo pojmovno je razloženo u poglavlju koje prethodi analizi uzroka generiranja prognaničko-izbjegličkog pitanja 1991. i 1992. Potom slijedi kronološki prikaz ustroja sustava za zbrinjavanje prognanika i izbjeglica s fokusom na Ured Vlade Republike Hrvatske za prognanike i izbjeglice preko kojega izvršna vlast daje presudan impuls pri kroćenju velikog vala prisilnih migracija. Ured djeluje kao kostur sustava uz veliki doprinos sve aktivnijeg mirotvornog pokreta i mnogobrojnih organizacija nevladinog sektora. Jedna od takvih organizacija jest i Bedem ljubavi – pokret majki za mir, čije su aktivnosti na planu pomoći prognanicima i izbjeglicama predmet interesa idućeg poglavlja. S obzirom da se pitanje prisilnih migracija na području bivše Jugoslavije sa istekom 1992. ne završava, samo istraživanje početne faze tu nalazi svoj kraj, međutim ono je tek početni korak u budućem cjelovitom istraživanju koje tek očekuje hrvatsku historiografiju.

Ključne riječi:

Prisilne migracije, Jugoslavenska kriza, Domovinski rat, Prognanici, Izbjeglice, Ured Vlade Republike Hrvatske za prognanike i izbjeglice, Bedem ljubavi – pokret majki za mir

Summary

The subject of research are eruption, development and models of managing internally displaced persons and refugees issue during Croatia's Homeland War in years 1991. and 1992. The topic of forced migrations worldwide is analyzed in a separate chapter before the bigger part of the research that consists the explanation of the political context in which the internally displaced persons and refugees emerge during the collapse of Yugoslavia. The following chapter is the essential part of the research in which are chronologically described methods of establishing and developing complete system for taking proper care for all types of migrants in Croatia. The focal point of that system is the Government Office for internally displaced persons and refugees. Another important topic is the participation and role of non governmental organizations and the peace movement established during the early '90s. Probably the most renowned non governmental organization was Bedem ljubavi – pokret

majki za mir. They have made a huge impact on humanitarian field and participated in many activities, helping thousands of internally displaced persons and refugees. The last part of the research is dedicated to their activity. The topic of migrations in former Yugoslavia is long-lasting and this research represents only the first step in the direction of total and complete research that has yet to be done in Croatian historiography.

Keywords:

Forced migrations, Yugoslav crisis, Croatia`s Homeland War, Internally displaced persons, Refugees, Bedem ljubavi – pokret majki za mir

Sadržaj

1. Uvod.....	6
2. Stanje istraženosti teme.....	12
3. Prisilne migracije.....	15
3.1. Nastanak i razvoj međunarodnog izbjegličkog prava tijekom 20. stoljeća.....	15
3.2. Tipologija prisilnih migracija.....	19
3.3. Razvoj domaće terminologije.....	21
4. Prognaničko-izbjegličko pitanje: uzroci.....	24
4.1. Jugoslavenska kriza i raspad Jugoslavije: od smrti Josipa Broza Tita do tzv. Balvan revolucije (4.5.1980. – 17.8.1990.).....	25
4.2. Geneza Republike Srpske Krajine (RSK): Od tzv. Balvan revolucije preko srpsko-crnogorske agresije na Republiku Hrvatsku do Sarajevskog primirja (17.8.1990. – 3.1.1992.).....	30
4.3. Politika etničkog čišćenja na okupiranom teritoriju Republike Hrvatske.....	42
4.3.1. Kronologija stradanja i etape progona do 3.1.1992.....	45
5. Sustav za zbrinjavanje prognanika i izbjeglica.....	54
5.1. Razvoj i adaptacija sustava 1991./1992.....	55
6. Bedem ljubavi – pokret majki za mir 1991./1992.....	71
6.1. Nastanak Bedema ljubavi.....	71
6.2. Bedem ljubavi i pitanje prognanika i izbjeglica.....	73
7. Umjesto zaključka.....	78
8. Prilozi.....	80
8.1. Popis priloga.....	87
9. Bibliografija.....	88
9.1. Izvori.....	88
9.1.1. Arhivska građa.....	88
9.1.2. Zakonski akti.....	88
9.1.3. Web izvori.....	90
9.1.4. Objavljena izvorna građa.....	91
9.2. Literatura.....	92
9.3. Internet.....	95

1. Uvod

Domovinski rat, centralni događaj moderne hrvatske povijesti, u historiografskom smislu još čeka na punu afirmaciju, što je u najvećoj mjeri zadano stupnjem dostupnosti izvorne građe. To je svakako komplikacija, ali i lako razumljiv aspekt jer je tridesetogodišnji period zakonski propisan i nastavak je tradicionalne arhivske i nacionalno-sigurnosne tradicije. Ono što je pomalo zabrinjavajuće jesu izraženi trendovi zanemarivanja svih dimenzija izazova koje je trebalo prevladati ne bi li se oformila, obranila, a potom i oslobodila Republika Hrvatska. Vjerojatno je to sudbina svih ratova. Mnoge teme čekaju na ozbiljnu analizu, a mnoge na to da uopće dočekaju svjetlo dana. Nadam se da će nakon ovoga rada na svjetlo dana čekati jedna važna tema manje.

Uvodne napomene zadiru u temeljni motiv otvaranja novih tema i korištenje novih uglova pri analizi Domovinskoga rata kao završne etape u višestoljetnom procesu stvaranja moderne hrvatske države. Poput svakoga rata u ljudskoj povijesti niti Domovinski rat nije izuzetak. U središtu pozornosti najčešće su konkretni vojni obračuni i ishodi, vojne operacije i manevri vojski te, jasno, broj stradalih. Dominantne su i teme geopolitike i svih oblika diplomacije iza kulisa rata. Što se Domovinskoga rata tiče, stječe se dojam kako se prevladavajući narativ s vremenom suzio na herojsku obranu i tragediju Vukovara te vojno-redarstvene operacije *Bljesak* i *Oluja*. Jasno, govorim o najširem, odnosno kolektivnom poimanju rata za hrvatsku nezavisnost. Domovinski rat bio je puno više od oružanog sukoba i bila bi prava šteta da pozadina ostane zasjenjena dominantno vojnohistorijskim i političkim temama.

Bez obzira što u tzv. stručnoj javnosti, poglavito u historiografiji, tinja permanentan interes za tematiku Domovinskoga rata i najrecentnije povijesti, teško je ne primijetiti da se u institucionalnom obliku, a tu prije svega mislim na specijalizirane odsjeke za povijest hrvatskih sveučilišta, tematika Domovinskoga rata i dalje odgađa ili se obrađuje na kapaljku. Je li prerano ili prekasno, čini se da to više nije pitanje koje je zadato isključivo tradicionalnim stavom da je potrebno s određenim vremenskim odmakom problematizirati događaje iz prošlosti na stručnoj razini. Strelovitim napretkom tehnologije, ali i činjenicom da je Republika Hrvatska i dalje u formativnom stadiju razvoja svoje državnosti koju temelji upravo na tom i takvom Domovinskom ratu, postavlja se pitanje je li kucnuo čas da Domovinski rat zauzme istaknutije mjesto u sveučilišnim krugovima. Možda će upravo i na to

pitanje biti lakše dati odgovor nakon ovog diplomskoga rada. Dakako, to je samo jedno od pitanja i dio je širega problema koji ne može biti korigiran bez involviranosti viših instanci.

Krvava disolucija multietničke Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (u nastavku SFRJ) potaknula je pregršt gorućih pitanja i stavila pred izazov kompletno hrvatsko društvo. Tzv. avnojevske granice stavljene su pod pitanje od strane velikosrpskog projekta, a u obrani istih, mlada demokratska Republika Hrvatska morala je uložiti velike napore i dakako, kako to obično i biva u oružanim sukobima, platiti visoku cijenu u svakom smislu. Teret ratnog sukoba nisu svi pripadnici hrvatskoga društva osjetili jednakim intenzitetom, ali i ovaj rad će ukazati na to da je bilo nemoguće izvojevati pobjedu na ratnom polju bez snažne potpore tihe većine u pozadini. Dijelovi hrvatskoga teritorija tijekom druge polovice 1990. i do isteka 1991. našli su se pod okupacijom i u tom su statusu ostali do ljeta 1995. Na gotovo trećini teritorija formirana je paradržava Republika Srpska Krajina (RSK). Upravo paralelno s rastom i formiranjem RSK, rastao je i prognanički val s okupiranih teritorija prema slobodnim dijelovima Hrvatske, a nerijetko i prema inozemstvu, što je prognanika pretvaralo u izbjeglicu.

Naslov diplomskoga rada „Domovinski rat i prognaničko-izbjegličko pitanje 1991./1992.“ upućuje nas na jedno, uvjetno rečeno, kraće vremensko razdoblje recentne povijesti, ali s uzrocima koji sežu dublje u prošlost i posljedicama koje hrvatski narod i Republika Hrvatska osjećaju i danas. Zašto prognaničko-izbjegličko pitanje, a ne kriza? U kontekstu opće krize u kojoj se zatekla Republika Hrvatska, naročito 1991., učinilo mi se nesmotrenim jednu dimenziju sveopće i velike krize nazivati krizom za sebe. Primjerenije je govoriti o pitanju ili u najmanju ruku jednom od izazova. Jasno, to pitanje nije uobičajeno i teško da postoji ikakvo iskustvo koje ikoga može pripremiti za takav izazov, naročito ukoliko pored tog pitanja imate otvoreno i pitanje vlastite neovisnosti i neizvjesnost budućnosti. Hrvatska se u vrlo kratkom periodu nakon prvih demokratskih iskoraka ka suverenosti našla na udaru srpsko-crnogorske vojne agresije s okupiranim dijelom teritorija (26,5% teritorija 3.1.1992.)¹, međunarodno nepriznata i poprilično deficitarna po pitanju resursa za obranu svojih granica i tada još krhkog i međunarodno neprepoznatog suvereniteta. Pored svega, uz sve izraženiju agresiju tijekom 1991., rastao je prognanički val koji s krajem godine poprima

¹ Nenad Pokos i Stjepan Šterc, „Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske“, *Društvena istraživanja* Zagreb 4-5 (1993), 5.

dimenzije od preko pola milijuna ljudi.² Više od pola milijuna doručaka, ručaka i večera dnevno, odjeće, stambenih rješenja i zdravstvene skrbi, obrazovanja i svega što je dostojno minimuma potrebnog svakom čovjeku.

Test je to na kome Hrvatska nije smjela pasti, a ovaj diplomski rad prikazat će upravo način na koji su se tadašnje državno rukovodstvo, a potom i hrvatski narod u cijelosti, angažirali u rješavanju najveće prognaničko-izbjegličke i humanitarne krize na tlu Europe od završetka Drugoga svjetskoga rata, koja u periodu od početka agresije pa do privremene stabilizacije stanja s dolaskom 1992. doseže svoje početne vrhunce i biva uspješno obuzdana, tek da bi nanovo eruptirala i postala dominantno izbjegličko pitanje nakon početka rata u susjednoj Bosni i Hercegovini u proljeće 1992.

Kako i na koji način prikazati taj period? Metodologija rada temeljit će se na jednostavnoj i tradicionalnoj logici. Uvodni osvrt u stanje istraženosti teme i pozicioniranje iste u aktualnom momentu hrvatske historiografije jest nužno jer je upravo parcijalni pristup tematici prognanika i izbjeglica u Domovinskom ratu jasan motiv da se tematici pristupi sveobuhvatnije i višedimenzionalno. Naravno, nužno je istaknuti kako prognaničko-izbjegličko pitanje nije samo pitanje historiografije jer je tematika prognanika i izbjeglica multidisciplinarna i tangira ostale discipline u koje sam nužno morao raditi kraće izlete ne bi li što uspješnije mogao izvršiti potrebnu analizu. Govorimo o područjima sociologije, psihologije, antropologije, medicine, politike, napose vanjske, i drugih disciplina ujedinenih pod kišobran „humanitarnog pitanja“. Ovaj diplomski rad stremlji k tome da se jednom naizgled lako predvidljivom pristupu analizi pitanja s jasnim slijedom uzroci-tijek-posljedice, udahne, gdje je god to bilo moguće i gdje izvori i literatura to provociraju, dašak svježine i dodatna problematizacija.

Nakon uvodnog osvrta na stanje istraženosti teme slijedi kraći pregled povijesti prisilnih migracija i razvoja međunarodnoga izbjegličkog prava tijekom 20. stoljeća, što je nulti preduvjet za bavljenje tematikom prognanika i izbjeglica inače, ne samo tijekom i nakon Domovinskoga rata. Pojasnit ću u istom poglavlju i distinkciju između termina „prognanik“ i „izbjeglica“, kako u međunarodnoj terminologiji i pravnim uzusima, tako i u Hrvatskoj. Ta je distinkcija veoma bitna, a bez razumijevanja iste nije moguće na odgovarajući način uopće razmatrati navedenu problematiku.

² Izvješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanju prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba dostupno na http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1998_07_92_1248.html (pristup ostvaren 4.6.2017.); Adalbert Rebić, *Sve moje izbjeglice* (Zagreb: Novelti millenium, 2012), 31.

Nakon tih, nazovimo ih uvodnih razmatranja, fokus se usmjerava na uzroke. Iako je na prvi pogled jedan jedini odgovor na pitanje zašto dolazi do prisilnih migracija, a to je rat, ipak sam odlučio zaći dublje, primarno na tada okupirani teritorij formirane paradržave Republike Srpske Krajine i prikazati što konciznije ratnu psihozu koja dovodi do prognaništva. Rat je, pokazat će to i analiza uzroka u toj cjelini, jedva točan odgovor, a ako ćemo otići korak dalje, onda je i dijelom pogrešan, jer su mnoga okupirana područja rat, tj. konkretan oružani sukob, ugledala tek kroz navalne i oslobodilačke operacije Hrvatske vojske u završnoj dionici Domovinskoga rata. Preuzimanje vlasti, naročito tamo gdje je srpsko stanovništvo bilo uvjerljiva većina, išlo je vrlo brzo i relativno lagano. Kronološki prikaz etapa migracija sukladno ekspanziji okupacije jasno će ukazati, uz popratne statistike, kojim tempom i koliko brzo je više od pola milijuna ljudi do kraja 1991. napustilo svoje domove. Bitno je naglasiti da govorimo o prognanicima, a ne Hrvatima ili nekim drugim narodnostima. Doduše, uglavnom se i radi o „nesrbima“ i o dominantno Hrvatima. Ipak, okupirana područja napuštali su i Srbi iz različitih razloga, što planski, što prisilno. Među prognaničkom populacijom bilo je 3% Srba.³ Velika je razlika između nepredviđenog „ratnog vihora“ koji zahvaća jedno područje i sustavne i planski osmišljene politike s ciljem etničkog čišćenja teritorija za što lakšu buduću integraciju u veću državnu cjelinu i upravo četvrta cjelina pod naslovom „Prognaničko-izbjegličko pitanje: uzroci“ nastojat će na to ukazati. Kronološki, temeljem dostupne izvorne dokumentacije tadašnjih institucija RSK, uz osvrt na dostupna svjedočanstva i sva ostala raspoloživa sredstva upregnuta pri izazovu razumijevanja stanja na okupiranom području, moguće je razumijeti zašto je atmosfera bila za mnoge neizdrživa i što se treba dogoditi da prosječan čovjek napusti svoj dom ostavljajući najčešće sve iza sebe.

Takav pristup otvara cjelinu pod nazivom „Sustav zbrinjavanja prognanika i izbjeglica u Hrvatskoj“. Kako na prve valove prognanika i izbjeglica reagira Hrvatska? Što radi hrvatska država po tom pitanju i koliki angažman je posrijedi? Uz ta ključna pitanja u poglavlju ću ukazati i na prikaz razvoja kompleksne mreže iliti sustava za zbrinjavanje stradalnika od početnih faza improvizacije do izgradnje stabilnog sustava za prihvata prognanika i izbjeglica. To djelovanje koordinirano je kroz rad, prvo Ureda za izbjeglice Republike Hrvatske koji djeluje pri Ministarstvu rada i socijalne skrbi od ljeta 1991., a potom djelovanjem na razini Vlade Republike Hrvatske kroz novoformljeni Ured za prognanike i izbjeglice. Taj Ured, od svog utemeljenja krajem studenoga 1991. pa do kraja devedesetih ostaje jezgra sveobuhvatnog sustava za prihvata i zbrinjavanje prognanika i izbjeglica. Djelovanje Ureda od

³ Mate Granić, *Vanjski poslovi: iza kulisa politike* (Zagreb: Algoritam, 2005), 22.

utemeljenja do kraja 1992. kroz prognanički izazov, a potom i izbjeglički poradi potpune eskalacije ratnog sukoba u Bosni i Hercegovini, pivotalna je točka poglavlja, ali i kompletnoga rada. Svi ostali doprinosi ustvari su nadgradnja što će se vrlo jasno pokazati u netom opisanom sadržaju poglavlja.

Posebno zanimljiva etapa istraživanja odnosi se na doprinos i ulogu svih ostalih. Tu spadaju vjerske institucije, u prvom redu Katolička Crkva, ali i Islamska zajednica u Hrvatskoj i mnogi drugi. Pažnju nisam odlučio usmjeriti na djelatnost Katoličke Crkve u humanitarnom radu tijekom promatranog razdoblja 1991. i 1992. jer je to tema koja zaista zaslužuje stajati zasebno u sklopu šireg pitanja izučavanja uloge Katoličke Crkve u devedesetima. Jasno, nema nikakve dileme da bi takva tema mogla stajati i kao samostalan diplomski rad, stoga sam ograničenim intervencijama i letimičnim spomenom dao naznačiti da je uloga Katoličke Crkve, kao i ostalih vjerskih institucija, izuzetno bitna. Arhiva Caritasa u tom smislu predstavlja vrijedno i dragocjeno uporište te čeka na temeljito konzultiranje i sustavan pristup. S obzirom na primarno deskriptivnu narav ovoga rada, odlučio sam se zadržati na spomenu.

Civilna scena u Hrvatskoj nastaje tijekom Domovinskoga rata što ju snažno određuje. Od mnogih organizacija koje su utisnule snažan pečat i obilato se angažirale u razdoblju Domovinskoga rata na humanitarnom planu svakako je Bedem ljubavi – pokret majki za mir najpoznatiji. Memoarsko gradivo i fondovi poslužili su da se kroz analizu djelatnosti jedne takve visokoprofilirane humanitarne organizacije spozna važnost angažmana civilne scene u rješavanju prognaničko-izbjegličkog pitanja. Stoga, „Bedem ljubavi – pokret majki za mir“ stoji kao zasebno poglavlje.

Nipošto se pri analizi i istraživanju nije moguće ograničiti samo na Hrvatsku. Pomoć, doduše ne uvijek dovoljna, ali simbolički jako važna, dolazila je raznim međunarodnim kanalima. Dakako, u prvom redu preko Međunarodnog Crvenog križa i postepene i sve veće involviranosti UNHCR-a u ratna zbivanja na području tada već bivše Jugoslavije. Hrvatska dijaspora davala je značajan financijski i svaki drugi doprinos. Nekako se uloga hrvatskog iseljništva uglavnom svodi na financijsku pomoć pri naoružavanju Hrvatske, ali prisutan je i stalan priljev sredstava kako bi se u prvom redu pomoglo stradalnicima Domovinskoga rata. Iz tog razloga pod lupom se našla i takva djelatnost, ali uklopljena u poglavlje „Sustav zbrinjavanja prognanika i izbjeglica“ iz jednakih uvjerenja radi kojih se nisam usudio otvarati arhivu Caritasa jer bi na taj način dobrano probio gabarite diplomskoga rada.

Sve navedeno, poglavlje za poglavljem, detekcija jasnih uzroka radi kojih stotine tisuća ljudi napuštaju svoje domove, kroz niz primjera, korištenje dostupne izvorne građe i svih vrsta literature ugrađeno u kronološki presjek jednog od, ako ne i najturbulentnijeg razdoblja recentnije hrvatske povijesti, bilo je dovoljno da se o često marginaliziranoj sferi Domovinskoga rata progovori na sveobuhvatniji način te da se narativ ubuduće spusti s prvih linija fronte na one zadnje. Kroz rat prolazi čitava zemlja, čitav narod. Trendovi izučavanja Domovinskoga rata, vjerujem, uzimaju pravac odmaka od tradicionalnoga i upravo je i ovaj diplomski rad nastao s ciljem da bude znakovit doprinos takvim tendencijama u hrvatskoj historiografiji.

2. Stanje istraženosti teme

Pisati recentniju hrvatsku povijest, a naročito onu većinom arhivski klasificiranu, izazov je koji na prvi pogled djeluje donkihotovski. Međutim, rijeki dostupni arhivski fondovi najčešće neuređeni do kraja, sekundarni izvori i sve veći broj literature te potraga na internetu, mogu ponuditi dostatan broj tragova za kvalitetnu rekonstrukciju i deskriptivan pristup gotovo svakoj temi. Upravo je to slučaj s institucijama hrvatske države od 30.5.1990. naovamo. Iz tog razloga predstojeća poglavlja produkt su heterogenih pristupa. Okosnicu čine zakonski akti i uredbe objelodanjeni kroz Narodne Novine i dostupni dokumenti nadležnih ministarstava najčešće u formi web izvora. Arhivska građa i dalje čeka na punu deklasifikaciju, iako je već sada moguće djelomično pristupiti određenim fondovima, doduše parcijalno uređenima, pri Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. To se naročito plodnosnim pokazalo pri izradi poglavlja u kome proučavam djelatnost Bedema ljubavi – pokreta majki za mir tijekom 1991. i 1992. Pored izvora tog tipa, valja spomenuti i serije objavljenih izvora od strane Hrvatskog memorijalno dokumentacijskog centra Domovinskoga rata korištenih pri analizi djelovanja JNA i institucija pobunjenih Srba u Hrvatskoj. Integralan su dio i svjedočanstva te memoari istaknutih ličnosti koje su vodile čitav sustav za zbrinjavanje. To su svakako dr. Mate Granić, pokojni dr. Adalbert Rebić kao predstojnik Ureda za prognanike i izbjeglice pri Vladi RH i Damir Zorić kao glavni tajnik netom spomenutog Ureda i nekolicina drugih aktera civilne scene. Ostale informacije crpljene su iz literature koja je šarolika. U nastavku ću navesti neke od naslova koji su se pokazali kao vrlo važan doprinos istraživačkom radu.

Za suveren ulazak u problematiku ljudskih migracija, ponajprije onih prisilnih kakve su produkt ratova, dostupan je sve veći broj publikacija. Svim aktualnim i budućim istraživačima na ruku ide aktualnost migrantske krize koja ne izlazi iz fokusa svjetske javnosti još od 2015. Od korištene literature u poglavlju posvećenom problematici razvoja međunarodnoga izbjegličkoga prava vrlo je korisno djelo Duška Petrovića, „Izbjeglištvo u suvremenom svijetu“. Autor je temi pristupio široko, od povijesti izbjeglištva do pitanja iz sfere biopolitike. Komplementarno tom djelu pokazali su se znanstveni članci iz ranih devedesetih iz pera Milana Mesića upravo na temu razvoja međunarodnog izbjegličkoga prava. Znanstveni časopis „Migracijske i etničke teme“ nezaobilazna je stanica za sve izučavatelje migracija. Prema frekventnosti problematike migracija u samom časopisu jasno se može razaznati aktualan trenutak u povijesti u kome su migracije top tema, kako u Hrvatskoj, tako i u svijetu.

Rekonstrukcija konteksta, a poglavito jugoslavenske krize osamdesetih nakon koje slijedi kolaps Jugoslavije praćen okupacijom teritorija Hrvatske i srpsko-crnogorskom agresijom na Hrvatsku, ostvaren je konzultiranjem literature usmjerene usko na tu istu problematiku. Širi kontekst realiziran je uz već etablirane i općeprihvaćene sinteze opće povijesti Hrvatske u 20. st. poput Goldsteinove „Hrvatske povijesti“ i Bilandžićeve „Moderne hrvatske povijesti“ i sinteze povijesti Domovinskoga rata iz pera petorice znanstvenika Hrvatskog instituta za povijest, Nikice Barića, Davora Marijana, Alberta Binga, Zdenka Radelića i Dražena Živića. U istom poglavlju kapitalnim se pokazalo djelo Nikice Barića „Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990-1995“. Zastupljenost pojmova „prognanik“ i „izbjeglica“ jedva je postojeća. Ipak, s obzirom da je za razumijevanje uzroka eskalacije prognaničko – izbjegličkog pitanja bilo nužno punu pozornost posvetiti upravo geopolitičkom i općem društvenom kontekstu, nerijetko pretvarajući poglavlja na momente u događajnicu Domovinskoga rata, izostanak specijaliziranog i sveobuhvatnog pristupa prognaničko-izbjegličkoj problematici upravo je vakuum koji tendira popuniti ovaj istraživački rad.

Njega sigurno ne bi bilo bez nekoliko izuzetno važnih naslova na čijim stranicama su se krili važni fragmenti poglavlja koja su slijedila nakon četvrte cijeline posvećene detekciji uzroka. Još tijekom 1992. profesor sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Milan Mesić, s grupom studenata sociologije provodi istraživanje i dolazi u izravan doticaj sa stotinama prognanika i izbjeglica. Zabilježeni intervjui, ali i predanalize sjajan su odraz upravo onog vremena koje je predmet istraživanja. „Ostjeljivi i ljuti ljudi“ čekaju na novo izdanje što je prilično razvidno odokativnom ocjenom stanja hrbata nekoliko dostupnih primjeraka u knjižnici FFZG-a. Također, iz sredine devedesetih datira i publikacija skupine autora „Progonstvo i povratak“, predvođenih Ivanom Rogićem i Snježanom Knezović. Djelo orijentirano na, kako i sam podnaslov kaže „psihosocijalne i razvojne odrednice progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika“. Naime, već se u navedenoj publikaciji otvara važno pitanje, a to je pitanje stvaranja preduvjeta za povratak raseljenog stanovništva.

Mnogo drugih naslova pomoglo je da se pojedini fragmenti integriraju u mozaik. Iz desetine takvih ipak bih morao istaknuti zbornik „Pravo na dom“, urednika Slobodana Langa i Branka Peka. Godine 2011. u Osijeku je održan skup posvećen upravo tematici prognaništva i izbjeglištva tijekom Domovinskoga rata. Pod visokim pokroviteljstvom Vlade Republike Hrvatske produciran je zbornik u koji su svoje impresije ugradili mnogi akteri sustava za zbrinjavanje i skrb nad prognanicima i izbjeglicama, ustrojenog od strane države. Njihova

iskustva i prilozi omogućili su rekonstrukciju djelatnosti Ureda Vlade Republike Hrvatske za prognanike i izbjeglice kao nukleusa čitavog sustava.

Naposljetku treba istaknuti internet stranice, od onih afirmiranih poput stranice Leksikografskog zavoda do manje poznatih na koje sam naišao posve slučajno. Iz kategorije manje poznatih mnogo je braniteljskih. Bez zadržke sam koristio sve što je rezoniralo kao relevantno, bez obzira na provenijenciju i autorstvo. Internet je poslužio i za slikovne priloge koji se nalaze tik prije detaljnog popisa svih korištenih izvora, literature i web stranica pri izradi diplomskoga rada. Nažalost, potpuna okosnica i dalje nisu izvori, ali je i korištena izborna građa poduprta literaturom svakojaka podrijetla bila dostatna da se udari temelj važnoj temi recentne hrvatske povijesti i konačno pospješi trenutno stanje istraženosti teme koje je skoro pa nepostojeće u klasičnom historiografskom smislu.

3. Prisilne migracije

Preduvjet uspješnog bavljenja problematikom prognaničko-izbjegličkog pitanja u Domovinskom ratu tijekom 1991./1992., jest što preciznije definiranje osnovnih pojmova. Što su to *izbjeglice*, a što *prognanici*, i gdje nastaje razlika. S obzirom da Domovinski rat nalazi svoje mjesto na samom kraju 20. st., slijedi prikaz načina na koji se tijekom turbulentnog 20. stoljeća pristupalo tematici „prisilnih migracija“ i na kojim međunarodnopravnim zasadama započinje institucionalno zbrinjavanje prognanika i izbjeglica tijekom Domovinskoga rata. Koje su međunarodne organizacije zadužene za zbrinjavanje izbjeglica, kakvu sve tipologiju (prisilnih) migranata poznaje suvremena demografija, na koji način se razvilo međunarodno izbjegličko pravo i dakako, na koji način i kako je Republika Hrvatska odgovorila na ta pitanja. Poznavanje tih procesa neizostavno je ukoliko želimo otvoriti tematiku prognanika i izbjeglica u Domovinskom ratu bez uobičajenih omaški svođenja svih na izbjeglice. Koliko god se na prvu ruku činilo možda čak i kao trivijalno pitanje, dijametralno je suprotno. Domovinski rat je idealan argument u prilog toj tezi.

3.1. Nastanak i razvoj međunarodnog izbjegličkog prava tijekom 20. stoljeća

Migracije stanovništva fenomen su prisutan od kad je čovječanstva, ali 20. stoljeće je to koje je do neslučenih proporcija umnožilo pitanje migracija. Upravo zato ću, bez namjere da zalazim u duboku prošlost i prikazujem svu mobilnost čovjeka, bilo to svojevolumno ili prisilno, fokus usmjeriti na 20. stoljeće koje se inače naziva „stoljećem izbjeglica“.⁴ Prisilne ili nedobrovoljne migracije sasvim su prikladna nuspojava „kratkog i krvavog“ 20. stoljeća prožetog globalnim oružanim konfliktima te disolucijama imperija, tj. multietničkih državnih zajednica (Austro-Ugarska, Osmansko Carstvo, Rusko Carstvo, SSSR, SFRJ) tijekom finalne etape konstituiranja mnogobrojnih nacionalnih država.

Sreća u nesreći leži u činjenici da je još od Prvog svjetskoga rata artikulirana potreba da se na međunarodnoj razini kreira model institucionalne skrbi nad izbjeglicama te da se u pravnom smislu izbjeglici pruži odgovarajuća zaštita. Može se slobodno ustvrditi da je ishodište institucionalnog organiziranja skrbi nad izbjeglicama s aktualnom 2017. godinom

⁴ Marica Karakaš Obradov, *Novi mozaici nacija u „novim poredcima“: migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest 2014), 13.

ugledalo svojih sto godina. Naime, milijun i pol ruskih izbjeglica tijekom i nakon Oktobarske revolucije napušta raspalo Rusko Carstvo, odnosno tada već u fazi formiranja Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR).⁵ Međunarodna zajednica upravo tada prepoznaje izbjeglištvo kao problem vrijedan pažnje. Tih milijun i pol izbjeglica nije imalo nikakve ambicije za povratkom u svoju domovinu, poglavito zato jer je u njoj uspostavljen politički sustav posve suprotan starom i tada već srušenom morahijskom uređenju. Njihov ključni problem ležao je u tome što su im dokumenti izdani u državi koja je iščeznula s međunarodne političke karte i na taj su se način našli u statusu bez ikakve pravne zaštite. Ne treba gajiti iluzije da se iza svesrdne pomoći ukazane od strane međunarodne zajednice, koja se tih godina okuplja oko platforme Lige naroda, kriju isključivo filantropski porivi. S obzirom da su nezanemariv dio izbjeglica činili ostatci ruske aristokracije i inteligencije, međunarodna zajednica je pronašla milijun i pol razloga da tipuje upravu na tu kartu ne bi li pospješila svoju stratešku poziciju u nastojanjima da se obuzda nalet revolucije čiji odjeci su u tom trenutku, Europi iscrpljenoj svjetskim ratom, mogli djelovati i nerijetko jesu djelovali vrlo privlačno.⁶ U vanjskopolitičkom smislu, stradalništvo je uvijek moćan adut i svi ga koriste obilato, kako tada, tako i danas.

Liga naroda najkonkretniji potez do tada povlači odabirom norveškog diplomata F. Nansena na poziciju „visokog povjerenika za izbjeglice“. Pored milijun i pol spomenutih izbjeglica s teritorija Rusije, pod Nansenovu jurisdikciju stavljeno je i otprilike 300 000 Armenaca koji su 1915. spas pred Turcima potražili u izbjeglištvu. Te dvije skupine izbjeglica koristile su tzv. Nansenovu putovnicu koja im je služila kao isprava o identitetu i omogućavala im međunarodnopravnu zaštitu.⁷ Naivno se vjerovalo da je izbjeglištvo privremen problem koji treba biti riješen čim prije.⁸ Nije trebalo dugo čekati da se takva očekivanja rasplinu. Međuratno razdoblje općenito obilježava velik broj političkih izbjeglica. Prednjače izbjeglice iz Njemačke i Španjolske koje su poprište uspona nacizma i fašizma odnosno totalitarnih režima. Liga naroda je na te izazove odgovorila dvojako. U slučaju izbjeglica iz Njemačke formiran je 1933. Ured visokog povjerenika, a u slučaju izbjeglica iz

⁵ Isto, 13 – 14.

⁶ Milan Mesić, „Međunarodno izbjegličko pravo – od uspona do krize,“ *Migracijske i etničke teme* 9 (1993): 191.

⁷ Isto 191.

⁸ Duško Petrović, *Izbjeglištvo u suvremenom svijetu: od političkoteorijskih utemeljenja do biopolitičkih ishoda* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2016), 283.

Španjolske pomoć je uskraćena jer je međunarodnoj zajednici bilo preče održati neutralan stav spram Španjolskog građanskog rata.⁹

Godina 1933. obilježila je, pored uspostave Ureda visokog povjerenika, i izdavanje Konvencije o međunarodnom statusu izbjeglica pod okriljem Lige naroda. Problema je bilo više. Prvi je taj što se konvencija nije bavila razlozima izbjeglištva, a drugi i ključni je bila sve veća irelevantnost projekta Lige naroda u sklopu kojeg je izostalo sudjelovanje velikih i ključnih sila poput Sjedinjenih Država, a mnoge druge zemlje na njene se apele i odredbe nisu uopće osvrtaile kao u slučaju Kraljevine Italije. Visoki povjerenik zadužen za rješavanje pitanja izbjeglica nije bio direktno nadležan Savjetu Lige naroda, a sredstva je mogao namaknuti isključivo kroz privatne donacije.¹⁰ U predvečerje Drugoga svjetskoga rata došlo je do ujedinjena dvaju ureda, Ureda visokog povjerenika i Nansenovog ureda. Ekspanzijom Trećega Reicha intenzivira se pitanje izbjeglica iz Austrije i Čehoslovačke o kojima brigu preuzima *Međuvladin komitet za izbjeglice*, osnovan 1939. pod vodstvom dotadašnjeg Visokog povjerenika za izbjeglice Sir Roberta Emersona. Time je završio period uglavnom nesustavnog bavljenja izbjegličkim pitanjem na međunarodnoj razini. Slijedio je Drugi svjetski rat i preko 40 milijuna izbjeglica, tj. ako pratimo postratnu terminologiju u uporabi pri međunarodnim agencijama – „raseljenih osoba (displaced persons)“.¹¹ Iako je nedugo nakon završetka rata repatriran velik broj izbjeglica, koordiniranim djelovanjem savezničkih komandi i građanskih vlasti nije se moglo u potpunosti odgovoriti na taj humanitarni izazov. Međuvladin komitet za izbjeglice raspušten je 1947. kada započinje s djelatnosti Međunarodna organizacija za izbjeglice (International Refugee Organization – IRO).¹²

Kroz statut IRO-a precizno se određuje tko potpada pod njenu ingerenciju. Moglo bi se reći da se nastoji napraviti distinkcija između pravih izbjeglica tj. onih uistinu potrebitih i onih koji to nisu. Pa se navode sljedeći: 1.) žrtve nacističkih i fašističkih režima ili režima koji su bili na njihovoj strani u Drugome svjetskom ratu, 2.) španjolski republikanci i druge žrtve falangističkog terora, 3.) osobe koje su uživale status izbjeglica prije rata.¹³

Napredak u sklopu Ujedinjenih naroda bio je spor i ne bez konflikata. Dvije perspektive, one Zapada i Istoka, sukobile su se oko pitanja tko su to „prave izbjeglice“. Novi

⁹ Karakaš Obaradov, *Novi mozaici nacija u „novim poredcima“: migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća*, 14.

¹⁰ Mesić 1993, 192.

¹¹ Milan Mesić, *Osjetljivi i ljuti ljudi: hrvatske izbjeglice i prognanici* (Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1992), 5.

¹² Mesić 1993, 192.

¹³ Isto 192.

istočnoeuropski sateliti SSSR-a zahtijevali su bezuvjetnu repatrijaciju, dok je Zapad inzistirao na poštovanju prava na azil. Nakon dugih pregovora pronađeno je suglasje. Generalna skupština UN-a je u prosincu 1949. prihvatila odluku o konstituiranju nove institucije Visokog povjerenika UN-a za izbjeglice (United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR).¹⁴ Prvi i glavni zadatak bila je izrada Konvencije o statusu izbjeglica (Convention Relating to the Status of Refugees) koja je objelodanjena 1951. u Ženevi po kojoj postaje i poznata. Na snagu je stupila 21.4.1954. Do dana današnjeg tzv. *Ženevska konvencija* ostala je temeljni međunarodni dokument za reguliranje izbjegličkoga prava.¹⁵ Najbitniji aspekt Ženevske konvencije jest univerzalna definicija termina izbjeglica čime je učinjen ključni iskorak prema jedinstvenom međunarodnom standardu.¹⁶

Ona se (Konvencija) u svojoj prvoj verziji pokazala nedovršenom i to se vrlo brzo očitovalo.¹⁷ Temeljna slabost Ženevske konvencije ležala je u tvrdoglavom neprihvatanju činjenice da izbjeglištvo, raseljništvo, apatridstvo nisu prolazne pojave. Dakle, izbjeglice su „osobe koje su pod pritiskom događaja registriranih prije 1951. godine, a zbog realno utemeljena straha da će biti progonjeni zbog rase, religije, političkog uvjerenja – izbjegla van svoje domovine te ne mogu, ili zbog straha ne žele, prihvatiti zaštitu svoje domovine; ili su to osobe bez državljanstva koje se nalaze izvan zemlje svojeg prethodnog boravka te se zbog spomenutih okolnosti ne mogu ili zbog straha ne žele vratiti nazad.“¹⁸ Takvom definicijom, a naročito vremenskim ograničenjem za period prije 1.1.1951. Konvencija je ograničena prostorno i vremenski. Prostorno s fokusom na Europu, a vremenski na period prije izdavanja Konvencije što i nema pretjeranog smisla jer bi se na taj način moglo vremensku odrednicu protumačiti kao pretjerano pozitivno i nerealno očekivanje da će budućnost ostati lišena novih izbjegličkih katastrofi. Dakako da to nisu razlozi ovakvog opreza, već da se iste treba primarno tražiti u nesuglasju UN-a između velikih humanitarnih ciljeva, ali i aktualnog momenta, tj. bipolarne podjele svijeta u kontekstu već uznapredovalog Hladnoga rata.¹⁹ Da se učine potrebne korekcije na samom dokumentu bilo je potrebno čekati šesnaest godina. Nimalu ulogu u tom razdoblju odigrali su događaji u Mađarskoj 1956. Ustanak protiv

¹⁴ Karakaš Obaradov, *Novi mozaici nacija u „novim poredcima“: migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća*, 14-15.

¹⁵ Mesić 1993, 193.

¹⁶ Petrović, *Izbjeglištvo u suvremenom svijetu: od političkoteorijskih utemeljenja do biopolitičkih ishoda*, 289 – 290.

¹⁷ <http://www.unhcr.org/3b66c2aa10> (cjelokupan tekst Konvencije 1951. dostupan na webu UNHCR-a)

¹⁸ Snježana Knezović, ur., *Progonstvo i povratak: psihosocijalne i razvojne odrednice progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika* (Zagreb: SysPrint 1995) 30.

¹⁹ Mesić 1993, 194.

sovjetskih vlasti kao posljedicu je imao otprilike 200 000 izbjeglica.²⁰ UN je u takvim okolnostima proširio djelatnost UNHCR-a zadatu Konvencijom te se pristupilo organizaciji skrbi nad mađarskim izbjeglicama. Bila je to najave mnogo jasnijeg internacionalnog angažmana UN-a što je za sobom povuklo i potrebne korekcije na samoj Konvenciji kao temeljnom aktu.

Konvenciji je 1967. dodan *Protokol* kojim su ukinuta vremenska i prostorna ograničenja. Od tog trenutka, Konvencija je uistinu internacionalan dokument.²¹ Do kraja 70-ih uspostavljen je cjelovit sustav skrbi za izbjeglice na međunarodnoj razini unutar kojega je profilirano tridesetak međunarodnih ugovora o izbjeglicama i dvadesetak institucija regionalnoga karaktera. UNHCR je bio i ostao središte tog sustava na koga su se s vremenom nadovezale i druge priznate međunarodne humanitarne organizacije poput Međunarodnih organizacija Crvenoga križa i Crvenoga polumjeseca te ostali, u prvom redu brojne Nevladine udruge (NGO).²² Sve nakon tih formativnih godina bila je nadgradnja. Međunarodno izbjegličko pravo i dalje se nastavilo razvijati i širiti, a svoje ishodište nalazilo je u korpusu ljudskih prava.

Kroz proces međunarodne profilacije izbjegličkoga prava zamjetan je postupak sve preciznije definicije pojma izbjeglica. Od univerzalne uporabe u međuratnom razdoblju do sve nijansiranih tipova i sveopće stratifikacije tog pojma do kraja stoljeća. Kakvi su sve tipovi prisilnih migracija poznati i na koji način se definiraju, prikazat ću u idućem potpoglavlju koje će poslužiti kao most prema analizi uporabe pojmova izbjeglica i prognanik tijekom Domovinskoga rata.

3.2. Tipologija prisilnih migracija

Dostupna literatura o izbjeglicama zastupljena je s obiljem različitih termina, ali može se reći da ipak dominiraju tri. Najčešći termin koji je s protokom vremena i eskalacijom masovnih migracija različitog postanka reducirana na još nijansiranije i uže kategorije jesu – *izbjeglice*.

²⁰ Milan Mesić, *Osjetljivi i ljuti ljudi: hrvatske izbjeglice i prognanici*, 7.

²¹ Mesić 1993, 194.

²² Knezović 1995, 34 – 38.

Pored njih, prosječan izučavatelj sličnih publikacija susrest će se s termin *azilanti*. Kao treći termin prisutne su *raseljene osobe* (displaced persons).²³

Izbjeglice su svoju definiciju dočekale kroz prethodno spomenutu Ženevsku konvenciju i Protokol. No, to ne znači da je takva definicija ostala opća i sveprisutna iako je zauzela ishodišnu poziciju u sklopu međunarodnog izbjeličkog prava. Mnogo je razloga za različite definicije, a najbolji pokazatelj fluidnosti navedenih termina jest stanje u Africi tijekom šesdesetih godina 20. st. koje su prožete uznapredovalim procesom emancipacije afričkih zemalja od kolonijalne vlasti. Takve nestabilnosti prouzrokovale su velike izbjegličke valove i dovele do toga da Organizacija afričkog jedinstva (OAJ) prihvati proširenje definicije izbjeglica. Ono što je vidljivo jest progres po pitanju elemenata na kojima počiva definicija. Zahvaćen je još veći spektar potencijalnih uzroka izbjeglištva. Na aktualna četiri elementa (1. realno utemeljen strah, 2. progon, 3. razlozi rase, religije, nacionalne pripadnosti itd., 4. boravak izvan zemlje podrijetla) dodani su i elementi vanjske agresije ili okupacije te poremećaja javnog poretka unutar jedne zemlje.²⁴ Do sinteze tih dvaju definicija nikada nije došlo, a pretpostavke za takvo što, barem što se Europe tiče, na kraju 20. stoljeća su dosegle potrebit nivo. Jedan od tih procesa jest i Domovinski rat te eskalacije velikih valova prognanika i izbjeglica kao posljedica i vanjske agresije na teritorij Republike Hrvatske, između ostalih faktora.

Termin *azilanti* zaista ne treba dodatno pojašnjavati, ali ono što je interesantno jest termin „*raseljene osobe*“. Iako na prvu djeluje kao sinonim za izbjeglice, radi se o terminu kojim se najčešće označavaju interno raseljene osobe, dakle koje su izbjegle iz jednoga u drugi kraj svoje domovine. Pandan tom terminu u Hrvatskoj su *prognanici*. Iako su kao kategorija priznati na međunarodnoj razini, pitanje interno raseljenih osoba iliti prognanika nije pitanje kojim se bavi međunarodna zajednica i sve njezine organizacije te se ono tretira kao unutarnje pitanje zemalja. Tu činjenicu je presudno ne ispuštati iz vida kada govorimo o Domovinskom ratu. Za Hrvatsku je to značilo da je glavninu sredstava tijekom 1991. godine za skrb nad prognanicima morala namaknuti vlastitim snagama. Međunarodnim priznanjem u siječnju 1992., a potom i transformacijom prognaničke krize u većinski izbjegličku od sredine 1992. pa do kraja rata, rasla je sve veća involviranost međunarodne zajednice u rješavanje tog pitanja. Ti procesi biti će podvrgnuti detaljnijoj analizi u idućim poglavljima.

²³ Isto 29 – 31.

²⁴ Isto, 31.

Pregledavajući dostupne web enciklopedije i leksikone, termin „prognanik“ jedva da se može locirati. Od definicije ni traga ni glasa. Ono što je dostupno u neograničenim količinama jest termin izbjeglice i jasno – definicije.²⁵ Više manje se sve vrti oko temelja postignutog kroz Ženevsku konvenciju i Protokol.

3.3. Razvoj domaće terminologije

„[...] Jednom smo u Caritasu dobili punu torbu slatkiša i teglili je prema Čnomercu u tramvaju prepunom ljudi. Dotjerana gospođa u našim kolima rekla je kolegici da to izbjeglice *rade gužvu jer se po cele dane vozaju sim tam*. Pogledala sam je i nasmiješila se jer sam znala da smo mi prognanici, a da su izbjeglice iz Bosne.“²⁶

Početak Domovinskoga rata i pojavom prvih prisilnih migracija na teritoriju Hrvatske nagonski se i instinktivno kreće u uporabu termina „izbjeglice“. Taj termin označavao je sve ljude koji su napustili svoje domove uslijed straha od progona, ratnih sukoba, potencijalnih ili stvarnih razaranja te ostalih aktivnosti iz domene terorizma. Također, nije se držalo previše važnim je li ta migracija ostvarena prema slobodnom teritoriju Hrvatske ili se radilo o migraciji preko granice. Kako se Domovinski rat sve više internacionalizirao te se fokus međunarodne javnosti paralelno s eskalacijom rata okretao prema prostoru bivše Jugoslavije, u prvom redu prema zbivanjima u Hrvatskoj, došlo se do zaključka da se na angažman međunarodnih institucija koje brinu o izbjeglicama može računati isključivo po pitanju onih koji su migrirali van domovine. Za Hrvatsku će ta činjenica imati važnost u godinama koje su slijedile, ali nije nudilo previše nade za 1991. godinu. Iz tog je razloga skovan termin „prognanik“ za svaku unutarnju izbjeglicu (interno raseljenu) kakvih je u Hrvatskoj iz mjeseca u mjesec bilo sve više. Vlada Republike Hrvatske na sjednici 22.11.1991. donosi Uredbu o statusu prognanika i izbjeglica koja stupa na snagu objavom u Narodnim Novinama 3.12.1991. Taj nadnevak označava i promociju termina „prognanik“ u nacionalnom zakonodavstvu.²⁷ Uredba prilično jasno definira tko je tko, stvara distinkciju terminološki te u pravnom smislu izjednačava izbjeglice i prognanike što, vodeći se prema međunarodnom izbjegličkom pravu, nije slučaj. Navodi se odmah u početku, ali zatim i u podmaklom stadiju zakona što se sve ima osigurati svima koji zadovoljavaju te nesretne

²⁵ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28272> (pristup ostvaren 27.3.2017.)

²⁶ Ivana Simić Bodrožić, *Hotel Zagorje* (Zagreb: Profil multimedija, 2010), 11.

²⁷ Romana Franulović Bušić, *Prognanici i izbjeglice u Republici Hrvatskoj*, .3.

(<http://www.slobodanpraljajak.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/IZBJEGLICE%20IZ%20BIH%20U%20HRVATSKOJ/A-Dokumentacija/428.pdf> - pristup ostvaren 26.3.2017.

uvjete. U članku 1. stoji: „Republika Hrvatska osigurava, ovisno o materijalnim mogućnostima, nužni smještaj, prehranu, školovanje djece, zdravstvenu zaštitu i pomoć za podmirenje drugih nužnih životnih potreba svim osobama kojima se na osnovi ove uredbe prizna status prognanika ili izbjeglice.“, dok u članku 2. stoji: „Osobi koja je s ratom ugroženog područja na teritoriju Republike Hrvatske. samostalno ili organizirano putem općinskog kriznog štaba, općinskog štaba civilne zaštite. Hrvatskog Crvenog križa ili centra za socijalni rad napustila mjesto prebivališta da bi izbjegla neposrednu opasnost za život pred agresijom i drugim oružanim akcijama može se priznati status prognanika odnosno izbjeglice. Prognanik u smislu ove uredbe je osoba iz stavka 1. ovoga članka koja je s jednog područja Republike Hrvatske izbjegla na drugo područje Republike Hrvatske, a izbjeglica je osoba iz stavka 1. ovoga članka koja je izbjegla u inozemstvo. Ratom ugroženo područje proglašava Vlada Republike Hrvatske.“²⁸

Takva formulacija nije odgovarala svima jer se i među prognanicima mogu raditi razlike između onih koji su zaista prognani i svih onih koji su napustili svoj zavičaj sluteći opasnost. Istaknuti hrvatski sociolog Milan Mesić navodi da je jedan od ključnih generatora nezadovoljstva ovakvim zakonskim rješenjem činjenica da prognanici ne žele biti izjednačeni s izbjeglicama jer oni ne bježe, oni su prognani.²⁹ Jasno, bili su to počeci konstituiranja domaćeg izbjegličkog prava te su se u idućim godinama na tu Uredbu naslonile i nove zakonske odluke. Tipologija prisilnih migracija može se vršiti po različitom ključu. Na prethodnim primjerima jasno se može razlučiti tko se smatra izbjeglicom, a tko prognanikom i to su okviri koje je nužno poštovati u problematiziranju prognaničko – izbjegličkog pitanja tijekom Domovinskoga rata, ali i do danas. Vidljivo je iz donesene Uredbe da je prognaničko pitanje preraslo razinu improvizacije te je tražilo jasan angažman države do čega i dolazi. U slučaju osoba koje su izbjegle iz druge zemlje u Hrvatsku, dakle izbjeglica u klasičnom smislu riječi, vrijedile su Ženevska konvencija i Protokol, a to se u prvom redu odnosi na stotine tisuća izbjeglica koje će Hrvatska primiti iz susjedne Bosne i Hercegovine. Potrebno je istaknuti da je Republika Hrvatska Ženevskoj konvenciji i Protokolu službeno pristupila sukcesijom 12.10.1992.³⁰

Hrvatski sustav tijekom Domovinskoga rata, ali i nakon, poznaje četiri tipa stradalnika. To su prognanici, izbjeglice, povratnici i izbjeglice u tranzitu. Fokus rada se vrti

²⁸ http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_64_1643.html (NN 64/91)

²⁹ Milan Mesić, *Osjetljivi i ljuti ljudi: hrvatske izbjeglice i prognanici*, 19.

³⁰ Mirjana Domini, „Migracijski procesi urokovani raspadom Jugoslavije i agresijom na Hrvatsku“, *Migracijske teme* 15 (1999), 328.

oko prognanika i izbjeglica, međutim podtipovi povratnika i izbjeglica u tranzitu neizostavan su dio cjelokupne priče i ne smije ih se ispuštati iz vida. Naime, onoga trenutka kada prognanik postane povratnik, otvara se novo poglavlje u organiziranom pristupu države prema nekoć okupiranim područjima Hrvatske koja se i dan danas klasificiraju kao područja od posebne državne skrbi.

4. Prognaničko-izbjegličko pitanje: uzroci

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija urušila se na način ekvivalentan njenom nastanku. Usred tog višegodišnjeg, a prema mnogima i višedesetljetnog procesa, naznake disolucije i razdruženja federalnih jedinica bile su s protokom vremena sve izraženije. Međutim, nije dovoljno na olak i paušalan način konstatirati da je rat donio sa sobom različite izazove, između ostalog višemilijunske migracije i za Hrvatsku izazov zbrinjavanja prognanika i izbjeglica. Specifičan društveni i politički kontekst raspada SFRJ, demografske pretpostavke i pitanje međurepubličkih granica, kolaps mantre o bratstvu i jedinstvu, srpska supremacija u državnim strukturama, ali i mnogi drugi parametri, nezaobilazna su problematika ukoliko želimo u potpunosti razumijeti politički debakl jugoslavenske ideje, a potom i reperkusije takvog raspleta.

U ovom poglavlju temeljna je namjera prikazati okolnosti u kojima je došlo do raspada SFRJ, proći kroz jugoslavensku krizu osamdesetih u najkraćim crtama u kontekstu detanta na hladnoratovskoj globalnoj sceni i, nedugo zatim, skoro potpunog sloma komunizma na svjetskom nivou. SFRJ, koliko god priča za sebe, nije uspjela ostati imuna na tektonske poremećaje na međunarodnoj političkoj sceni. Sve njezine prisilno maskirane manjkavosti isplivale su na površinu. Slikovito rečeno, razdoblje koje ću analizirati tijekom prve etape poglavlja zahvaća vrijeme od smrti Josipa Broza Tita preko pada Berlinskoga zida do pada prvih balvana po prometnicama Republike Hrvatske u kolovozu 1990. Potom ću prikazati kontekst u kojem nastaje i dinamiku kojom se formira Republika Srpska Krajina (RSK) paralelno s okupacijom hrvatskoga teritorija jer se glavnina prognanih i izbjeglih generira upravo s okupiranih područja i svih onih mjesta na direktnom udaru Jugoslavenske Narodne Armije (JNA) i ostalih srpskih vojnih formacija tijekom 1991. U sklopu te dionice uslijedit će i raščlamba politike koja je i na najvišim međunarodnim instancama prepoznata kao agresivna i iredentistička, kao politika s elementima „etničkog čišćenja“. Što se događa na okupiranom teritoriju Republike Hrvatske? Kakav je tretman prema nesrbima, većinom Hrvatima? Što nam o tome govore dostupni izvori i literatura, ne samo hrvatska, već i ona srpske, tj. okupacijske provenijencije? Kronološki ću prikazati tijek agresije, a samim tim, paralelno s rastom ili smanjenjem agresije na Hrvatsku, pratit ću valove prisilnih migracija, odnosno demografske poremećaje, kronološki i, ondje gdje to statistike omogućavaju, kvantitativno.

Takav pristup je logičan. On je tradicionalan i u svojoj srži neoriginalan, ali određene sastavnice svakog poglavlja i potpoglavlja nastojao sam osvježiti različitim kutovima i perspektivama, ali i vrstama izvora i literature različite provenijencije.

4.1. Jugoslavenska kriza i raspad Jugoslavije: od smrti Josipa Broza Tita do tzv. Balvan revolucije (4.5.1980. – 17.8.1990.)

Većina narativa o raspadu SFRJ započinje s 4.5.1980. To nije slučajno i svakako ne znači da je do smrti Josipa Broza Tita Jugoslavija bila primjer zdravog državnog mehanizma, niti socijalistički raj na zemlji. Naime, Jugoslavija je već od ranije, rekao bih i od samoga nastanka, bila deficitarna u mnogočemu. Svi sastojci za kvalitetnu katastrofu bili su tu. Tegobna prošlost međuetničkih odnosa dva najbrojnija naroda, ali ne samo njih, podzastupljenost svih ostalih u odnosu na najbrojniji narod u državnim i partijskim strukturama, neobičan i skup ekonomski sustav, nerealan i još skuplji međunarodni položaj neadekvatan stvarnoj vrijednosti SFRJ i demografski sastav koji je sve republike s izuzetkom Slovenije stavljao u vrlo nezavidan položaj po pitanju budućih nastojanja da zaokruže svoj teritorij u nekakav oblik nacionalne države. Jasno, mnogo je tu i drugih parametara u igri, ali Jugoslavija je usprkos svemu nabrojanom pronašla svoju poziciju na međunarodnoj sceni, sačuvala mir i dočekala osamdesete godine. Može se reći da je smrt doživotnog predsjednika SFRJ sve slabosti, godinama gurane pod tepih, momentalno lansirala na svjetlo dana. Pandorina kutija bila je otvorena, a jugoslavenska kriza mogla je započeti.

Kao temeljna točka prijepora nakon Titove smrti nametnulo se pitanje Ustava iz 1974., iako je i ranije to pitanje prepoznato kao problem, naročito u Srbiji.³¹ Dok su jedni smatrali kako je tim Ustavom iz federacije Jugoslavija transformirana *de facto* u konfederaciju te da joj je time načinjena šteta, ostatak aktera (SR Hrvatska, SR Slovenija) vidio je u takvom Ustavu pozitivan pomak prema nužno potrebnoj konfederalizaciji. Upravo je taj prijepor epicentar ključne pukotine u jugoslavenskoj državnoj konstrukciji i na toj će se liniji tijekom osamdesetih vrlo jasno definirati dvije temeljne suprotstavljene silnice. Zagovornici avnojevskog federalizma i protivnici istog, preciznije rečeno, srbijansko vodstvo.³²

³¹ Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest* (Zagreb: Novi Liber, 2003), 363.

³² Nikica Barić i Albert Bing, Davor Marijan, Zdenko Radelić, Dražen Živić, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat* (Zagreb: Školska knjiga i Hrvatski institut za povijest, 2006), 65.

Iako je nakon Tita došao Tito, taj je novi Tito najedanput postao meta kritike, i to otvorene. Naročito u Srbiji u kojoj je tijekom osamdesetih niknuo i procvao vrlo složen propagandni mehanizam s misli vodiljom prema kojoj svi ostali narodi Jugoslavije, vođeni svojim „antisrpskim“ nagonima, nastoje sputati srpski nacionalni identitet.³³ U vrlo kratkom roku Jugoslavija se suočila sa scenarijima koje je nastojala pošto poto eskivirati. Josip Broz Tito našao se na udaru kritika, plansko gospodarstvo doživjelo je nekoliko krahova u vidu bankrota i prezaduženosti, Savez komunista gubio je na značaju³⁴, nesvrstanost je u svjetlu detanta na međunarodnoj razini bivala sve više *passee*, pa ostaje pitanje što je to od jugoslavenskih dogmi i kohezivnih faktora preživjelo osamdesete. Najsigurniji odgovor bio bi JNA. Kriza je rasla i postala sveobuhvatna.³⁵ Povrh svega, iz ormara su poispadali različiti kosturi, od kojih je neriješeno i dugo vremena potiskivano pitanje svih pitanja, ono nacionalno, sve više izbijalo u prvi plan i to na vrlo visokim instancama. Gotovo da nije bilo ničega što bi se do kraja osamdesetih moglo klasificirati kao tabu. Narod je s pravom tražio odgovore na mnoga pitanja iz prošlosti, neki narodi aktivnije od ostalih.

U takvim okolnostima, naročito u Srbiji, moglo se pročitati da je u Jasenovcu ubijeno milijun Srba, što je tvrdio general JNA Velimir Terzić u intervjuu iz 1983.³⁶ Nažalost, takve falsifikate moguće je čuti i danas. Nadalje, vrijedi naglasiti i neke od istaknutijih huškačkih istupa u srpskoj javnosti. Vuk Drašković, lider Srpskog pokreta obnove, izjavio je u veljači 1990. da je „Jasenovac 40 puta veći od Mauthausena“.³⁷ Gradacija je uočljiva. Prednjačili su srpski intelektualci, snažno podupirući sve teze koje su išle u prilog kapitalnoj tezi, onoj o naravi Jugoslavije i Titova sustava kao protusrpskog.³⁸ U takvom ambijentu bilo je samo pitanje vremena kada će se izroditi jasnije artikulirani programi onkraj službene političke scene i sve slabijeg Saveza komunista Jugoslavije (SKJ).

Memorandum SANU iz 1986. nedvosmisleno je bio upravo to – politička platforma koju će kao svoju doktrinu preuzeti i sam Slobodan Milošević, u to doba nadolazeća zvijezda srbijanske politike. Ono što je u Memorandumu kritično nalazi se u dijelu u kojem se tvrdi da je položaj Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini veoma loš. „Izuzimajući period postojanja

³³ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 364.

³⁴ Komunistička partija (SKJ) imala je 1982. 2,2, milijuna članova, a do 1989. broj je reduciran na 1,5 milijuna. Mirjana Cupek Hamill, *Konferencija o miru u Jugoslaviji i raspad jugoslavenske federacije: (1991. – 1992.)* (Zagreb: Leykam International, 2008), 45.

³⁵ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 350.

³⁶ Isto, 365.

³⁷ Isto 365.

³⁸ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 66.

NDH, Srbi u Hrvatskoj nikada u prošlosti nisu bili toliko ugroženi koliko su danas.³⁹ U narednim etapama poglavlja bit će riječi i o problematici položaja Srba u SFRJ s posebnim naglaskom na SR Hrvatsku. Nesklad između teza afirmiranih u srpskoj javnosti i stvarnog stanja je frapantan i otvara pitanja uloge medija o čemu će također biti riječ kako u narednom poglavlju. Velikosrpski projekt iz 19. st. poprimao je sve jasnije konture, a da bi se takav projekt mogao provesti, bilo je ključalno homogenizirati sav srpski narod.⁴⁰ Tog zadatka primio se Slobodan Milošević, od proljeća 1987. predsjednik CK SK Srbije.⁴¹ Znakovit je komentar Ivana Stambolića, bivšeg predsjednika Predsjedništva SR Srbije o 8. sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije održanoj 24.9.1987. godine: „Osma sjednica zaista je bila ratna truba čiji je zov podigao na noge srpske nacionaliste u pohod na razaranje Jugoslavije. Jugoslavija je već tada osuđena na smrt. Preostao je samo njen jeziv hropac u krvi...“.⁴²

Intenzivno se radilo na uspostavljanju široke svesrpske fronte. Da je Milošević na zacrtanoj ruti Memoranduma, pokazala je smjena vodstava Kosova i Vojvodine te SR Crne Gore, čime je krajem 1988. i početkom 1989. stečena kontrola u saveznom predsjedništvu s četiri glasa od ukupno njih osam, ali ne i konačna prevlast.⁴³ Bio je to jasan dokaz da je planska kampanja viktimizacije i glasno zalaganje za ustavne promjene s ciljem modeliranja Jugoslavije u pravcu interesa srpskoga naroda poprimala karakteristike epidemije među Srbima diljem Jugoslavije. Također, ukidanjem statusa konstitutivnih pokrajina *de facto* je srušen Ustav SFRJ iz 1974.⁴⁴ Što se Ustava tiče, to nije bilo sve, jer su novonastale promjene zapečaćene promjenom Ustava SR Srbije u veljači 1989.⁴⁵

Tzv. Antibirokratska revolucija bila je u punom zamahu i prelijevala se prema zapadu zemlje. Taktika koja je davala dobre rezultate nije se mijenjala. Skupine profesionalnih Srba uspješno su potpirivale famozna „događanja naroda“ i stvarala ambijent hysterije i linča. Kao kulminacija velikosrpsstva tradicionalno se uzima Miloševićev govor na Gazimestanu 28.6.1989. kada je posve otvoreno i bez zadržke najavio oružane konflikte.⁴⁶

³⁹ <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf> (pristup ostvaren: 7.2.2017.)

⁴⁰ Ante Nazor, ur., *Počeci suvremene hrvatske države: (kronologija procesa osamostaljenja Republike Hrvatske od Memoranduma SANU 1986. do proglašenja neovisnosti 8. listopada 1991.)* (Zagreb: Hrvatski – memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007), 9.

⁴¹ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 366.

⁴² Nazor, 12.

⁴³ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 68.; Goldstein, *Hrvatska povijest*, 366.

⁴⁴ Nazor, 12.

⁴⁵ Cupek Hamill, *Konferencija o miru u Jugoslaviji i raspad jugoslavenske federacije: (1991. – 1992.)*, 43.

⁴⁶ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 367.; Nazor, 13.

Analizirajući Memorandum SANU primjetno je da se kao jedna od ključnih otegotnih okolnosti pri evaluaciji položaja srpskog naroda navodi činjenica da van Srbije živi gotovo četvrtina Srba.⁴⁷ Najveći dio u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. S tih pozicija, srpski nacionalisti teško su se mirili s takvom „dezintegracijom“ kako je navedeno u Memorandumu. Trebalo ih je integrirati, tj. „zaštititi“. Proces koji su uzeli maha u Srbiji sve su se češće i jasnije manifestirali i na tlu Hrvatske tijekom 1989., počevši od veljače kada je upriličen protest Srba iz Knina zbog navodnog komplotiranja hrvatskih i slovenskih političara s albanskim separatistima.⁴⁸ Godina 1989. označava pojavu višestranačja u Hrvatskoj. Paralelno s takvim trendovima rastle su aktivnosti na budućim okupiranim teritorijima. Manifestacije poput vjerskoga slavlja 9.7.1989. na Kosovu polju nedaleko Knina poprimila su obilježja političkih skupova tijekom kojih su se mogli čuti slogani „Ovo je Srbija“ i „Ne damo te zemljo Obilića“.⁴⁹ To je još bilo veoma benigno u usporedbi s onim što će uslijediti.

U kontekstu narasle i uznapredovale krize te naglog rođenja višestranačja, održan je izvanredni 14. kongres SKJ u siječnju 1990. Svi koji su polagali nade u SKJ i njenu ulogu kao jamca opstojnosti SFRJ suočeni su s činjenicom da je SKJ s 14. kongresom prestao postojati.⁵⁰ Opstanak Jugoslavije teoretski je bio zamisliv i bez dominacije SKJ i jednopartijskog obrasca, kako je tvrdio i premijer Ante Marković, ali ponuđene alternative nisu naišle na veću potporu u društvu te su uskoro bile teško poražene od strane nacionalnih stranaka.⁵¹ Koliko je širenje višestranačja bio brz proces potvrđuje i činjenica da je u svega nekoliko mjeseci zaključno s datumom 9.4.1990. pri Republičkom sekretarijatu za upravu i pravosuđe registrirano preko trideset političkih stranaka u SR Hrvatskoj.⁵²

Proljeće 1990. donijelo je prve višestranačke izbore u Sloveniji i Hrvatskoj. Za Hrvatsku, tada još SR Hrvatsku, to je značilo i pobjedu Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Bio je to jasan odgovor hrvatskog biračkog tijela na pritisak velikosrpske politike i na mlake reakcije dotadašnjih nositelja političke vlasti u Hrvatskoj.⁵³ Iako su i sami djelovali na političkoj sceni u SR Hrvatskoj, formirajući stranke poput SDS-a i osnivajući kulturna društva poput Zore, veliki dio hrvatskih Srba nastavlja sa započetom kampanjom iz prethodnih

⁴⁷ <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf> (stranica 27., pristup ostvaren 8.2.2017.)

⁴⁸ Nazor, 14.

⁴⁹ Isto, 15.

⁵⁰ Cupek Hamill, *Konferencija o miru u Jugoslaviji i raspad jugoslavenske federacije: (1991. – 1992.)* 45.

⁵¹ Isto 45.

⁵² Nazor, 17.

⁵³ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 373 – 376.

godina.⁵⁴ Stanje na budućim okupiranim krajevima, dakle u općinama s apsolutnom ili relativnom većinom Srba, kreće se u smjeru pobune. Tako su već 4.2. u Karlovcu i mjesec dana nakon na Petrovoj Gori upriličeni novi mitinzi koji su dodatno destabilizirali ionako napete srpsko-hrvatske odnose.⁵⁵ Ivica Račan, tadašnji predsjednik CK SKH, ujedno i lider SKH – SDP, a na početku 21. stoljeća i hrvatski premijer, označen je kao „ustaša“, što je tih dana inače bila popularna etiketa svim potencijalnim oponentima velikosrpske politike.⁵⁶ Skandiralo se i „Ubit ćemo Tuđmana“, što se umalo i dogodilo na predizbornom skupu HDZ-a u Benkovcu kada je na njega pokušan atentat plinskim pištoljem.⁵⁷

Nije to bio jedini odgovor na aktualna gibanja u Hrvatskoj. Vojne su vlasti, prema zapovijedi izdanoj 14.5.1990., do 23.5. oduzele naoružanje Teritorijalne obrane SR Hrvatske i smjestile ga u skladišta JNA. Procjene se kreću i do 200.000 komada oružja.⁵⁸ U takvim okolnostima u Hrvatskoj je pripremano skoro konstituiranje trodomnog višestranačkog Sabora najavljeno za 30.5. Srpski bunt je rastao, a poticaj su mu bili i procesi tzv. desrbizacije policije, državnog aparata i gospodarskih poduzeća.⁵⁹

Slobodni izbori, prvi nakon parlamentarnih izbora u Kraljevini Jugoslaviji 1938., označili su povijesnu prekretnicu za Hrvatsku. Na valu optimizma koji je zahvatio narod poradi sloma komunizma i dolaska slobode, uvjetno rečeno, spremala se završna etapa na putu prema punoj samostalnosti i suverenosti. Ipak, jugoslavenska kriza bila je daleko od razrješenja, a stanje u Hrvatskoj, naročito među više od pola milijuna Srba kao njenih stanovnika i konstitutivnoga naroda, bilo je na rubu erupcije. Može se i treba se svakako razumijeti strah i trauma Srba koja korijene vuče u razdoblje Drugog svjetskog rata, ali jedini i isključivi krivac za ogromno nepovjerenje, a potom i konkretan ustanak u Kninskoj krajini, te zatim u zapadnoj i istočnoj Slavoniji, Banovini, Kordunu, jest Beograd. Manipulacije i propaganda protiv nove hrvatske vlasti poprimile su razmjere ludila. Svaki poticaj novih hrvatskih vlasti dočekivan je na nož i sa spremnim optužbama za revitalizaciju „endehazije“.⁶⁰ Na takvoj platformi poduzeti su i konkretni koraci s namjerom modeliranja teritorijalno-administrativnog ustroja SR Hrvatske. Na skupštini općine Knin donesene su odluke o formiranju i konstituiranju Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like. Slijedio je domino

⁵⁴ Nazor, 19.

⁵⁵ Isto 19.

⁵⁶ Nazor, 19.

⁵⁷ Isto, 21., Goldstein, *Hrvatska povijest*, 376.

⁵⁸ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999), 762.; Nazor, 23.

⁵⁹ Cupek Hamill, *Konferencija o miru u Jugoslaviji i raspad jugoslavenske federacije: (1991. – 1992.)*, 46.

⁶⁰ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 381-382.

efekt i drugih općinskih Skupština. Nazirale su se konture budućih „srpskih autonomnih oblasti“.⁶¹ Svi pokušaji da se smanje napetosti, pa čak i sastanak Jovana Raškovića, lidera SDS-a, i hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana, nisu uspjeli smanjiti tenzije.⁶²

Novo, demokratskim putem izabrano hrvatsko vodstvo na čelu s novoizabranim predsjednikom, tada još predsjedništva SR Hrvatske, dr. Franjom Tuđmanom, vrlo je brzo djelovalo u smjeru transformacije SR Hrvatske u Republiku Hrvatsku. Redizajn je uslijedio 25.7. kada je Sabor usvojio amandmane na Ustav i ostavio u prošlosti pridjev „socijalistički“. Tog je dana redizajnirana i zastava na kojoj je zvijezdu petokraku zamijenio povijesni hrvatski šahirani grb.⁶³ Istoga je dana, paralelno sa svečanom procesijom u Zagrebu, na velikosrpskom mitingu u mjestu Srb prihvaćena *Deklaracija o suverenosti i autonomnosti srpskog naroda u Hrvatskoj*. Formirano je Srpsko nacionalno vijeće, kao izvršni organ pomalo fantomskog Srpskog Sabora, te je najavljen i referendum.⁶⁴ Bio je to završni čin uvertire u otvorenu pobunu Srba u Hrvatskoj.

4.2. Geneza Republike Srpske Krajine (RSK): Od tzv. Balvan revolucije preko srpsko-crnogorske agresije na Republiku Hrvatsku do Sarajevskog primirja (17.8.1990. – 3.1.1992.)

Glavni i temeljni generator prognaničkog i izbjegličkog pitanja bile su srpska pobuna u Hrvatskoj i nastavno na nju, srpsko- crnogorska agresija na Republiku Hrvatsku. Politička tvorevina Republika Srpska Krajina (RSK), za koju se često koristi pridjev *takozvana*, bila je itekako stvarna. Svoj nastanak ugledala je u završnoj fazi egzistiranja SFRJ. Prethodno spomenute Zajednice općina sjeverne Dalmacije i Like mogu se uzeti kao njeno ishodište.⁶⁵ Dakako, ona svoj konačan oblik nije ostvarila odmah, već je njeno uznapredovalo formiranje ostvareno paralelno s najintenzivnijom vojnom agresijom na Republiku Hrvatsku tijekom 1991.⁶⁶ U tom razdoblju, koje ćemo pozicionirati u središte interesa, intenzitet nasilja i zločina nad nesrpskim stanovništvom, čega ću se preciznije dotaknuti u nastavku, ukazuje na smišljenu politiku koju su i najviše svjetske instance poput Međunarodnoga suda pravde (ICJ)

⁶¹ Nazor, 35.

⁶² Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005), 70.

⁶³ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 92.

⁶⁴ Isto, 94.; Nazor, 39.

⁶⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 12.

⁶⁶ Isto, 12. – 13.

okarakterizirale kao politiku operacionaliziranu kroz genocidne radnje i etničko čišćenje. U takvim okolnostima malo tko je htio ostati na svojem ognjištu – više stotina tisuća prisilnih migracija bilo je posljedicom takvih radnji i aktivnosti.

U kolovozu 1990. započinje konkretna pobuna dijela Srba u Hrvatskoj protiv hrvatskih vlasti. Kao datum se navodi 17.8. za kada je raspisan referendum o srpskoj autonomiji.⁶⁷ Isti su dan, uz pomoć balvana i naoružanih straža, blokirane prometnice u smjeru Knina, Benkovca i Gračaca.⁶⁸ Tog dana dogodilo se i presretanje desetak hrvatskih policajaca od strane ratnog zrakoplovstva JNA. Bio je to jasan pokazatelj pod čijim patronatom i pod čijom zaštitom te logističkom ispomoći planira teći postupak odvajanja dijelova teritorija Republike Hrvatske. Kaotičnu situaciju potaknuo je i kninski gradonačelnik Milan Babić koji je proglasio ratno stanje, što je bilo vrlo neozbiljno jer je dodatno uplašilo stanovništvo. Da bi predstava bila potpuna, u Kninu, kao središtu ustanka i glavnom gradu buduće RSK, osnovan je Savjet narodnog otpora.⁶⁹ Potom se pobuna širi i na ostatak Sjeverne Dalmacije, Liku, Banovinu i druge krajeve Hrvatske. Organizirani i u periodu do 2.9. provedeni referendum gotovo je jednoglasno (99,96%) potvrdio namjeru da se proglasi autonomija srpskih općina. To je bila i definitivna potvrda da je srpski narod u Hrvatskoj u potpunosti pristao uz velikosrpsku platformu.⁷⁰

Koliko god se u nastupima predstavnika hrvatskih Srba isticalo da takva nastojanja i aktivnosti kao cilj imaju stjecanje što boljeg položaja u Hrvatskoj, konačni je cilj bio upravo odvajanje iz Hrvatske i integracija u neku novu državnu zajednicu po mjeri Srba, tj. Beograda.⁷¹ Sljedeći citat iz pera Borisava Jovića, predsjednika Predsjedništva SFRJ od lipnja 1990. do lipnja 1991. godine, svjedoči o strategiji srpske politike i ulozi Srba u Hrvatskoj. „Razgovor s Veljkom Kadijevićem... Kažem Veljku da bih ih (op. a. Hrvatsku i Sloveniju) ja najradije isterao silom iz Jugoslavije, jednostavnim presecanjem granice i proglašavanjem da su se svojim odlukama sami doveli u tu situaciju, ali ne znam šta da radimo sa Srbima u Hrvatskoj. Nisam za primenu sile, nego da ih stavimo pred svršen čin. Da se razradi akcija u tom smeru, sa varijantom da se pre konačnog isterivanja održi referendum na osnovu koga bi se odlučilo gde izvršiti razgraničenje. Veljko se slaže.“⁷²

⁶⁷ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 385.

⁶⁸ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 94.

⁶⁹ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 385.

⁷⁰ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 86.

⁷¹ Isto, 75.

⁷² Borisav Jović, *Poslednji dani SFRJ* (Beograd: Politika, 1995), 160.

Milan Martić, u trenutku pobune u kolovozu 1990. na poziciji inspektora u kninskoj policiji, a dvije godine poslije ministar unutrašnjih poslova RSK, tvrdio je da Srbi nisu dozvolili ustaškom režimu u Zagrebu da izvrši genocid nad njima.⁷³

Nekoliko dana nakon pobune stanje se primirilo iako je sporadično i dalje dolazilo do incidenata. Najčešće se radilo o pucnjavi na vozila ili ljude direktno s barikada.⁷⁴ Da se ne radi samo o području Knina ili dalmatinskog zaleđa, potvrđuje i *Izvješće Organa bezbednosti Komande 265. Motorizirane brigade Organu bezbednosti 32. Korpusa OS SFRJ o pobuni naoružanih Srba u Pakracu koji nisu dopustili da se na zgradu Skupštine općine i zgradu policije izvjesi hrvatska zastava te u okolnim selima postavljaju barikade*. U izvješću se opisuje ambijent: „Procenjujući bezbednosnu situaciju na području SO Pakraca i Daruvara ista je dosta složena i na tom području može doći do težih ekscesa, jer su međunacionalni odnosi dovedeni do usijanja [...]“.⁷⁵

Generalno govoreći, primjetan je obrazac intenziviranja aktivnosti na pobunom zahvaćenim područjima što je intenziviji proces osamostaljenja Republike Hrvatske bivao, ali vrlo često dovoljan je bio najobičniji akt koji je mogao djelovati kao suveren akt. Tako je dodatne tenzije podigla odluka MUP-a Republike Hrvatske da krajem rujna 1990. svi sekretarijati unutrašnjih poslova u Hrvatskoj pripreme 60% naoružanja rezervnih dijelova policije. Namjera takve odluke bila je naoružanje većeg broja pripadnika službe unutrašnje sigurnosti. Kada je započela provedba te odluke, započeli su i novi neredi.⁷⁶ Za (dez)informiranje o Srpskoj pobuni u Hrvatskoj odgovornost snose ponajviše beogradski mediji. Među njima se naročito isticala *Politika*, navodeći naslove poput: „Srpska deca kao taoci“, „Napad na srpski narod“, „Svim sredstvima se odupreti teroru ustašoidne vlasti“, dok *Politika ekspres* koristi naslove kao što su: „Preti avet Jasenovca“ i „Zaštiti Srbe od povampirenih ustaša“.⁷⁷

Pokazalo se vrlo problematičnim pristupiti mnogobrojnim stanicama javne sigurnosti, naročito na lokacijama poput Obrovca, Gline i Dvora na Uni.⁷⁸ Srbi su pružali otpor, i to mjestimice vrlo efikasan. Psihoza iščekivanja stalnog napada stavila ih je u situaciju da

⁷³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 81.

⁷⁴ Isto, 82.

⁷⁵ Mate Rupiće, ur., *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti, Knjiga 1. Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojskih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)* (Zagreb: Hrvatski memorijalno – dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007.), 45 – 46.

⁷⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 83.

⁷⁷ Mark Thompson, *Kovanje rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini* (Zagreb: HHO i Gradanska inicijativa za slobodu javne riječi, 1995), 64 – 67.

⁷⁸ Isto 83.

aktivno djeluju na stražama i nastavljaju intenzivno naoružanje. Sve to uz budnu prisotnost Beograda i konkretnu logističku pomoć. Naime, netom po završetku parlamentarnih izbora u Knin su stigla dva pripadnika Službe državne sigurnosti Srbije. Radilo se o Franku Simatoviću i Radovanu Stojiću.⁷⁹ U Hrvatskoj se povezuju s nizom srpskih nacionalista među kojima je bio i notorni Željko Ražnatović Arkan koji je u listopadu 1990. utemeljio paravojnu formaciju „Srpska dobrovoljačka garda“.⁸⁰

Slovenija i Hrvatska nastavile su krčiti put prema samostalnosti. Vrijedi istaknuti da su čitavim nizom postupaka urušile jugoslavenski gospodarski sustav i krenule djelovati samostalno.⁸¹ Nadalje, nacrtom Ugovora o jugoslavenskoj konfederaciji iz 12.9. iskazan je jasan stav prema kojem je slovenskim i hrvatskim vlastima zamisliv ostanak isključivo u takvom, konfederalnom obliku. Jasno, to se opet kosilo s proklamiranim stajalištem Srba kojima je život bio zamisliv isključivo unutar jugoslavenske ili planirane srpske države.⁸² Najkonkretniji korak do kraja 1990. hrvatske su vlasti poduzele u naredna tri mjeseca.

Amandmani doneseni na Ustav SR Hrvatske iz 1974. godine bili su kratkoročno rješenje. Hrvatske vlasti ciljale su na izradu potpuno novog Ustava prilagođenog aktualnom povijesnom trenutku. Iz pozicije pobunjenih Srba najavljena izrada novog hrvatskog Ustava izazvala je neslaganje. Vidjevši nacrt već krajem rujna 1990., došli su do zaključka da u njemu nema mjesta za potrebe srpskog naroda. Sporan je bio položaj srpskoga naroda, ali i čitav niz formulacija koje su se ticale Republike Hrvatske i njene pozicije u Jugoslaviji. Naročito se inzistiralo da se u Ustav ugradi i stavka koja definira postojanje autonomnih pokrajina.⁸³ Potpredsjednik SNV-a Mile Dakić dana 18.12.1990. pojasnio je da neprihvatljivost nadolazećeg Ustava leži u degradaciji Srba u status nacionalne manjine.⁸⁴ Kada se već dotičemo Mile Dakića, jednog od lidera Jugoslavenske samostalne demokratske stranke, zanimljivo je i to da je dotični u ime svoje političke stranke podnio i tužbu Russellovom mirovnom sudu zbog „tekućih genocidnih praksi i pripreme genocida velikih razmjera nad srpskim narodom u Hrvatskoj“.⁸⁵ Desetak dana prije proglašenja novog Ustava

⁷⁹ Robert Thomas, *Serbia under Milošević: Politics in the 90s* (London: Hurst & Co., 1999), 93 – 94.

⁸⁰ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 84.

⁸¹ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 95.

⁸² Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 95.

⁸³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 88.

⁸⁴ Isto 88.

⁸⁵ Mate Rupiće, ur., *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti, Knjiga 2., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)* (Zagreb, Slavonski Brod: Hrvatski memorijalno – dokumentacijski centar Domovinskog rata, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2007), 89 – 91.

Republike Hrvatske, točnije 12.12.1990. godine, upriličena je sjednica Privremenog predsjedništva Zajednica općina sjeverne Dalmacije i Like, uz prisutnost predsjedništva SNV-a, na kojoj je usvojen Statut Srpske autonomne oblasti Krajina (SAO Krajina). Tjedan dana nakon, na velikoj sjednici održanoj u Kninu, otpočela je svoj životni vijek SAO Krajina.⁸⁶ Prijedlog Statuta SAO Krajine jasno je odražavao svoju ekspanzivnu narav. Naime, predviđa se integracija svih onih općina s većinskim srpskim stanovništvom nakon što usvoje odluke o priključenju. Takva odluka odnosila se i na sva naselja s apsolutnom ili relativnom većinom Srba. To nije bilo sve jer se predviđala i buduća ekspanzija kroz formiranje novih općina.⁸⁷

Bez obzira na pokušaje hrvatskih vlasti da se kroz dijalog pronade rješenje i ostvari pozicija koja bi zadovoljila srpsko stanovništvo, svi su pokušaji odbačeni. Ciljalo se na „kulturnu autonomiju“, te je s tim ciljem formirana i radna grupa koju je SDS uskoro proglasio nelegitimnom.⁸⁸ Tri dana prije Božića, 22.12.1990. godine, Sabor je donio novi Ustav, tzv. *Božićni*. U njemu je stajala sljedeća formulacija: „Republika Hrvatska ustanovljuje se kao nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova i drugih, kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama OUN i zemalja slobodnog svijeta“.⁸⁹ Značajan je i članak 140.: „RH ostaje u sastavu SFRJ do novog sporazuma jugoslavenskih republika ili dok Sabor RH ne odluči drugačije“.⁹⁰

Čini se da su pobunjeni Srbi samo tražili povod da budu nezadovoljni i nastave s pobunom. Prethodni Ustav figurirao je kao mnogo bolji, ali vrlo je diskutabilno u kojoj je mjeri i na koji način glavnina Srba uopće promišljala pitanje Ustava. Omogućeno im je da formiraju svoje političke stranke s nacionalnim predznakom, organiziraju se u kulturna društva, pozivani su na pregovore, i, osim nekoliko nesmotrenih javnih nastupa u kojima je nacionalna euforija znala ponijeti govornike da izjave i ponešto radikalno, zaista nije bilo osnova na kojima bi se moglo utvrditi da su Srbi u Hrvatskoj ugroženi. Naprotiv, svojim su aktivnostima pod direktnu ugrozu stavljali sve nesrbe, što se počelo osjećati još i prije 17.8.1990. Tako je na prijelazu iz 1990. u 1991. godinu bilo više nego jasno da su pobunjeni

⁸⁶ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 94.

⁸⁷ Isto 94.

⁸⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 89.

⁸⁹ Anđelko Milardović, *Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske : (od prvih višestranačkih izbora 1990. do međunarodnog priznanja 15. siječnja 1992.)* (Zagreb: Alinea, 1992), 43 – 71.

⁹⁰ Nazor, 49.; Milardović, *Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske : (od prvih višestranačkih izbora 1990. do međunarodnog priznanja 15. siječnja 1992.)* 43 – 71.; Cupek Hamill, *Konferencija o miru u Jugoslaviji i raspad jugoslavenske federacije: (1991. – 1992.)*, 49 - 50.

Srbi, uz obilatu pomoć Beograda posredstvom JNA, spremni za direktnu provedbu velikosrpskih planova.⁹¹

Kao što je i zacrtano Statutom SAO Krajine, odmah početkom 1991. godine SAO Krajina nastavlja sa širenjem. Pridružuju se i nove općine i ona mjesta koja su se izdvojila iz postojećih općina s ciljem udruživanja s onim općinama koje su imale većinski srpsko stanovništvo.⁹² Tako je npr. u Okučanima 13.1.1991. donesena odluka lokalne mjesne zajednice o raspisivanju referenduma za odcjepljenje od općine Nova Gradiška i priključenje općini Pakrac. Referendum je i održan 20.1. te je donesena konačna odluka o priključenju toj općini.⁹³ Isti postupak ponavljan je u više navrata, te se na taj način SAO Krajina nastavila okrupnjivati. Bez obzira što su hrvatske vlasti takve referendume ocjenjivale kao nelegalne akte, svejedno je krajem siječnja proveden referendum kojim se općini Vojnić pridružilo 30 mjesnih zajednica iz općina Karlovac, Slunj i Duga Resa.⁹⁴ Proces se odvijao u svim mjesnim zajednicama i općinama gdje je snažnije bilo zastupljeno srpsko stanovništvo. Zabrinjavajući su bili postupci u Kninu gdje je 4.1. Izvršno vijeće SAO Krajine usvojilo prijedlog o osnutku Sekretarijata za unutrašnje poslove SAO Krajine, čime je *de facto* to područje izuzeto iz ingerencije MUP-a RH.⁹⁵ Paralelno s tim procesom Jugoslavija se približavala potpunom krahu.

Savezni sekretarijat za narodnu obranu dana 24.1. daje nalog da se 5. vojna oblast JNA sa sjedištem u Zagrebu stavi u stanje bojne gotovosti.⁹⁶ Broj mitinga pobunjenih Srba rastao je iz dana u dan i svima je zajednički nazivnik bilo odbacivanje Ustava Republike Hrvatske i sve nedvosmislenije prijetnje Hrvatima i hrvatskoj vlasti.⁹⁷ O tim danima najbolje svjedoče memoari Borisava Jovića iz siječnja i veljače 1991.: „Razgovaram telefonom sa Slobodanom... kaže on, kad vojska jednom pokrije srpske teritorije u Hrvatskoj, mi se više ne bojimo raspleta jugoslavenske krize. Bez toga ništa [...]. Veljko me informira o zaključcima našega vojnoga vrha (JNA): U Hrvatskoj institucionalno i politički jačati Srpsku krajinu i

⁹¹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 90.

⁹² Isto, 95.

⁹³ Rupiće, *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti, Knjiga 2., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, 125 – 126.

⁹⁴ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 96.

⁹⁵ Nazor, 52.

⁹⁶ Isto 52.

⁹⁷ Isto, 53.

podržavati njeno otcepljenje od Hrvatske [...] izvršiti mobilizaciju i spremi se za odlučnu akciju u Hrvatskoj“.⁹⁸

S takvom političkom i vojnom podrškom vodstvo pobunjenih Srba nastavlja raditi na provedbi plana. Odmah nakon što je Sabor Republike Hrvatske u koordinaciji sa Skupštinom Republike Slovenije na sjednici 21.2.1991. prihvatio *Rezoluciju o prihvaćanju postupka za razdruživanje SFRJ, Rezoluciju o mogućem udruživanju u savez suverenih republika te Rezoluciju o zaštiti ustavnog poretka RH*, uslijedio je snažan odgovor Srba.⁹⁹ Do kraja veljače donesene su *Deklaracija o suverenoj autonomiji srpskog naroda Slavonije, Baranje i Zapadnog Srijema* i *Rezolucija o razdruživanju Republike Hrvatske i SAO Krajine*.¹⁰⁰ Preciznije rečeno, postojanje srpske autonomije Slavonije, Baranje i Zapadnog Srijema moguće je u sastavu Republike Hrvatske, ali pod isključivim uvjetom da Jugoslavija opstane kao savezna država. U svim drugim modalitetima, autonomija će postati integralni dio srpske države.¹⁰¹

Ožujak donosi prve oružane okršaje i, prema čestim tumačenjima, početak rata u Hrvatskoj. Počelo je u Pakracu koji je već dulji period bio ogledni primjer poremećenih međunarodnih odnosa, a završilo je s tzv. *Krvavim Uskrsom* na Plitvicama. U oba slučaja otvarana je vatra, a izgubljeni su i prvi životi, onaj Josipa Jovića i pobunjenika Rajka Vukadinovića na Plitvicama.¹⁰² Oružani sukob u Pakracu pokazao je da među Srbima u Hrvatskoj ne vlada apsolutno jedinstvo jer se poput početnih dana pobune, dakle još od kolovoza 1990., uvijek jedan manji dio ponašao na vlastitu ruku. Konkretno, u slučaju pobune Srba u sklopu policije, četiri policajca srpske nacionalnosti nisu se priključila pobunjenicima.¹⁰³ To je još jedan skromni prilog tezi da je pobuna u Hrvatskoj pobuna velikog dijela srpskog stanovništva, a ne svih Srba u Hrvatskoj, i na takve je nijanse važno obraćati pozornost. Također, pakrački sukob ukazao je na obrazac djelovanja JNA. Svoje aktivnosti opisivali su kao formiranje „tampon zona“ te su kroz medije opravdavali svoje postupke kao „zaštitu naroda“.¹⁰⁴ Naposlijetku, upravo je sukob u Pakracu poslužio kao povod Štabu Vrhovne komande da tijekom sjednice Predsjedništva SFRJ (12. – 15.3.1991.) traži hitno proglašenje izvanrednog stanja, što se nije dogodilo zahvaljujući famoznom glasu

⁹⁸ Jović, *Poslednji dani SFRJ*, 257 – 258. i 276 – 278.

⁹⁹ Nazor 53.; Milardović, *Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske : (od prvih višestranačkih izbora 1990. do međunarodnog priznanja 15. siječnja 1992.)*, 72 -74.

¹⁰⁰ Nazor, 53.; Barić, *pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 99. i 107.

¹⁰¹ Davor Marijan, *Obrana i pad Vukovara* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013), 51.

¹⁰² Nazor, 61.; Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 116.

¹⁰³ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 116.

¹⁰⁴ Isto 116.

predstavnik BiH, Srbina Bogića Bogičevića.¹⁰⁵ Naročito napet ambijent vladao je na istoku zemlje. Hrvatsko podunavlje, a osobito Vukovar, prema tvrdnjama povjesničara Davora Marijana „odigrali su ulogu mjesta u kojem se dokazivala ugroženost Srba u Hrvatskoj“.¹⁰⁶ Propaganda i dezinformiranje igrali su ključnu ulogu. Tako je proširena vijest da se priprema skori napad na srpsko stanovništvo, što je praktički prouzročilo evakuaciju dijela stanovništva prema Vojvodini.¹⁰⁷ Podaci MUP-a Srbije govore da je početkom ožujka na teritorij Srbije migriralo navodno 4500 osoba.¹⁰⁸ Kontinuirano se i uspješno radilo na formiranju psihoze straha, naročito među srpskim stanovništvom, iako je zdravorazumski za pretpostaviti da nikome u takvom ambijentu život nije mogao biti ugodan.

S početkom travnja u općini Vukovar, u selima s pretežno srpskim stanovništvom, blokirane su ceste. Blokade nisu maknute iako je takav potez uvjetovan puštanjem Gorana Hadžića, što je hrvatsko vodstvo ubrzo i učinilo kao znak dobre volje.¹⁰⁹ Iako nije proglašeno izvanredno stanje, prema postupcima JNA tijekom travnja, moglo bi se reći da jest. Na sastanku upriličenom 5.4.1991. srpsko vodstvo zahtjeva od JNA da se izjasni na hipotetsko pitanje što će poduzeti u slučaju pokušaja hrvatske policije da uspostavi kontrolu nad okupiranim područjima.¹¹⁰ Pored odgovora da će upotrijebiti i silu s ciljem opstrukcije takvih pokušaja, istoga je dana izdana zapovijed 9. Korpusa OS SFRJ za obranu Knina, Benkovca i Obrovca u kojoj se jasno precizira buduće postupanje JNA.¹¹¹ Krajina je dodatno stavljena pod zaštitu blokadom svih puteva prema Kninskoj krajini i dijelu Like od strane 5. vojne oblasti i vojnopomorske oblasti JNA.¹¹² Na suprotnoj strani, u Zagrebu, ustrojavaju se prvi odredi Narodne zaštite, što je bio novi korak Republike Hrvatske u već podmaklom procesu priprema za rat.¹¹³

Velikosprska propaganda doživljavala je svoje vrhunce. Na mitingu u Borovu Selu pokraj Vukovara upućene su javne prijetnje hrvatskom narodu. Neki od govornika na skupu bili su renomirani četnici Vojislav Šešelj i Vukašin Šoškočanin, inače predsjednik SDS-a u Borovu Selu, a uz njih i poslanik srpskog parlamenta Milan Paroški koji je tom prilikom

¹⁰⁵ Isto 116.; Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 116.

¹⁰⁶ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 51.

¹⁰⁷ Isto 51.

¹⁰⁸ Isto 51.

¹⁰⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 118.

¹¹⁰ Isto 117.

¹¹¹ Rupiće, *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti, Knjiga 1. Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)*, 108 – 114.

¹¹² Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 117.

¹¹³ Nazor, 63.; Goldstein, *Hrvatska povijest*, 392.

ustvrdio: „Ovo je srpska teritorija i njima (Hrvatima) mora biti jasno da su oni dođoši. Prema tome, tko god vam dođe i kaže da je ovo njegova zemlja, taj je uzurpator, taj je došao da ubija i tog imate prava da ubijete kao kera pored tarabe.“¹¹⁴ Verbalne prijetnje tog ranga uskoro su konkretizirane.

Izgleda da u hrvatskoj historiografiji još nije najpreciznije definirano kada je točno počeo rat u Hrvatskoj. Ipak, među češćim datumima ističe se 2.5.1991., ujedno i dan koji označava početak srpske oružane pobune u istočnoj Slavoniji. Sve verbalne prijetnje i sporadična puškaranja iz travnja i ožujka, ali i ranije, konkretizirana su upravo tog nadnevk. Tragedija 12 hrvatskih redarstvenika uvučenih u zasjedu pobunjenih Srba u Borovu Selu šokirala je Hrvatsku.¹¹⁵ Svih je 12 izgubilo život, ali ne na način da su likvidirani i pogođeni metkom, već su izmasakrirani.¹¹⁶ Pored tog gubitka, hrvatske snage bilježe i 21 ranjenog policajca. Bio je to iskaz najljuće mržnje i dokaz da je na područjima zahvaćenima pobunom stanje doseglo točku nakon koje teško da može biti povratka, ali i pokazatelj toga da je u Hrvatskoj prisutan sve snažniji četnički paravojni element.¹¹⁷ Odmah nakon tragičnog događaja na teren izlaze snage JNA i razdvajaju zaraćene strane, ali i iscrtavaju buduće granice Republike Srpske Krajine, štiteći svojim „tampon zonama“ središta pobune.¹¹⁸ Takva je intervencija uslijedila nakon burne sjednice Predsjedništva SFRJ na kojoj je donesena odluka da se tada već uvelike srbizirana JNA rasporedi u kriznim područjima Hrvatske.¹¹⁹

Paralelno s dramatičnim događajima na istoku Hrvatske, ali i s rastom napetosti na kompletnom području u tom trenutku već u velikoj mjeri formirane buduće RSK, tekli su mučni i neuspješni pregovori predsjednika jugoslavenskih republika. Rješenje nije pronađeno, i izgleda da je i hrvatsko vodstvo diglo ruke od ideje da će doći do mirnog raspleta. Na to ukazuju i postupci hrvatskih vlasti pod vodstvom predsjednika dr. Franje Tuđmana tijekom mjeseca svibnja. Za 19.5.1991. zakazan je referendum o samostalnosti.¹²⁰ Nakon što se hrvatski narod uvjerljivom i nadmoćnom odlukom na referendumu izjasnio u prilog vlastite

¹¹⁴ Nazor, 64.; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 56.

¹¹⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 118.; Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 61.

¹¹⁶ <http://www.dnevno.hr/domovina/prezivio-sam-masakr-u-borovu-selu-kopali-su-im-oci-rezali-jezike-sve-je-trajalo-dvadesetak-minuta-797657/> (pristup 23.2.2017.); <http://www.braniteljski-portal.hr/Novosti/CRNA-KRONIKA/Uzas-u-Borovu-Selu-Gledao-sam-kako-hrvatskom-policajcu-cetnik-zabija-sjekiru-u-glavu>

¹¹⁷ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 57.

¹¹⁸ Barić, *Bing i drugi, Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 117.

¹¹⁹ Nazor, 67.

¹²⁰ Nazor, 70 – 71.

samostalnosti, 28. svibnja na stadionu u Kranjčevićevoj u Zagrebu postrojen je Zbor narodne garde (ZNG), jezgra buduće hrvatske vojske.¹²¹

Kao što se iz prethodnih stranica može zaključiti, pobunjenim Srbima referendumi su bili svakodnevnica. Tako je i tijekom svibnja, točnije 12.5. organiziran i *Referendum za prisajedinjenje SAO Krajine matici Srbiji*, a 16.5. donesena je *Odluka Skupštine SAO Krajine o priključenju SAO Krajine Republici Srbiji i ostanku u Jugoslaviji sa Srbijom, Crnom Gorom i drugima koji žele da očuvaju Jugoslaviju*.¹²² Navodi se i vrlo precizno koja sve područja potpadaju pod SAO Krajinu uz tradicionalni prostor za sva ona koja tek to trebaju postati.¹²³ Krajem svibnja je i Statut SAO Krajine uzdignut na razinu Ustava, a potom su također doneseni zakoni kojima je ustrojena izvršna vlast SAO Krajine, odnosno Vlada SAO Krajine kojoj je na čelo došao Milan Babić.¹²⁴ Usprkos skromnim početcima, na okupiranim područjima počeo se intenzivnije formirati državni aparat buduće paradržave Republike Srpske Krajine.

Iako je tijekom provedbe referenduma o samostalnosti Republike Hrvatske sačuvana mogućnost da se Hrvatska kao samostalna država udruži u neku novu Jugoslaviju, potezi pobunjenih Srba kao najistaknutijih ekspozitura velikosrpske politike nisu ostavljali prostora za manevre toga tipa. Stoga je Sabor Republike Hrvatske 25.6.1991. donio odluku o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske.¹²⁵ To nije bila jedina odluka toga dana jer je u Borovu Selu donesena odluka Velike narodne skupštine Srba iz Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema o položaju srpskog naroda u jugoslavenskoj državnoj zajednici. Članak 5. vrijedi istaknuti: „Danom otcepljenja odnosno razdruživanja Hrvatske, srpski narod i dijelovi drugih naroda i nacionalnih manjina koji žive na teritoriji Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema ostaju u zajedničkoj državi srpskog naroda i drugih jugoslovenskih naroda koji se predjele za takvu državnu zajednicu.“¹²⁶

Tri mjeseca nakon toga, 25.9., ista Skupština na zasjedanju u Belom Manastiru donosi *Ustavni zakon srpske oblasti Slavonije, Baranje i zapadnog Srema* kojim se navedeno područje definira kao samostalna federalna jedinica u sklopu Jugoslavije.¹²⁷ Tri mjeseca

¹²¹ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 392.; Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 120.; Nazor, 72 – 75.

¹²² Nazor, 69.

¹²³ Isto 69.

¹²⁴ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 104.

¹²⁵ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 392 - 393.

¹²⁶ Rupić, *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti, Knjiga 2., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, 184.

¹²⁷ Nazor, 80.

između te dvije odluke obilježena su otvorenom agresijom JNA i srpskih paravojnih postrojbi na Hrvatsku, a okupirana područja podvrgnuta su politici etničkog čišćenja s ciljem što lakše buduće integracije s maticom, kako god ju htjeli nazvati.

U trenutku proglašenja samostalnosti Republike Hrvatske već je bila proglašena SAO Krajina, a između proglašenja nje i proglašenja SAO Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema, proglašena je i SAO zapadna Slavonija 13.8.¹²⁸ Tako su u kratkom roku od proglašenja neovisnosti, ali unutar tromjesečnog moratorija zadanog *Brijunskom deklaracijom* na odluku Republike Hrvatske o samostalnosti, proglašene i gotovo do kraja formirane tri srpske autonomne oblasti koje će do kraja godine srasti u jednu cjelinu.¹²⁹ Specifikum svih pobuna tih dana bilo je djelovanje JNA koja je, kao i u slučajevima Pakraca, Plitvica i Okučana, a do kraja kolovoza i na drugim lokacijama diljem Hrvatske, otvoreno krenula u napad s ciljem stavljanja teritorija pod srpsku kontrolu.¹³⁰ Niti priča o stvaranju tampon zona i razdvajanju zaraćenih strana nije više mogla držati vodu jer se JNA ubrzo nakon početka agresije na Hrvatsku suočila s manjkom ljudstva.¹³¹ Republika Hrvatska napadnuta je iz više pravaca, a platforma za napad bili su prethodno okupirani teritoriji srpskih autonomnih oblasti ili susjedna Bosna i Hercegovina.

Povod za potpuni i opći napad na Republiku Hrvatsku bila je odluka hrvatskih vlasti da se u rujnu 1991. blokiraju vojarne i pokuša zauzeti što je moguće veći broj objekata JNA.¹³² Dakako, razlozi takve odluke posve su logični jer se Hrvatska nije mogla osloniti na oružje Teritorijalne obrane (TO) kojem je eventualno mogla pristupiti upravo kroz zauzimanje vojarni. Dodatna otegotna okolnost bio je i potpuni embargo na uvoz oružja koji je uveden odlukom Vijeća sigurnosti UN-a (Rezolucija 713) čime je Hrvatska morala tražiti alternativna rješenja.¹³³ I našla ih je, te se unatoč popriličnim gubitcima, što ljudskim, što materijalnim, uspjela obraniti i ne dozvoliti JNA da ju prema prethodnim planovima isprijede na planiranim pravcima (Stara Gradiška – Virovitica, Bihać – Karlovac – Zagreb, Knin – Zadar, Mostar – Split).¹³⁴

Pokušaji da se mirnim putem okonča jugoslavenska kriza u prvoj polovici 1991., a u drugoj polovici i srpsko-crnogorska agresija, redom su bivali bezuspješni, stoga su se učestale

¹²⁸ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 122.

¹²⁹ <http://proleksis.lzmk.hr/52369/> (Brijunska deklaracija, 7.VII.1991.), pristup 24.2.2017.

¹³⁰ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 122.

¹³¹ Isto 123.

¹³² Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 121.

¹³³ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 403.

¹³⁴ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 121.

sjednice na različitim instancama u sklopu Europske zajednice ili fantomske „međunarodne zajednice“, svodile u prvoj polovici 1991. godine na kupovanje vremena, a potom u drugoj polovici na pokušaje uspostave kakvog takvog primirja.¹³⁵ Do kraja godine nastavljena je žestoka vojna agresija na Hrvatsku od Vukovara pa sve do Dubrovnika i u takvim okolnostima Hrvatska odmah po isteku tromjesečnog moratorija proglašava neovisnost 8. listopada i raskida sve državnopravne veze sa SFRJ.¹³⁶

JNA nije uspjela poraziti Hrvatsku. Međutim, svakako je postigla svoj osnovni cilj, a to je osiguranje stvaranja srpskih područja koja su u periodu od eskalacije pobune u ljeto 1990. pa sve do kraja 1991. etnički očišćena od Hrvata i ostalih nesrba, a znalo se događati i da se Srbi odluče na prognaništvo.¹³⁷ Hrvatska je pokazala zube i čak je do kraja godine poduzela dvije značajnije oslobodilačke akcije poznate pod nazivima *Orkan 91* i *Otkos 10* kojima je vraćen veći dio zapadne Slavonije.¹³⁸ Bez obzira na taj povrat, Hrvatska je do kraja 1991. godine izgubila skoro trećinu svog teritorija.¹³⁹ Teritorij je to koji od 19.12.1991. odlukom Ustavotvorne skupštine SAO Krajine nosi naziv Republika Srpska Krajina sa središtem u Kninu.¹⁴⁰

Tog istog datuma, 19.12. proglašen je i Ustav Republike Srpske Krajine u kojem stoji: „Član 1. Republika Srpska Krajina je nacionalna država srpskog naroda i država svih građana koji u njoj žive.“¹⁴¹ Već se tada nije moglo govoriti o mnogo tih ostalih građana koji žive u RSK. Inače je vrlo zanimljivo iz današnje perspektive čitati taj Ustav i sve članke koji se tiču ljudskih sloboda, a potom to komparirati sa svim zločinima koji su prethodili tom Ustavu. Paradoks je očit. Ustav srpske paradržave Republike Srpske Krajine u granicama Republike Hrvatske svoje izvorište upravo pronalazi u sustavnoj politici zločina i progona svog nesrpskog stanovništva. Kao što sam i prethodno isticao, upravo je formiranje RSK ključni povod velikom broju prisilnih migracija. RSK je, uz vojnu agresiju JNA, ključni generator prognaništva i izbjeglištva te kao takva zahtijeva da se što preciznije analiziraju događaji koji su prethodili njenom konačnom konstituiranju u prosincu 1991., kada su hrvatske vlasti pored

¹³⁵ Nazor, 92.; Cupek Hamill, *Konferencija o miru u Jugoslaviji i raspad jugoslavenske federacije: (1991. – 1992.)*, 53.

¹³⁶ Nazor, 94.

¹³⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 124 - 125.

¹³⁸ <http://braniteljski-portal.hr/Novosti/OBLJETNICE/Operacija-Orkan-91-Prva-velika-ofenziva-Hrvatske-vojske> (pristup: 25.2.2017.); <http://www.braniteljski.hr/zanimljivosti/crtice-iz-domovinskog-rata/574-vojno-redarstvena-operacija-otkos-10> (pristup 25.2.2017.)

¹³⁹ Nazor, 98.

¹⁴⁰ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 146.

¹⁴¹ Rupić, *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti, Knjiga 2., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)*, 357.

svih aktualnih izazova pred sobom najedanput imale i izazov zbrinjavanja više od pola milijuna prognanika i izbjeglica.

Višemjesečni pregovori na Mirovnoj konferenciji u Ženevi započeti još u rujnu 1991. napokon su dali rezultata. Još 23.11. postignut je dugoočekivani dogovor (Vanceov mirovni plan) o prekidu neprijateljstva, povlačenju JNA iz Hrvatske te angažiranju snaga Ujedinjenih naroda.¹⁴² Dogovor je postignut 2.1.1992. u Sarajevu kada je potpisan sporazum o primirju između JNA i Hrvatske. Oružje je utihnulo dan nakon, 3.1.1992. točno u 18 sati.¹⁴³ Započelo je razdoblje ni rata ni mira. Na liniji razgraničenja počele su se raspoređivati mirovne snage UN-a.¹⁴⁴ Hrvatskoj je primirje došlo u trenutku povrata većih dijelova zapadne Slavonije, a JNA u trenutku kada više ni sama nije imala dovoljno snage da paralelno čuva Republiku Srpsku Krajinu i vrši agresiju.

4.3. Politika etničkog čišćenja na okupiranom teritoriju Republike Hrvatske

Prethodno potpoglavlje prikazuje formiranje Republike Srpske Krajine u kontekstu sveopćeg raspada SFRJ i velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku koja se, od prvih višestranačkih izbora u proljeće 1990. pa do 15.1.1992., uspijeva obraniti i steći međunarodno priznanje. Ipak, u tom istom periodu gubi skoro trećinu vlastitog teritorija na kojem je uspostavljena paradržava RSK. Prema izvještajima Ujedinjenih naroda, s okupiranih je prostora do kraja 1991. prognano više od 300 000 Hrvata.¹⁴⁵ U nastavku ću primjerima prikazati što se sve događa na okupiranom teritoriju i kojim su se sve metodama služili pobunjeni Srbi ne bi li etnički homogenizirali zauzeti prostor.

Važna karakteristika rata protiv Hrvatske bili su najteži mogući zločini nad hrvatskim civilima i zarobljenim pripadnicima oružanih formacija Republike Hrvatske. Upravo je zbog obilja takvih postupaka Republika Hrvatska podigla optužnicu za genocid protiv Srbije koja prema očekivanjima nije rezultirala pravnom pobjedom, ali se iz same presude jasno i

¹⁴² Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.* 147.;

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63819> (pristup: 28.2.2017.)

¹⁴³ Barić, *pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 149 – 150.;

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (pristup: 25.2.2017.)

¹⁴⁴ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 150.

¹⁴⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 118. – 127. (Izvjješće UN-a)

nedvosmisleno može iščitati da je na teritoriju RSK provedena politika etničkog čišćenja i da se u određenim slučajevima može govoriti i o genocidnim radnjama.¹⁴⁶

Prema popisu stanovništva iz 1991. u Hrvatskoj je živjelo 4 784 256 stanovnika, od čega 3 736 356 Hrvata, a 581 663 Srba. Jedina značajnija kategorija pored dvije navedene bili su Jugoslaveni, ali za razliku od prethodnog popisa iz 1981., njihov broj se osjetno istopio.¹⁴⁷ Takav je trend i logičan s obzirom da se tijekom desetogodišnjega perioda stanje u Jugoslaviji dramatično promijenilo te su i narodi prošli kroz jasniju nacionalnu profilaciju. Biti Jugoslaven i nije bilo toliko oportuno kao ranije. Dramatične okolnosti u kojima se našla SFRJ, a naročito buđenje velikosrpske ideje i njena ekspanzija na Srbe u Hrvatskoj, uvelike su narušili međunacionalne odnose na onim područjima u kojima su Srbi bili apsolutna ili relativna većina. Takvih područja nije bilo malo. Konkretno, ako je suditi prema dostupnim podacima iz 1981., u tadašnjoj SR Hrvatskoj Srbi su bili većinsko stanovništvo u jedanaest općina od njih 114.¹⁴⁸ Vrijedi istaknuti i da su Srbi u dvadesetak općina u SR Hrvatskoj svojim udjelom nadmašivali njihov ukupni postotni udio u stanovništvu SR Hrvatske. Primjera radi, u Općini Pakrac, Srbi su činili 38% stanovništva, stoga ne čudi da su upravo na tim područjima tijekom pobune ciljali na referendumsko izjašnjavanje ne bi li se integrirali u sklop već proglašanih srpskih autonomnih oblasti u susjedstvu.¹⁴⁹ Također, vrijedi istaknuti distinkciju između Srba u gradovima i Srba u tradicionalnim ruralnijim područjima. Upravo će potonji svojom masovnošću u potpunosti zasjeniti i potisnuti urbani sloj Srba koji su bili manje plodno tlo za raspirivanje velikosrpske ideologije.

Zanimljivo je vratiti se malo dublje u prošlost i obratiti pozornost na navode Savke Dabčević Kučar iz vremena hrvatskog reformnog pokreta poznatijeg pod nazivom „Hrvatsko proljeće“, kada je tijekom proslave Dana ustanka naroda Hrvatske u mjestu Srb, primijetila sljedeće: „Bio je vedar, sunčan dan. Kad smo se pojavili na improviziranoj pozornici, na otvorenom, pred golemim mnoštvom ljudi (dovezenih), osjetili smo prema sebi zid otpora i mržnje. To je bio miting velikosrpske bodlje mržnje prema hrvatstvu i Hrvatskoj. Nikako ga drukčije ne mogu shvatiti!“¹⁵⁰ Ta je iskra preživjela do devedesetih i upravo je u legendarnom Srbu bilo jedno od žarišta novoga ustanka, ali ovoga puta protiv višestranačja i

¹⁴⁶ <http://www.vecernji.hr/hrvatska/glavni-naglasci-iz-presuda-medunarodnog-suda-pravde-987808> (pristup ostvaren 25.2.2017.); <http://www.icj-cij.org/docket/files/118/18422.pdf> (tekst presude)

¹⁴⁷ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 114.

¹⁴⁸ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 39.; Goldstein, *Hrvatska povijest*, 379.

¹⁴⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 39.

¹⁵⁰ Savka Dabčević Kučar, *Hrvatski snovi i stvarnost* (Zagreb: Interpublic, 1997), 310.

ideje da Srbi žive u Republici Hrvatskoj, dakle, izvan sigurne zone kakvom su smatrali okvir Jugoslavije.

Hrvatsko-srpski problem, dakako, svoje ishodište nalazi još u 19. st., ali da ne bih zadirao previše u prošlost, osvrnuo bih se samo na period Drugoga svjetskog rata. Razdoblje postojanja Nezavisne Države Hrvatske (NDH) ostalo je stvarna i realna trauma u kolektivnoj memoriji svih Srba. Nema nikakve dvojbe da za to postoje više nego opravdani razlozi ako se uzme u obzir karakter zakonodavstva NDH i politika etničkog ekskluziviteta koja je kao primarnu metu ciljala upravo na Srbe. Dugo vremena NDH je bila opasna tema. Oni koji bi se i drznuli raspravljati o nekoj od dogmi, a među njima je stršio broj stradalih u logoru Jasenovac koji se penjao do milijun, a nerijetko u javnim nastupima i više, naročito tijekom osamdesetih, brzo bi bili utišani. Velikosrpska propaganda ciljala je upravo na taj emotivni faktor te je uspješno stvorila želju za osvetom koja se često manifestirala u trenutcima kada je izgledalo da Hrvatska na nacionalnom planu pokazuje malo snažniji puls. Upravo je to bio dojam koji nam prenosi u svojim memoarima Savka Dabčević Kučar.¹⁵¹

Pitanje ugroženosti je također problematika vrijedna kraćega osvrtu. Naime, ta teza o ugroženosti apostrofirana je posebno u Memorandumu SANU. Koliko je daleko ta tvrdnja od realnoga stanja svjedoče primjeri iz općina Benkovac i Obrovac. Hrvati su u obje općine bili u manjini, ali njihova zastupljenost u poduzećima i strukturama općinske uprave govori o teškoj podzastupljenosti. Naime, Hrvata je u Benkovcu bilo 40% ako se ravnamo prema podacima iz 1981., a u navedenim sektorima njihov se udio kretao oko 12%.¹⁵² Što se Obrovca tiče, frapantan je podatak kako je u gospodarskim poduzećima zaposleno oko 18% Hrvata. Ostale pozicije popunjavalo je srpsko stanovništvo.¹⁵³

Demografske pretpostavke raspada SFRJ velika su tema, a toj temi u prilog ide i podatak da je Petrinju 1948. naseljavalo 82,9% Hrvata, da bi taj postotak pao na 40,9% 1991. godine. Srbi su u slučaju Petrinje skočili s 14% na 45,1% žitelja grada, a samim time i zaposlenika u prehrambenoj industriji *Gavrilović*.¹⁵⁴ Migracije na prostorima bivše Jugoslavije i nisu neka novost. Naprotiv, govorimo o jednoj od većih konstanti u proteklih sto i više godina. I bez obzira kakve razloge pokušali pronaći, permanentan razlog odlazaka jest ekonomske prirode. Iz takvih depopulacijskih trendova, kojima su podlijegali najviše Hrvati,

¹⁵¹ Savka Dabčević Kučar, *Hrvatski snovi i stvarnost*, 310.

¹⁵² Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 78.

¹⁵³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 41.

¹⁵⁴ Isto, 41-42.

ali i Srbi u SR Hrvatskoj, nastojala se iščitati protusrpska politika. To je deplasirana konstatacija.

Iznimku čini razdoblje Drugoga svjetskoga rata kada se može govoriti o prisilnim migracijama. Do Domovinskoga rata taj fenomen nije viđen, a potom je prisutan u periodu prije pobune, da bi se jasnije mogao pratiti od trenutka eskalacije pobune, naročito od proljeća 1991. kada se na pobunu Srba u Hrvatskoj nadovezala i oružana agresija na Republiku Hrvatsku. Slijedi kronološki prikaz stradanja stanovništva i, paralelno s intenziviranjem pobune, širenja prognaničkog vala.

4.3.1. Kronologija stradanja i etape progona do 3.1.1992.

Prethodne stranice u velikoj mjeri ukazuju na konkretne preduvjete neodrživosti (su)života na pojedinim područjima Republike Hrvatske. Dakako, tu se u prvom redu misli na okupirana područja, ali i vrlo često na područja koja su se našla pod direktnim udarom JNA i srpskih paravojskih postrojbi. Kada je prva osoba odlučila iz straha napustiti svoje prebivalište i potražiti sklonište negdje drugdje u Hrvatskoj ili inozemstvu, naravno, nikada neće biti poznato. Međutim, nema nikakve sumnje da je uspješan izvoz velikosrpstva i pristajanje velikog dijela Srba u Hrvatskoj uz Miloševićevu agresivnu politiku, naročito tijekom 1989. godine, suživot Srba i Hrvata učinio vrlo kompliciranim. Također, uzimajući u obzir da je epicentar svesrpske pobune u Hrvatskoj bio Knin, kasnije i glavni grad RSK, ne čudi to da prvi tragovi o odlasku ljudi iz svojih domova u mirnija područja potječu upravo s područja Kninske krajine. Tako se pouzdano zna da se sve veći broj Hrvata iz Kninske krajine odlučuje na odlazak u mjesecima prije, tijekom i netom nakon pobune u smiraj ljeta 1990. U tom trenutku još nema govora o otvorenom progonu tih ljudi, ali sve se češće osjeća nesigurnost, te su mnogi od njih i direktno bili izloženi prijetnjama, kako prema njihovom biću, tako i prema njihovoj imovini.¹⁵⁵ Jedan od boljih primjera jest onaj iz sela Kijeva, čiji stanovnici svoju djecu ne šalju više u srednju školu u Kninu, već u sigurniji Sinj.¹⁵⁶

Akademik Davorin Rudolf, ministar vanjskih poslova Republike Hrvatske 1991., u svojim se memoarima prisjeća zanimljivog prizora iz rujna 1990. godine. „Na putu iz Splita u Zagreb, u rujnu 1990, prolazio sam kroz Knin osobnim kolima, s vozačem Đurom Benšekom.

¹⁵⁵ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 82.

¹⁵⁶ Isto 82.

Bila je večer, na ulicama rijetki prolaznici. Ispred jednog kafića trojica mladih ljudi opasna izgleda, pošto su vidjeli zagrebačke oznake na automobilu, pozdravljali su nas iritantno s tri uzdignuta prsta, tradicionalnim srpskim pozdravom. Vozač, iznenađen, usporio je kola, a jedan od trojice, bljedunjav i kratko ošišan, skakutao je s noge na nogu i vikao: 'Ovo je Srbija!' Potom su se sva trojica počela derati: 'O-vo je Srbi-ja!'¹⁵⁷

Rast napetosti između hrvatskih vlasti i pobunjenih Srba pratio je i rast nepovjerenja među Hrvatima i Srbima u kriznim područjima. Do proljeća 1991. nemoguće je egzaktno izračunati o kojem se broju ljudi radi kada govorimo o migracijama s okupiranih područja. Tu mislim i na Srbe koji nastavljaju stalan trend napuštanja Hrvatske. Sukobima iz ožujka kod Pakraca i Plitvica, a potom i masakrom u Borovu Selu, stanje se bitno mijenja, a broj prognanika kreće u svoj brzi rast. S kakvim se ugrozama suočavaju Hrvati na okupiranom teritoriju i u kakvom ambijentu se odvija svakodnevni život stanovnika pokazuje i Dnevno izvješće Odelenja bezbednosti Komande RV i PVO, datirano dana 2.4. 1991. u kojem stoji sljedeće: „U Kninu je zapaljena jedna kuća, a u okolici jedna vikendica, a hrvatsko se pučanstvo provocira i maltretira, a ljudi žive u strahu od ubacivanja eksplozivnih naprava u kuće [...]. Kako javlja HINA svi prilazi Vukovaru su blokirani, a načelnik Policijske uprave u Vinkovcima izjavio je da su se u okolicu ubacili četnici Vojislava Šešelja i da ima 5 lica lakše i jedno teže ozljeđeno. U nekim selima se čuje pucnjava iz automatskog oružja [...]“.¹⁵⁸

Do srpnja 1991. u Hrvatskoj je registrirano 30 000 prognanika.¹⁵⁹ Koliko ih nije registrirano i o kojem se broju izbjeglica radi možemo samo nagađati. U izvješću Vlade Republike Hrvatske iz 1998. kao ishodište ističe se progon ličkih Hrvata u proljeće, a zatim su se prisilne migracije nastavile s područja Banovine (tada Banije), Korduna, istočne i zapadne Slavonije, zapadnog Srijema, Baranje, dalmatinskog zaleđa. Ukratko, s prostora samoproglašanih srpskih autonomnih oblasti.¹⁶⁰ Nakon što je u kratkoj i neslavnoj epizodi neuspješno pokušala slomiti Sloveniju, JNA se okreće svom primarnom cilju. Redaju se incidenti na lokalnim razinama koji s vremenom prerastaju u otvorene oružane sukobe. Pobunjeni Srbi nastupaju agresivno i, djelujući preko svoje parapolicije te uz pomoć paravojnih postrojbi lokalnih Srba, poduzimaju radnje s ciljem zauzimanja policijskih postaja

¹⁵⁷ Davorin Rudolf, *Rat koji nismo htjeli* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1999), 72.

¹⁵⁸ Rupić, *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti, Knjiga 1. Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)*, 102.-104.

¹⁵⁹ <http://zakon.poslovna.hr/public/izvjescje-vlade-republike-hrvatske-o-dosadasnjem-tijekupovratka-i-zbrinjavanju-prognanika,-izbjeglica-i-raseljenih-osoba/16265/zakoni.aspx> (Narodne novine XX/98)

¹⁶⁰ <http://zakon.poslovna.hr/public/izvjescje-vlade-republike-hrvatske-o-dosadasnjem-tijekupovratka-i-zbrinjavanju-prognanika,-izbjeglica-i-raseljenih-osoba/16265/zakoni.aspx> (Narodne novine XX/98)

te protjerivanja hrvatskih policajaca.¹⁶¹ Na meti topničkih napada našli su se Osijek, Vukovar i Vinkovci, a početak srpnja obilježio je i zločin u selu Čelije u vukovarskoj općini koje je spaljeno do temelja, a većina od 180 mještana je prognana.¹⁶² Svi pokušaji hrvatskih snaga da se nešto poduzme neutralizirani su od strane tenkova JNA.¹⁶³

Do kraja srpnja na meti vojne agresije našli su se Tordinci, Ernestinovo, Tovarnik, Erdut, Dalj, Aljmaš, Ilok, Opatovac, Sotin i Principovac. Posebno dramatično bilo je u mjestima Dalj, Erdut i Aljmaš kada je nakon snažnih topničkih napada i kapitulacije Dalja došlo do masakra civila i preostalih branitelja.¹⁶⁴ Većina stanovnika evakuirala se rijekom Dravom prema Osijeku i krenula u progonstvo. Kao neki od najprepoznatljivijih prizora iz Domovinskoga rata figuriraju slike i videozapisi izvlačenja prognanika preko skele u Aljmašu.¹⁶⁵ Sve je to bio uvod u pad i potpunu okupaciju Baranje, a samim tim i uvod u masovne progone svog nesprskog stanovništva.¹⁶⁶ Jednaka politika primjenjuje se i na ostalim rutama agresije. Svakako treba istaknuti i procese etničkog čišćenja u mjestima Dvor na Uni, Kozibrod, Divuša, Hrvatski Čuntić, Kuljani, dok su u okruženju bili Glina i sva sela oko nje te Hrvatska Kostajnica. Paralelno s tim akcijama odvijali su se i napadi na Sunju i Topusko, a u zaleđu Zadra sva su sela sjeverno od Benkovca bila u okruženju JNA i pobunjenih Srba. Konkretno, u naselju Kozibrod na Uni, lokalne srpske snage masakrirale su 10 hrvatskih policajaca i 17 civila. Upravo taj događaj ističem jer je to prvi u nizu skupnih masakara civila i zarobljenih hrvatskih vojnika.¹⁶⁷ Krvavi srpanj zaključen je etničkim čišćenjem i progonstvom stanovnika iz mjesta u zaleđu Skradina kao što su Ićevo, Rupe, Dubravice, Krkovići, Vačani, Čista Velika.¹⁶⁸ Na dometu srpskih topova bili su Zadar, Dubrovnik, Šibenik, Sisak, Vinkovci, Gospić, Karlovac. Najveći prognanički val u tom ljetnom periodu

¹⁶¹ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 394.

¹⁶² Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 506.; <http://www.braniteljski-portal.hr/Novosti/OBLJETNICE/OBLJETNICA-U-CELIJAMA-Dvadeset-i-tri-godine-od-spaljivanja-prvog-hrvatskog-sela-u-Domovinskom-ratu-VIDEO> (pristup: 1.3.2017.)

¹⁶³ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 121.; Goldstein, *Hrvatska povijest*, 394.

¹⁶⁴ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 394.

¹⁶⁵ <http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/dubrovnik/clanak/id/242508/slobodna-je-donosila-nadu-napacenom-dubrovniku> (pristup: 1.3.2017.); fotografija 1 (Aljmaš, skela)

¹⁶⁶ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 506.; Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 121.; Goldstein, *Hrvatska povijest*, 394.

¹⁶⁷ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 396.

¹⁶⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=EyxOBHFYVNo> (Animirani zemljovid Hrvatskog povijesnog muzeja koji je izrađen za potrebe izložbe "Domovinski rat" u povodu obilježavanja 20 godina od agresije na Republiku Hrvatsku.)

uslijedio je nakon pada Baranje, kada deseci tisuća žitelja bivaju prisiljeni napustiti svoja ognjišta.¹⁶⁹

Tijekom kolovoza vojna agresija na Hrvatsku dodatno se intenzivira. Kreće pobuna Srba iz zapadne Slavonije tijekom koje Banjalučki korpus JNA prelazi Savu i započinje s napadima na Pakrac i Novu Gradišku. Nakon okupacije Baranje, Novosadski korpus kreće na Vukovar.¹⁷⁰ Bitka za Vukovar započela je 25.8. i trajala iduća tri mjeseca, točnije do pada grada 18.11.¹⁷¹ Dan nakon, snage JNA uz pomoć lokalnih srpskih jedinica zauzimaju sela Kijevo, Kruševo i Vrliku, protjeruju stanovništvo, te kreću u napad na Maslenički most ne bi li presjekli integralnu nit poveznicu kontinentalne Hrvatske s primorskom, što im i polazi za rukom 11.9..¹⁷²

Iako se već tada moglo govoriti o snažnoj ofenzivi na Hrvatsku, JNA je tijekom rujna bacila sve karte na stol i krenula u opći napad. Povod za takvu odluku bila je odluka predsjednika Tuđmana da se izvrši blokada vojarni JNA.¹⁷³ Akcija je provedena vrlo uspješno te je zauzeto njih 36, osvojeno je 230 tenkova i oko 400 topova.¹⁷⁴ Takav uspjeh značio je život za Hrvatsku, prijeko potrebno jačanje obrambenih kapaciteta, taman dovoljno da ne pukne u potpunosti, iako je velik dio Hrvatske i dalje bio pod danonoćnom paljbom topništva. Okupacija nije vršena samo na kontinentu, već i na moru. Ratna mornarica JNA stavlja pod blokadu jadranske luke i time bitno slabi obranu priobalnih područja.¹⁷⁵ Rujan je donio sa sobom i aktivaciju ratnog zrakoplovstva JNA i dalje stezanje obruča oko Vukovara. Od zločina svakako treba istaknuti masakre u selima Podravske Slatine poput Četekovaca, Čojluga i Balinaca, ali i onaj u Tovarniku gdje su nad mještanima počinjena najokrutnija zvjerstva.¹⁷⁶ Tko je uspio spasiti živu glavu, najčešće ga je čekao transport u srpske logore.

Pored toga što je Maslenički most zauzet, prekinut je i promet autocestom Zagreb – Lipovac, a od značajnijih trenutaka treba istaknuti padove Hrvatske Kostajnice 13.9., Topuskog 14.9. i Petrinje 21.9., praćene masakrima u selima Stubalj, Majur i Graboštani. Slom obrane Hrvatske Kostajnice i Petrinje generirao je i veliki val prognanika koji su se

¹⁶⁹ <http://zakon.poslovna.hr/public/izvjesce-vlade-republike-hrvatske-o-dosadasnjem-tijekupovratka-i-zbrinjavanju-prognanika,-izbjeglica-i-raseljenih-osoba/16265/zakoni.aspx> (Narodne novine XX/98)

¹⁷⁰ Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 104.

¹⁷¹ Isto, 105.

¹⁷² Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 506.

¹⁷³ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 397.

¹⁷⁴ Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 771.

¹⁷⁵ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 506.; Goldstein, *Hrvatska povijest*, 397.

¹⁷⁶ <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Jeziva-svjedocanstva-u-Haagu-Mjestani-Tovarnika-bili-su-kastrirani-nozevima> (1.3.2017.); <https://www.documenta.hr/hr/zlo%C4%8Din-u-tovarniku.html> (pristup 1.3.2017.)

slijevali prema unutrašnjosti Hrvatske.¹⁷⁷ Što se pada Hrvatske Kostajnice tiče, donesena je pravovremena odluka da postrojbe ZNG-a evakuiraju stanovništvo grada, što je učinjeno mjesec dana ranije.¹⁷⁸ Kao da stanje nije bilo dovoljno teško za hrvatske vlasti, tih dana Vijeće sigurnosti UN-a uvodi embargo na uvoz oružja u SFRJ što je već ranije spomenuto, ali vrijedi nanovo apostrofirati.

Na jugu Hrvatske rujan su, pored blokade pomorskih luka, obilježili i napadi s teritorija Bosne i Hercegovine, tj. istočne Hercegovine i Crne Gore, jer je na taj način bilo moguće steći potrebnu dubinu teritorija. Primarna meta napada bio je Dubrovnik. Početkom listopada u naletu korpusa JNA stradalo je i hrvatsko selo Ravno u trebinjskoj općini, dakle, u zaleđu Dubrovnika, na teritoriju Bosne i Hercegovine.¹⁷⁹ Tijekom listopada JNA zauzima, korak po korak, mjesta Slano, Prevlaku i, zaključno s 15.10., i Cavtat. Dubrovnik je od tog trenutka u potpunom okruženju.¹⁸⁰ U ništa lakšoj situaciji nije ni ostatak Hrvatske. Kako se bližio istek tromjesečnog moratorija proglašenog Brijunskom deklaracijom (7.7.1991.), kao meta napada na dan isteka moratorija 7.10., našli su se i Banski Dvori. Atentat na hrvatsko vrhovništvo na čelu s dr. Franjom Tuđmanom izbjegnuto je pukom srećom, te je već sljedeći dan Sabor proglasio raskid svih državnopravnih veza sa SFRJ i obznanio svijetu svoju državnu neovisnost.¹⁸¹

Razloga za preveliko veselje nije moglo biti jer je upravo tih dana obrana Vukovara proživljavala najteže trenutke do tada.¹⁸² Suprotno sve prisutnijoj krivotvorini u današnjoj Hrvatskoj, prema kojoj je Vukovar „izdan“, dva pokušaja deblokade grada svjedoče da se nastojalo učiniti koliko je moguće, ali da je Vukovar već tada bio u posve bezizlaznoj situaciji, okružen deseterostruko brojnijim neprijateljem i napadnut s kopna, zraka i s Dunava.¹⁸³ Sredinu listopada obilježio je progon tisuća stanovnika Iloka, ali i tzv. Krvava berba grožđa u Lovasu 18.10. tijekom koje je na najokrutniji način prisilnom šetnjom kroz minsko polje i egzekucijama oduzet život 87 mještana.¹⁸⁴ U općini Hrvatska Dubica tri dana nakon zločina u Lovasu, u selu Baćin, srpska paravojska likvidira, koliko je za sada poznato,

¹⁷⁷ <http://zakon.poslovna.hr/public/izvjesce-vlade-republike-hrvatske-o-dosadasnjem-tijekupovratka-i-zbrinjavanju-prognanika,-izbjeglica-i-raseljenih-osoba/16265/zakoni.aspx> (Narodne novine XX/98)

¹⁷⁸ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (pristup: 1.3.2017.)

¹⁷⁹ <http://daniponosa.hrt.hr/dani-ponosa/156/spaljeno-hrvatsko-selo-ravno> (1.3.2017.)

¹⁸⁰ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 506.

¹⁸¹ Isto, 507.

¹⁸² Marijan, *Obrana i pad Vukovara*, 126.

¹⁸³ Isto, 190 - 200.

¹⁸⁴ <http://ante-starcevic-tovarnik.hr/vijesti/328-snima-se-krvava-berba-groa-u-lovasu> (pristup 2.3.)

najmanje 56 civila, dok se za ostalima još i danas traga.¹⁸⁵ Indikativno je da je najveći broj žrtava stariji od 60 godina. Radilo se o starosnoj grupaciji koja češće odbija napustiti svoje domove za razliku od ostalih mještana koji sigurnost traže u progonstvu. Takav obrazac trajno je prisutan tijekom okupacije i vojne agresije na Republiku Hrvatsku 1991. Najteži ratni zločini događali su se i kasnije, ali u znatno manjoj mjeri nego 1991. godine kada se područje RSK i dalje nastoji što temeljitije etnički očistiti.

Kraj listopada ostat će zapamćen po izvođenju prve navalne operacije hrvatskih snaga pod nazivom *Otkos 10* koja je okončana uspješno. Oslobođen je okupirani prostor Grubišnog polja.¹⁸⁶ Ta akcija poduzeta je u sklopu šire inicijative pod imenom *Orkan 91*. Ona označava prvu značajniju pobjedu Hrvatske vojske i oslobađanje najvećega dijela zapadne Slavonije čiji su se stanovnici mogli početi vraćati na svoja ognjišta.¹⁸⁷ Prvi uspjesi na bojnopolju događali su se usporedo s naporima da se na diplomatskom planu dohvati primirje, ali i međunarodno priznanje. Ipak, tijekom listopada jedina konstanta u dogovorima između sukobljenih strana bilo je nepoštivanje dogovorenih primirja.¹⁸⁸

Vrhunac agresije označava studeni. Jasno je i zašto. Nakon gotovo tri mjeseca žestokih borbi, obrana Vukovara je slomljena, a grad je pao u ruke JNA i srpskih paravojskih postrojbi. Glavni sanitetski stožer Republike Hrvatske donosi bilancu bitke za Vukovar. Ono što je u njoj frapantno tiče se broja prognanih Vukovaraca. Njih 22 000 prognano je, a još 1500 transportirano je u srpske logore, stacionirane na teritoriju Srbije.¹⁸⁹ Pad Vukovara i zločini koji su uslijedili nakon, među kojima se ističe likvidacija 260 ranjenika iz gradske bolnice na lokalitetu Ovčara, ali ponajviše veliki broj prognanika, predstavljaju vrhunac humanitarnog izazova za Republiku Hrvatsku. Tog istog nadnevka, 18. studenog, u zaleđu Zadra dogodio se i zločin u Škabrnji, a dan nakon u susjednom Nadinu.¹⁹⁰ Na istoj bojišnici Hrvatska vojska u izostanku drugih opcija, 21. studenog ruši Maslenički most kako bi spriječila prodor snaga JNA predvođenih Ratkom Mladićem.¹⁹¹

¹⁸⁵ <http://www.braniteljski-portal.hr/Novosti/OBLJETNICE/POKOLJ-U-BACINU-Sjecanje-na-zrtve-u-Bacinu-drugu-najvecu-masovnu-grobnicu-u-Domovinskome-ratu-koju-nikad-nisu-obisli-celnici-Hrvatske> (pristup 2.3.)

¹⁸⁶ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 507.; <http://povijest.net/operacija-otkos-10/> (pristup 1.3.2017.)

¹⁸⁷ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 507.

¹⁸⁸ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 397.

¹⁸⁹ Barić, Bing i drugi, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, 129.

¹⁹⁰ Ivan Brigović i Ivan Radoš, „Zločin Jugoslavenske Narodne Armije i srpskih postrojbi nad Hrvatima u Škabrnji i Nadinu 18.-19. studenoga 1991. godine,“ *Kroatologija* 1 (2010): 1 – 23.

¹⁹¹ <http://dogodilose.com/2014/11/21/srusen-maslenicki-21-studenog/> (pristup, 2.3.2017.)

Nije samo kod Masleničkog mosta zaustavljeno napredovanje JNA i srpsko-crnogorskih agresora. I na drugim bojišnicama napredak je obustavljen. Mnogi povjesničari kao razlog ističu vrlo nizak borbeni moral JNA čiji vojnici masovno dezertiraju. U samom Beogradu odaziv je manji od 15%. Na taj način vodstvo JNA nije moglo do kraja kapitalizirati svu premoć koju je imala u naoružanju i tehnici, a Hrvatska vojska rasla je iz dana u dan te je do kraja 1991. brojala 200 tisuća vojnika pod oružjem, uz nekoliko desetaka tisuća policajaca.¹⁹² Upravo u takvom stanju vjerojatno i leži razlog Miloševićevog prihvaćanja provedbe tzv. Vanceova plana i uspostave primirja na stečenim pozicijama u trenutku primirja. Takva odluka srpskog vodstva izazvala je lavinu negativnih reakcija među pobunjenim Srbima u Hrvatskoj. General Srpske Vojske Krajine (SVK) Milislav Sekulić opisuje prihvaćanje Vanceovog plana na sljedeći način: „U suštini, Vencov plan je predstavljao modus za razoružanje 'pobunjenih' Srba u Hrvatskoj i njihovu integraciju u Tuđmanovu državu u svojstvu građana drugog reda“.¹⁹³

Utrka da se stekne ili oslobodi što je moguće više teritorija mogla je otpočeti, i upravo je u tom tonu protekao i prosinac 1991. godine. Hrvatske snage od većih su mjesta oslobodile Lipik, a od većih dobitaka za JNA treba istaknuti još i Slunj kao većinski hrvatsko mjesto iz kojega je također uslijedio egzodus svog nesrpskog stanovništva. Ostatak većih gradova ostao je na meti topništva, ali za razliku od, na primjer, Petrinje, Osijeka, Vinkovaca ili Županje, Dubrovnik i njegovo stanovništvo morali su izdržati napade jer koridora za evakuaciju nije bilo. Tih dana saopćena je i odluka o usvajanju mirovnoga plana Cyrusa Vancea. U sklopu te akcije potvrđen je i planirani nadzor nad okupiranim područjima od strane snaga UNPROFOR-a koji bi djelovao u tzv. UNPA-a (*United Nations Protected Areas*) zonama.¹⁹⁴ Pobunjeni Srbi nisu dugo čekali te do kraja prosinca požuruju proglasiti Republiku Srpsku Krajinu.

Najava primirja kao da je dodatno raspirila nasilje. Iz šire palete zločina svojom bestijalnošću ističu se tri. Prvi je zločin u ličkom selu Čanku 10. prosinca. Zatim treba istaknuti stradanje žitelja sela Joševica nedaleko Gline dana 16. prosinca i naposljetku stradanje mještana u zaselku Gornji Marinovići u Bruškoj 21. prosinca.¹⁹⁵ U sva tri slučaja

¹⁹² Goldstein, *Hrvatska povijest*, 399 – 400.

¹⁹³ Milislav Sekulić, *Knin je pao u Beogradu* (Bad Vilbel: Nidda Verlag GmbH, 2000), 23-24.

¹⁹⁴ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (pristup: 4.3.2017.)

¹⁹⁵ <http://www.centar-za-mir.hr/ps/zlocin-u-canku-kod-korenice-opt-zeljko-zakula/> (pristup 4.3.2017.); <http://www.zadarskilist.hr/clanci/22122011/sjecanja-na-nevine-zrtve-bruske> (pristup 4.3.2017.)

stradava u pravilu starije lokalno stanovništvo kao jedino preostalo u mjestima. Naročito je zanimljiv slučaj Joševice jer su dostupni dokumenti TO Gline.

Naime, iz izvješća dežurnih u Stanici javne bezbednosti u Glini vidljivo je da je dotični Ivan Šubarić iz Joševice došao u postaju i prijavio događaj te istaknuo da je ubijeno 19 osoba.¹⁹⁶ Na uvid je poslana patrola čije izvješće čitamo s datumom 24. prosinca. „Do nastanka ovog incidenta smatrano je da su ljudi ostali u hrvatskim selima bezbedni jer do tada ništa nije ometalo njihov miran život. Nakon ovog događaja Štab TO u cilju sprečavanja novih nasrtaja na ljudske živote i materijalna dobra svakodnevno upućuje patrolu vojne policije a takodjer i patrole prostorne strukture od TO u zoni njihove odgovornosti u sela sa hrvatskim stanovništvom.“¹⁹⁷ Nemoguće je ne zapitati se koga su te patrole trebale štititi kada su upravo jedini preostali u selu, po običaju mahom starije osobe, likvidirane.

Poremećeni međunacionalni odnosi Hrvata i Srba, kao što je vidljivo iz prethodnih stranica, rezultirali su sustavnim progonom hrvatskoga stanovništva s okupiranih područja. Zločini su bili mnogobrojni, i smatram kako je i odabrani fond istaknutih dovoljan da se stekne jasan dojam kakvog je karaktera bila srpsko-crnogorska agresija na Hrvatsku. Ratne psihoze nisu ostali lišeni ni Hrvati, stoga treba istaknuti i neke od zločina počinjenih prema Srbima u Hrvatskoj koji, jednako poput Hrvata, napuštaju prostor Hrvatske, odlazeći najčešće prema Srbiji ili u susjednu Bosnu i Hercegovinu. Zločini u Pakračkoj Poljani u zapadnoj Slavoniji, na mostu preko Korane u Karlovcu, a potom i pojedinačne likvidacije Srba, doprinosili su tome da životni ambijent za Srbe, bez obzira na kojoj se strani nalazili, bude daleko od normalnog.¹⁹⁸ Pobunjenim Srbima zločini su išli u prilog jer su legitimirali njihove stavove o „ustaškoj vlasti“ i povratku vremena NDH, a onima iz kontigenta nepobunjenih stvarali su neugodnost u svakodnevnom životu i vjerojatno na mnoge od njih djelovali poticajno u smjeru iseljavanja. Dakako, iako je nezahvalno uspoređivati zločine, treba jasno istaknuti da su zločini nad Hrvatima svojom frekventnošću jasan odraz određene politike, a zločini nad Srbima, reperkusija iste te politike i akt revanšizma. To je, između ostaloga, potvrdila i presuda Međunarodnog suda pravde (ICJ) iz ožujka 2015. godine kojom se tužba Hrvatske protiv Srbije za genocid odbacuje, ali se u više navrata jasno naznačava da su

¹⁹⁶ Rupić, *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti, Knjiga 1. Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)*, 554.

¹⁹⁷ Isto 567.

¹⁹⁸ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 396.

genocidne radnje poduzimane s ciljem integracije okupiranog teritorija u sklop velike Srbije.¹⁹⁹

Što se broja prognanika i izbjeglica tiče, na različitim mjestima moguće je naići na različite brojke. Niti jednoga trenutka ne smije se gubiti iz fokusa činjenica da su službeni podatci jedno, a da je stvarni broj prognanika i izbjeglica nešto posve drugo. Ivo Goldstein u svojoj sintezi spominje brojku od „gotovo 500 000“.²⁰⁰ Nikica Barić navodi brojku od 300 000 osoba prognanih ili izbjeglih s okupiranih teritorija do kraja 1991. pozivajući se na podatke UN-a.²⁰¹ Postoji jedna jedina instanca čije su brojke najbliže realnom stanju, a to je posebno tijelo osnovano pri Vladi Republike Hrvatske (VRH) pod nazivom Ured za prognanike i izbjeglice, utemeljen 22. studenog 1991. godine, čime je pitanje prognanih i izbjeglih podignuto na najvišu državnu razinu.²⁰² Zastupnički dom Hrvatskog državnog sabora 26. lipnja 1998. prihvatio je Izvješće VRH-e o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba u kojem se za kraj studenog 1991. navodi 536 000 prognanika, a zaključno s prosincom dostupni su službeni podaci o 550 000 prognanika i otprilike 150 000 izbjeglica iz Republike Hrvatske u inozemstvu.²⁰³

Humanitarno pitanje takvih proporcija zahtijevalo je angažman države, do čega i dolazi kroz ustroj sustava za prihvata i skrb nad svim stradalnicima, bilo da se radi primarno o prognanicima s okupiranih krajeva i agresijom ugroženih područja tijekom 1991. godine, ili o stotinama tisuća izbjeglica iz Bosne i Hercegovine tijekom 1992. godine. Jezgra tog sustava bio je, od strane Vlade Republike Hrvatske osnovani Ured za prognanike i izbjeglice, čijom ću se djelatnošću baviti u idućem poglavlju.

¹⁹⁹ <http://www.icj-cij.org/docket/files/118/18448.pdf> (izjava za medije ICJ-a, pristup 4.3.2017.)

²⁰⁰ Goldstein, *Hrvatska povijest*, 398.

²⁰¹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.*, 125.

²⁰² Rebić, *Sve moje izbjeglice*, 21.

²⁰³ <http://zakon.poslovna.hr/public/izvjesce-vlade-republike-hrvatske-o-dosadasnjem-tijekupovratka-i-zbrinjavanju-prognanika,-izbjeglica-i-raseljenih-osoba/16265/zakoni.aspx> (NN XX/98)

5. Sustav za zbrinjavanje prognanika i izbjeglica

Prethodno poglavlje ukazuje na uzroke prisilnih (internih) migracija. Broj prognanika ubrzano raste paralelno s intenziviranjem srpsko-crnogorske vojne agresije na Republiku Hrvatsku do kraja 1991. Prvotno oslanjanje na stari sustav mreže centara za socijalni rad i humanitarnu pomoć, neravnomjerno disperziranu pod naletom sveopće i prisilne improvizacije, uskoro će zamijeniti sustavno zbrinjavanje na razini države. Bilo je nužno da se tolikom broju, u prvom redu prognanika, omogući sva pravna zaštita te da se njihov status najprije pravno regulira, a potom kroz impuls i nadzor izvršne vlasti ustroji jasna hijerarhija, odnosno prikladan model za efikasno zbrinjavanje i skrb. Do kraja 1991. sustav će poprimiti okvir, a kroz 1992. on će nastaviti s ekspanzijom i prilagođavati se novonastalim okolnostima te na taj način postati i ostati model od povjerenja u trenucima kada prognaničko pitanje biva transformirano u većinski izbjegličko tijekom 1992. Obrasci politike etničkog čišćenja prikazani u prethodnom poglavlju na primjeru Hrvatske, primijenjeni su i na prostoru Bosne i Hercegovine, stoga u njih nema potrebe zadirati detaljnije. Temeljni cilj ovog poglavlja jest kronološki prikazati razvoj sustava za zbrinjavanje prognanika i izbjeglica čiji kostur, okupljen oko posebnog Ureda Vlade Republike Hrvatske za prognanike i izbjeglice, s vremenom oko sebe veže sve oblike humanitarne pomoći namijenjene stradalnicima Domovinskoga rata, kako u Hrvatskoj, tako i u Bosni i Hercegovini. U prvom redu pozornost je usmjerena na djelatnost Ureda za izbjeglice formiranog pri Ministarstvu rada i socijalne skrbi još od ljeta 1991., a od kraja studenoga na Ured Vlade RH za prognanike i izbjeglice u koji evoluirao. Prateći tempo formiranja pravnoga okvira za regulaciju statusa prognanika i izbjeglica, dotaknut će se i načina na koji se pomagalo prognanicima, od rješavanja pitanja smještaja, humanitarne djelatnosti širokog spektra aktivnosti i organiziranja pohađanja nastave za djecu prognanike i izbjeglice. Proces zbrinjavanja sa sobom nosi i druge aktivnosti, a prethodno istaknute su fundamentalne. Važnu ulogu u sustavu zauzimaju regionalni uredi, mnogobrojni centri za socijalni rad čija je bogata mreža pokrivala i najskrovitije dijelove Hrvatske, a potom i Republički fond „Kralj Zvonimir“ preko kojega se vršilo financiranje zbrinjavanja prognanika i izbjeglica. Kao što je navedeno i prethodno, ta linija predstavlja kostur iliiti okosnicu sustava na kojega se kasnije nadovezuju stotine domaćih i stranih humanitarnih organizacija i raznih civilnih udruga koje su dale velik obol pri suočavanju s prognaničko-izbjegličkim izazovom. Tijekom 1991. i 1992. udareni su temelji sustava koji će svoju djelatnost protegnuti i na poslijeratno razdoblje, sve dok se ne stvore uvjeti za povratak svih prognanika i izbjeglica na svoja ognjišta.

5.1. Razvoj i adaptacija sustava 1991./1992.

U kasno proljeće 1991. na slobodni teritorij Republike Hrvatske počeli su pristizati prvi prognanici.²⁰⁴ Još od ljeta 1990., kao što je prikazano u prethodnom poglavlju, na teritorijima zahvaćenim srpskom pobunom, život nije bio jednostavan. Podizanje intenziteta sukoba od kasnog proljeća 1991., a potom i potpuna vojna agresija nakon proglašenja samostalnosti 25.6., suočile su Hrvatsku s prvim većim valovima prognanika. Pokazat će se da stihija i dobra volja, Caritas i Crveni križ te naposljetku mreža centara za socijalni rad proisteklih još iz bivšega sistema mogu samo na kraći rok odgovoriti na izazov zbirnjavanja i pružanja utočišta. Po riječima Damira Zorića, glavnog tajnika Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade RH, „Hrvatska je odgovorila solidarnošću“.²⁰⁵ Upravo je voljni moment bio permanentna vrijednost čitavog poduhvata na nacionalnoj razini, ali niti sva solidarnost svijeta nije mogla biti utilitizirana bez organizacije. Na konkretnije poteze vlasti nije se trebalo dugo čekati. Nadolazeći problem prepoznat je na vrijeme.

Pri Ministarstvu rada i socijalne skrbi osnovan je manji odjel sa zadatkom koordinacije djelovanja različitih nevladinih organizacija i vođenja cjelokupnog sustava zbrinjavanja prognanika. Vrijedan zalog stvaranju budućega Ureda za prognanike i izbjeglice predstavljaju početni mjeseci i angažman mnogih volontera. Vlada RH uredbom od 30.8.1991. formira Ured za izbjeglice Republike Hrvatske.²⁰⁶ Iz Uredbe kojom se oformio Ured za izbjeglice u sklopu Ministarstva rada i socijalne skrbi, vidljiva je namjera Vlade RH da Ured posluži kao produžena ruka vlasti i mjesto okupljanja predstavnika svih onih ministarstava i institucija uključenih u kroćenje, u tom trenutku, sve većeg prognaničkog vala.²⁰⁷ Matrica definirana tom uredbom ostala je više manje identična, ali s nijansama koje su u idućim mjesecima ipak predstavljale bitnu razliku kada je u pitanju sam položaj formiranog ureda.

Tjedan dana prije uredbe kojom je oformljen Ured za izbjeglice Republike Hrvatske pri Ministarstvu rada i socijalne skrbi, Vlada RH donijela je i uredbu o „preuzimanju u posjed i korištenju hotela i drugih hotelsko-turističkih objekata i pokretnina koje se u njima nalaze, nad kojima pravo raspolaganja, odnosno vlasništvo imaju ili ih drže u posjedu poduzeća i

²⁰⁴ Josip Esterhajer, „Iskustva zbrinjavanja prognanika i izbjeglica i suvremena izbjegličko – migrantska kriza u Hrvatskoj“, *Političke analize* 6/ 23 (2015) ,16.

²⁰⁵ Branko Pek i Slobodan Lang, ur., *Pravo na dom* (Osijek: Studio HS internet d.o.o., 2011), 25.

²⁰⁶ http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_09_45_1170.html (pristup ostvaren: 13.5.2017.)

²⁰⁷ Živana Hedbeli, *Institucije državne uprave Republike Hrvatske od osamostaljenja do članstva u Europskoj uniji* (Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2011), 124.

druge pravne i fizičke osobe koje imaju sjedište izvan teritorija Republike Hrvatske²⁰⁸. Vlada je ovom Uredbom ovlastila ministra rada i socijalne skrbi da u njeno ime osigurava smještaj osobama „u zbjegu“ te je na taj način odgovorila na sve veći izazov zbrinjavanja prognanika čiji broj tih ljetnih dana probija kapacitete postojećeg smještaja. Naime, prema podacima Ministarstva rada i socijalne skrbi broj, tada još „izbjeglica“, u srpnju se kretao oko 30 000, a već u kolovozu 125 000, što je dakako u najužoj mogućoj korelaciji sa stupnjem vojne agresije kojoj je izložena Hrvatska u tim trenucima.²⁰⁹ Napuštanje mjesta prebivališta, dakle odlazak u progonstvo, vršen je samostalno ili organizirano. Serija intervju s prognanicima rađena u sklopu istraživanja profesora sociologije Matije Mesića i njegovih suradnika iz 1992. godine, ukazuje da je četvrtina od ukupnog broja ispitanika otišla ranije, dok su to prilike na terenu dopuštale. Gotovo identičan udio ispitanika tvrdi da su bili prinuđeni kriomice bježati, dok je svaki osmi ispitanik evakuiran uz intervenciju Hrvatske vojske ili lokalne vlasti. Ostali spadaju u skupinu prisilno prognanih. Dakako, tu su prisutne različite varijacije na temu, ali bilo da se radi o tome da je prognaniku uništena kuća ili ga je organizirano „evakuirala“ JNA, može ih se podvesti pod zajednički nazivnik prisilno prognanih.²¹⁰ Evakuacija se vrlo brzo počela organizirati na razini općina putem kriznih štabova i štabova civilne zaštite, Hrvatskog Crvenog križa i centara za socijalni rad.

Pitanje smještaja definitivno je bilo primarno pitanje. Iz jednostavnog razloga što je unesrećene osobe, u slučaju 1991. dominantno prognanike, potrebno smjestiti u sigurne uvjete kako bi im se mogla pružiti sva potrebna pomoć. Do kraja godine kompletna Hrvatska je involvirana u sudbinu prognanika. Zapanjujući je podatak da su prognanici iz Vukovara bili smješteni u više od 550 lokacija diljem Hrvatske.²¹¹ Pronalazila su se različita rješenja, od hotela i baraka, školskih dvorana do privatnoga smještaja. Uočljiv je trend bržeg napuštanja ognjišta od strane, ekonomski gledano, viših slojeva stanovništva koji su, razumljivo je, mogli sebi lakše osigurati alternativni smještaj, ukoliko već nisu imali spremno rješenje. S porastom broja prognanika rasli su i troškovi. Kroz dva oformljena fonda za akumuliranje i disperziju potrebitima u sklopu Ureda za izbjeglice rješavano je pitanje financiranja. U samim počecima, ali i nakon što je sustav evoluirao na mnogo kompleksniju razinu, najveći udio pokrivala je Vlada RH. Damir Zorić navodi postotak od 90% tih ranih jesenskih dana 1991.²¹² Važan doprinos davali su i brojni pojedinci. Neznani junaci iz svih dijelova Hrvatske i svijeta.

²⁰⁸ http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_08_43_1141.html (pristup ostvaren 14.5.2017.)

²⁰⁹ Milan Mesić, *Osjetljivi i ljuti ljudi*, 18.

²¹⁰ Isto, 73-75.

²¹¹ Pek i Lang 2011, 22.

²¹² Isto, 25.

Iako se u samom radu nisam detaljnije prihvatio analize prisustva hrvatske dijasporu u pomoći, ona je bila neupitna od prvih dana rata. Naročito važnu ulogu odigrala je u razdoblju od lipnja do kraja 1991. tijekom kojeg Hrvatska nije dobila nikakvu humanitarnu pomoć od međunarodnih organizacija s kojima je tek trebalo uspostaviti odnos što je postalo sve izvjesnije kako se sve više približavalo međunarodno priznanje Republike Hrvatske.²¹³ Od svih donatorskih večera i konkretnih akata pomoći organiziranih od strane hrvatskog iseljeničtva, odlučio sam istaknuti možda i najneznatniji po materijalnom udjelu, ali simbolički izrazito snažan. Hrvatski iseljenici u Portlandu, američkoj saveznoj državi Oregon, novac za pomoć Hrvatskoj prikupljali su prodajom kolača na ulici.²¹⁴

Otegotna okolnost Hrvatskoj bio je izostanak međunarodnog priznanja tijekom 1991. Samim tim je i međunarodna zajednica Hrvatsku i dalje promatrala kao dio Jugoslavije, što je kompliciralo učesće međunarodnih organizacija i njihovu konkretnu pomoć Hrvatskoj koja tih dana trpi najveću krizu, kako na ratištu, tako i u pozadini. Trebalo je izdržati, a rješenja su uglavnom tražena u vlastitom dvorištu. I pronađena su. Ako govorimo o začetcima sustava za zbrinjavanje prognanika i izbjeglica, mnogi od istaknutijih aktera i nositelja sustava istaknuli su udruge Lanca solidarnosti kao vitalan faktor. Historiografima je izuzetno složeno bez direktnog ulaza u arhivsku građu tijela Državne uprave, dakle ministarstava i nadležnih ureda, proniknuti u konkretnu ulogu Lanca solidarnosti, ali opravdano je smatrati da se upravo metodologija rada te višekratno spominjane udruge može uzeti kao vrijedno iskustvo utkano u cjelokupan mehanizam na razini Hrvatske. Damir Zorić tvrdi: „Ministarstvo je formiralo Ured za izbjeglice nastojeći inkorporirati djelatnosti Lanca solidarnosti.“²¹⁵ Jedna od brojnih nevladinih organizacija bio je i legendarni Bedem ljubavi – pokret majki za mir, čiju ulogu kao reprezentativnog primjerka iz široke lepeze nevladinih/antiratnih udruge obrađujem u zasebnom poglavlju kasnije. Jednako kao što je od doprinosa religijskih institucija nezaobilazna uloga Caritasa koji je bez ikakve dvojbe uz Crveni križ odradio najtežu dionicu tijekom 1991. korigirajući sve logične nedostatke sustava u nastanku.

Hrvatski Caritas svojom je odličnom organizacijom dao izuzetan doprinos u pomaganju ratnim stradalnicima tijekom Domovinskog rata, ali i dugo nakon, te neupitno zaslužuje zasebnu pozornost hrvatske historiografije. Vrijedi istaknuti i rad inozemnih Caritasa, poput onog austrijskog o čijoj je ulozi progovorila Cika Mikolčić, Hrvatica iz

²¹³ Mate Granić, *Vanjski poslovi: iza kulisa politike*, 22.

²¹⁴ Vlado Puljiz, ur., *Socijalna politika Hrvatske* (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008), 35.

²¹⁵ Pek i Lang 2011, 26

Austrije uključena u humanitarni rad.²¹⁶ Naročito je takva pomoć bila važna u početnim mjesecima zbrinjavanja kako je već ranije istaknuto. Zato i ne čudi da je upravo iz redova *Caritasa* početkom rujna na čelo budućeg Ureda za prognanike i izbjeglice pod direktnom ingerencijom Vlade RH postavljen ugledni bibličar, svećenik, sveučilišni profesor i, što je vrlo važno, poliglot Adalbert Rebić. U međuvremenu, od rujanskih dana do studenog, broj registriranih prognanika iz okupiranih ili ugroženih krajeva Hrvatske raste do brojke od gotovo pola milijuna.²¹⁷ Kao najkritičniji trenutak svakako se ističe pad grada Vukovara i deseci tisuća prognanih koji su zahtijevali momentalnu skrb.

Upravo tih dana, točnije 22.11.1991., Vlada RH donosi Uredbu o statusu prognanika i izbjeglica kojom precizno definira obveze Republike Hrvatske prema prognanicima i izbjeglicama, a u nastavku i kome se točno i u kojim okolnostima priznaje status prognanika i izbjeglice. Članak 2. je po tom pitanju kapitalan.²¹⁸ Međutim, cjelokupna je Uredba poprilično temeljito napisana. Pored svih prava koja prognanicima pripadaju, jasno su definirane i njihove obveze.²¹⁹ Na istoj sjednici Vlade donesena je Uredba o formiranju Ureda za prognanike i izbjeglice pri Vladi RH.²²⁰

Taj je korak označio skok s prethodne razine Ureda za izbjeglice pri Ministarstvu rada i socijalne skrbi na razinu izvršne vlasti. Dakako, kao što je i ranije napomenuto, nužnost formiranja centralnog tijela sustava direktno povezanog s Vladom prepoznata je i ranije. Poduzimane su operativne i logističke radnje kako bi se moglo čim prije ustrojiti centraliziran sustav s ciljem što efikasnijeg zbrinjavanja svih stradalnika. Kako to i biva, Uredba je precizno zadala djelokrug aktivnosti Ureda čija je temeljna funkcija bila koordinacija cjelokupnog sustava te predlaganje mjera direktno Vladi te naposljetku provedba definiranih politika.²²¹ Zadaće Ureda bile su heterogene, od diplomatskih inicijativa do koordinacije humanitarnih aktivnosti svih uključenih organizacija, od Hrvatskog Crvenog križa, preko Merhameta i ostalih organizacija vjerskog predznaka, do zadnjeg građanina željnog učešća. Ubrzo je započela i izdavačka djelatnost konkretizirana u obliku redovitog glasila Ureda za prognanike i izbjeglice pod nazivom *Glasnik*, a nerijetko su i podupirani radovi iz sfere sociologije i drugih srodnih društveno-humanističkih disciplina koje su problematizirale

²¹⁶ Marija Slišković, ur. *Žene u Domovinskom ratu* (Zagreb: Parvus, 2005), 176 – 177.

²¹⁷ Mesić, *Osjetljivi i ljuti ljudi*, 18.

²¹⁸ http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_64_1643.html (pristup ostvaren 16.5.2017.)

²¹⁹ Isto

²²⁰ http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_64_1644.html (pristup ostvaren 16.5.2017.)

²²¹ Isto

tematiku migracija.²²² Vertikala odgovornosti kretala je od tadašnjeg potpredsjednika Vlade Mate Granića, preko predstojnika Ureda Adalberta Rebića i glavnog tajnika Damira Zorića, a potom na niže razine odgovornosti.

Ured je razgranat na osam odjeljenja: 1. Odjel za zbrinjavanje prognanika, 2. Odjel za koordinaciju zbrinjavanja izbjeglica, 3. Odjel za prikupljanje, sortiranje i distribuciju humanitarne pomoći, 4. Odjel za suradnju s međunarodnim humanitarnim organizacijama i hrvatskom dijasporom i prikupljanje pomoći iz inozemstva 5. Analitički odjel, 6. Odjel za sigurnost i socijalnu adaptaciju te školovanje prognanika i izbjeglica, 7. Odjel za društvenu zaštitu prognanika, 8. Odjel za povrat prognanika i izbjeglica.²²³ Kako to obično biva, da bi se Uredba oživotvorila u realnom vremenu bilo je nužno poduzeti mnoge predradnje, ali i nastaviti se prilagođavati poprilično fluidnim okolnostima. Navedeno je i prethodno da je sustav zamišljen kao mreža rasprostranjena u svim mogućim dijelovima Hrvatske. Ustrojen je 21 regionalni ured sukladno novom teritorijalno-administrativnom ustrojstvu države s nizom zadaća kao što su vođenje evidencija, osiguranje smještaja, alokacija humanitarne pomoći. Ispod razine regionalnih ureda bili su centri za socijalnu skrb kojih je u Hrvatskoj bilo 99.²²⁴ Logistički izazov izgradnje takvog sustava bio je popriličan.

Središnji Ured stacioniran je u Ulici braće Oreški na Črnomercu, na lokaciji s koje je prethodno iselila Teritorijalna obrana Zagreba. Uredski prostor bio je dakako važan, ali ključni zadatak bio je pronalazak adekvatne lokacije za skladišta dovoljnih kapaciteta namijenjenih čuvanju svih oblika materijalnih donacija. Rješenje je pronađeno u paviljonima Zagrebačkog velesajma.²²⁵ Od ostalih logističkih izazova kao zanimljiv detalj Damir Zorić ističe tek jedno službeno vozilo, i to „polovno iz Njemačke“, nakon čega je uslijedio i kombi kao donacija iz Švicarske. To su bili početci, a činjenica da je pitanje prijevoza rješavano donacijom dovoljno govori o izazovu uspostave efikasnog tijela državne uprave što je Ured, s obzirom na okolnosti i misiju kojoj je posvećen, morao postati.²²⁶ Što se kadrovske križaljke tiče, ograničenja nije bilo. Jasno, Ured se od početna dva profesionalca nastojao što je moguće više profesionalizirati, iako je i dalje pokretačka snaga počivala na voluntarizmu širokog opsega. U mnogim su se slučajevima i sami prognanici angažirali u radu Ureda, naročito nakon pada Vukovara.

²²² http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija_do_1992/1567.pdf (pristup ostvaren 16.5.2017.)

²²³ http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_64_1644.html (pristup ostvaren 17.5.2017.)

²²⁴ Esterhajer 2015, 16.

²²⁵ Pek i Lang 2011, 26.

²²⁶ Isto 26.

Predstojnik Ureda Adalbert Rebić ističe da se broj uposlenih popeo do brojke 60 u jednom trenutku, ali misli se očigledno na podmakli stadij djelovanja.²²⁷ Upravo je Rebić rješenjem Vlade 11.12.1991. imenovan na poziciju predstojnika Ureda za prognanike i izbjeglice.²²⁸ Istog datuma imenovani su i članovi Upravnoga vijeća Ureda za prognanike i izbjeglice. Čelnu poziciju zauzeo je tada aktualni ministar rada, socijalne skrbi i obitelji Bernardo Jurlina, dok su ostale pozicije također zauzele osobe respektabilnog akademskog pedigrea. Već je iz samoga sastava Upravnoga vijeća primjetno da se pitanje prognanika i izbjeglica u Hrvatskoj nastojalo što je moguće više internacionalizirati. Naime, prof. dr. Zdenko Škrabalo obnašao je dužnost predstojnika Ureda za suradnju Svjetske zdravstvene organizacije i Republike Hrvatske, dok je msgr. Vladimir Stanković ravnao hrvatskom inozemnom pastvom, obnašajući dužnost predsjednika Caritasa Biskupske konferencije te djelujući pri Međunarodnoj katoličkoj komisiji za migracije. Od ostalih članova Upravnoga vijeća vrijedi izdvojiti i prof. dr. Ivicu Kostovića, tada dekana Medicinskog fakulteta u Zagrebu i pomoćnika zapovjednika Glavnog sanitetskog stožera Hrvatske.²²⁹ Ključni impuls iz inozemstva stigao je u vidu predstavnika UNHCR-a Josea Marie Mendiluce koji u prosincu dolazi u Zagreb i biva smješten u istoj zgradi gdje i Ured za prognanike i izbjeglice.²³⁰ Dolazak UNHCR-a poklapa se sa skorim Sarajevskim primirjem i sve izvjesnijim međunarodnim priznanjem Republike Hrvatske koje je do kraja otvorilo mogućnost participacije inozemnih organizacija u prevladavanju humanitarnih izazova na tlu bivše Jugoslavije, tih mjeseci prije svega u Hrvatskoj. Potpredsjednik Vlade Mate Granić, pod čijom ingerencijom je bila i djelatnost Ureda, redovito je i vrlo aktivno nastupao prema međunarodnim instancama apelirajući da se uputi pomoć. „Uspostavili smo vezu s Visokim komesarijatom za izbjeglice u Ženevi i na temelju toga smo stvorili Ured za prognanike i izbjeglice koji je bio centralizirano tijelo, uz regionalne centre. Hrvatska se tako u najkraćem vremenu odlično organizirala.“²³¹ Prva reakcija, kako navodi glavni tajnik Ureda Damir Zorić, uslijedila je vrlo brzo i to direktno iz Ženeve od UNHCR-a. Za Hrvatsku je pripremljen proporcionalni udio humanitarne pomoći na koju je trebalo aplicirati preko Beograda u kojem je bila stacionirana misija UNHCR-a za Jugoslaviju.²³² Suradnja započeta tada uspješno je

²²⁷ Rebić, *Sve moje izbjeglice*, 25.

²²⁸ http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_70_1834.html (pristup ostvaren 17.5.2017.)

²²⁹ http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_70_1835.html (pristup ostvaren 17.5.2017.)

²³⁰ Pek i Lang 2011, 27.

²³¹ Intervju Mate Granića za Jutarnji list <http://www.jutarnji.hr/globus/mate-granic-kako-smo-90-ih-zbrinuli-milijun-izbjeglica/297028/>

²³² Pek i Lang 2011, 29.

nastavljena tijekom devedesetih. Vrijedi istaknuti i da je na Badnjak 1991. Savezna Republika Njemačka otvorila svoj humanitarni ured u Zagrebu.²³³ Slijedile su ubrzo i druge zemlje.

Na dan 17.1.1992. registrirano je 719 000 prognanika i izbjeglica. Od toga je dakako najveći broj otpadao na prognanike smještene u Hrvatskoj, ali je značajan dio otpadao i na izbjeglice smještene u inozemstvu.²³⁴ S brojkama zaista treba biti oprezan jer je, prolazeći samo polovično kroz dostupnu građu, što izvornu, što sekundarnu, upadljivo da one značajno variraju. Ipak, bez obzira na možebitne i izvjesne nesavršenosti kada se govori o brojkama, broj prognanika i izbjeglica stavio je Hrvatsku na ozbiljan test. Nekoliko pitanja tražilo je odgovor. Za početak, bilo je potrebno izraditi što precizniju analizu i ustanoviti o kolikom broju potrebitih se radi, a potom i odgovoriti na pitanje smještaja koje je bilo primarno i najkompleksnije. Sustav se formirao u ratnim uvjetima, a o nekoj ozbiljnijoj razini informatizacije nije se moglo govoriti. Česti su slučajevi kratkotrajnih boravaka prognanika na jednoj lokaciji, prijavljivanja na više lokacija, odlasci u inozemstvo ili jednostavno neregistriranje.²³⁵ Ured za prognanike i izbjeglice brzo je pristupio izradi popisa prognanika i izbjeglica. Obrazac za provedbu prvog popisa na nacionalnoj razini bio je, u biti, originalni prvi popis iz studenoga 1991. koji je proveden u Dubrovniku.²³⁶ Isti model rabljen je pri izradi prvog generalnog popisa za čiju su izradu pripreme krenule ranije, a u svrhu popisa pripremljen je i tzv. karton prognanika koji je sadržavao sve najvažnije podatke o prognaniku i temeljem kojega se, kao i preko izbjegličkoga kartona, kroz godine Domovinskoga rata trebalo u različitim prilikama legitimirati poradi ostvarenja pripadajućih prava. Prvi opći popis prognanika proveden je u travnju 1992. Rezultati su ukazali da se stanje popravljalo te da se broj prognanika smanjio na 247 278.²³⁷ Smanjenje broja prognanika rezultat je proglašenog primirja nakon kojeg je slijedio povratak popriličnog broja prognanika u veće gradove kao što su Osijek, Dubrovnik, Karlovac, Sisak, Zadar itd.²³⁸ Pad broja prognanih poklapa se s dolaskom UNPROFOR-a u travnju 1992. upravo kako je i dogovoreno Vanceovim planom.²³⁹ Doduše, potrebno je istaknuti kako se progon nesrba s okupiranih

²³³ Intervju Mate Granića za Jutarnji list <http://www.jutarnji.hr/globus/mate-granic-kako-smo-90-ih-zbrinuli-milijun-izbjeglica/297028/>

²³⁴ Mesić, *Osjetljivi i ljuti ljudi*, 18.

²³⁵ Esterhajer 2015, 16-17.

²³⁶ Andro Vlahušić, ur., *Dubrovački prognanici A.D.1991.* (Dubrovnik: Ured za informatiku: DERC, 1992), 40.

²³⁷ Esterhajer 2015, 17.

²³⁸ Izvješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanju prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba dostupno na http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1998_07_92_1248.html (pristup ostvaren 4.6.2017.)

²³⁹ Vladimir Filipović, *Ispod plavih šljemova: Motivi država za sudjelovanjem u misiji UNPROFOR 1992. – 1995.* (Zagreb,Sarajevo: Plejada; IKD „University Press“, 2015) 92-97.

područja nastavio i nakon dolaska UNPROFOR-a.²⁴⁰ U izvješću Vlade RH iz 1998. godine govori se o broji od 25 000 Hrvata i pripadnika drugih nesrpskih nacionalnih manjina koji su sustavno protjerivani u periodu do vojnoredarstvenih oslobodilačkih akcija *Bljesak* i *Oluja*.²⁴¹ Ured je u ožujku raspolagao informacijom da se u inozemstvu nalazi sljedeći broj izbjeglica: Švicarska 5000, Čehoslovačka 2117, Makedonija 2000, Slovenija 7600, Austrija 5000, Mađarska 30 000 i Njemačka 55 000.²⁴² Izrada prvog popisa omogućena je financijskom potporom UNHCR-a, a potom je uz istu potporu on redovito ažuriran. Cjelokupan je sustav do proljeća 1992. uspješno kompjuteriziran, te je omogućeno da se iz jednog centra koordinira suradnja svih regionalnih centara.²⁴³ Time je postignuta viša razina efikasnosti. Adalbert Rebić kaže: „UNHCR je donirao 150 računala koja su bila raspoređena po centrima za socijalni rad. Informatički odjel Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade RH krajem travnja završio je ovaj opsežan i složen posao“.²⁴⁴

Taman kada se činilo da je pitanje brige i skrbi o prognanicima dovedeno na održivu razinu promijenila se geopolitička situacija. Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, u kojoj su tinjali nemiri još od prvih demokratskih izbora 1990., s dolaskom proljeća 1992. bila je u predratnom stanju. Broj izbjeglica iz BiH rastao je iz dana u dan. Iako se do danas tri konstitutivna naroda Bosne i Hercegovine nisu usuglasila oko točnog trenutka početka rata, prevladava narativ da je to mjesec travanj 1992. kada je velikosrpski agresor napao na Podrinje. Najveći broj izbjeglica krenuo je u smjeru Hrvatske i pronašao smještaj u njoj ili koristio privremeni smještaj kao odskočnu dasku za odlazak u treće zemlje. Ured za prognanike i izbjeglice izdavao je tzv. suglasnost za tranzit, međutim ispostavilo se da je većina potencijalnih prolaznika odlučila ostati u Hrvatskoj.²⁴⁵ Dostupni podaci sugeriraju da se izbjeglički val širi rapidno. Naime, u Hrvatsku tih proljetnih dana 1992. dnevno dolazi između 1000 i 2000 izbjeglica. U ožujku je broj izbjeglica iz BiH u Hrvatskoj bio 16 579 da bi krajem travnja taj broj iznosio već 193 415.²⁴⁶ Dalmacija je u samo jednom vikendu krajem svibnja primila više od 60 000 izbjeglica, a jednaka sudbina zadesila je Slavoniju u koju od

²⁴⁰ Pek i Lang 2011, 22.

²⁴¹ Izvješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanju prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba dostupno na http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1998_07_92_1248.html

²⁴² Esterhajer 2015, 17.

²⁴³ Intervju Mate Granića za Jutarnji list <http://www.jutarnji.hr/globus/mate-granic-kako-smo-90-ih-zbrinuli-milijun-izbjeglica/297028/>

²⁴⁴ Pek i Lang, 43.

²⁴⁵ Esterhajer 2015, 17.

²⁴⁶ Izvješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanju prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba dostupno na http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1998_07_92_1248.html

11. srpnja do 13. srpnja pristiže više od 60 000 izbjeglica iz Posavine.²⁴⁷ Takav dramatičan porast suočio je Hrvatsku s novim izazovom, ovoga puta onim izbjegličkim. Postojeće smještajne kapacitete trebalo je proširiti, diplomatske inicijative intenzivirati te postojeći sustav, ustanovljen do tog trenutka, dodatno nadograditi. Valovi izbjeglica iz BiH nisu jenjavali. Politika etničkog čišćenja na djelu je u gotovo cijeloj BiH, naročito od lipnja na području Sanskog mosta, Ključa i Prijedora.²⁴⁸ Najveći broj primljenih izbjeglica Hrvatska dostiže krajem 1992. kada srpske snage osvajaju Bosansku Posavinu i Jajce, a u kompletnu jednadžbu kompliciranih odnosa tri konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini uključen je tada još tinjajući, a ubrzo i rasplamsani, oružani sukob Muslimana/Bošnjaka i Hrvata.²⁴⁹ Izbjeglička presija na Republiku Hrvatsku bila je enormna.

U takvoj situaciji krenulo se s konkretnom izgradnjom novih naselja za prognanike i izbjeglice. U prvom se redu misli na naselja Gazi, Rokovci, Čepin i Gašinci, čija se izgradnja razvukla do kraja 1992., ali i kroz 1993. godinu.²⁵⁰ Što se tiče općenito smještaja, olakotna okolnost za mnoge, kako prognanike, tako i izbjeglice, a naposljetku i državu, jest ta da ih je velik broj našao rješenje u krugu obitelji ili prijatelja, dakle u privatnom aranžmanu. Ipak, i takvo rješenje ima svojih negativnih aspekata, jer domaćina nužno stavlja pod opterećenje. Detaljnija razrada statusa prognanika i izbjeglica uslijedila je u Zakonu o statusu prognanika i izbjeglica iz 1993., a u promatranom periodu 1991./1992. rješavanje stambenog pitanja naslonjeno je na Uredbu o statusu prognanika i izbjeglica iz 1991. (NN 64/1991) koja je u tom području bila poprilično tanka.²⁵¹ No bez obzira na takav status, koji definira nužnost prihvaćanja ponuđenog smještaja prognanoj i izbjegloj osobi, ne može se reći da je Hrvatska propustila omogućiti barem nekakav oblik pomoći svim potrebitima. To je ostvareno i kreativnim pristupom, pa je tako moguće organizirani smještaj za prognanike i izbjeglice pronaći „[...] počevši od dotrajalih radničkih baraka i praznih željezničkih vagona do zagrebačkog hotela InterContinental.“²⁵² Egzodus Vukovaraca opisuje djelatnica *Bedema ljubavi* Ana Lisak: „Gospođa Jasenka iz Ureda za prognanike kaže da će svima biti pronađen smještaj, ali noćas i do tada trebaju ostati u Zagrebu. Gdje? Gradske športske dvorane prepune su prognanika koji su stigli jučer, danas. Kažu, tamo nema više mjesta. Bože, pa nije valjda

²⁴⁷ Granić, *Vanjski poslovi: iza kulisa politike*, 21.

²⁴⁸ Isto

²⁴⁹ Esterhajer 2015, 17.

²⁵⁰ Ivan Rogić i Josip Esterhajer, Zvonko Knezović, Vesna Lamza – Posavec, Vlado Šakić, *Progonstvo i povratak: psiho-socijalne i razvojne odrednice progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika* (Zagreb: SysPrint, 1995), 54-55.

²⁵¹ http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_64_1643.html

²⁵² Esterhajer 2015, 18.

cijela Slavonija prognana?! [...] Netko je rekao da je jedna grupa Vukovaraca u hotelu Internacional, da su Central, Laguna i Panorama već puni. U djeliću sekunde odlučujem: Intercontinental. Znam tamo neke ljude.“²⁵³ S obzirom da se radilo o do tada najvećem egzodusu, za primarni smještaj prognanika korišteni su i paviljoni Zagrebačkog velesajma, ali i legendarni Dom sportova. Neke od tih trenutaka opisuje u svojim memoarima Slavica Bilić, prva predsjednica Bedema ljubavi. „[...] Tog tužnog i hladnog predvečerja prognanici su stigli u glavni grad Hrvatske. Mediji javljaju da će svratiti na Zagrebački velesajam, odakle će biti raspoređeni i smješteni. Osim članova Crvenog križa koji su pripremili kekse i topli čaj, dočeku smo se priključile Vlasta i ja. Autobusi puni žena, djece i staraca stoje jedan iza drugoga, čekajući da krenu prema dogovorenom odredištu. [...] Poslije ovog izuzetno teškog i dojmljivog susreta s Vukovarcima na Velesajmu, mi žene iz Bedema ljubavi navečer smo otišle posjetiti ih u Dom sportova, gdje su našli privremeno i sigurno utočište. Dvorana je bila puna ljudi među kojima najviše žena i djece. Po podu su bile prostrte strunjače.“²⁵⁴ Za smještaj velikog broja prognanika, a kasnije i izbjeglica, odlično su poslužili hotelski kapaciteti duž jadranske obale. Među samim prognanicima postojala je svijest o kvaliteti smještaja, pa tako književnica Ivana Simić Bodrožić u romanu „Hotel Zagorje“ piše: „Kupaonica u kojoj sam se spremala bila je tako mala da bi u nju jedva stalo dvoje ljudi, ali ipak zadnja stvar na koju bismo se žalili. Znali smo da oni u barakama imaju jednu kupaonicu na njih dvadesetak, a barake su u prognaničkom životu bile dno dna. Vrhunac je bio Interconti. A mi smo, negdje u sredini.“²⁵⁵ Ovaj citat daje naslutiti štošta. Naime, rijetko tko se može adekvatno pripremiti na prihvat tolikog broja prognanika i izbjeglica. Hrvatske vlasti morale su u datim okolnostima, suočavajući se s višedimenzionalnim izazovom formiranja samostalne države, pronaći različita smještajna rješenja koja najčešće nisu bila na razini kvalitete života kakvu je velika većina stradalnika uživala u predratno doba, međutim, stječe se dojam da se činilo koliko je god bilo moguće u tom trenutku, a naročito se to odnosi na 1991. i 1992. godinu.

Na smještaj i prehranu odlazio je najveći dio novčanih sredstava. To je i razumljivo jer su stradalnici najčešće bili u vrlo nezavidnim okolnostima pri donošenju odluke o napuštanju svojih domova, ostavljajući za sobom gotovo cjelokupnu imovinu. Kako bi se u što je moguće većoj mjeri pospješila efikasnost podmirenja velikih troškova prouzrokovanih izazovom

²⁵³ Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 48.

²⁵⁴ Slavica Bilić, *Prsten mira i majčinske ljubavi (prilozi za povijest Bedema ljubavi – pokreta majki za mir u Domovinskom ratu, 1991. – 1993.)* (Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata 2013), 256 – 257.

²⁵⁵ Simić Bodrožić, *Hotel Zagorje*, 108.

zbrinjavanja prognanika i izbjeglica, Vlada RH u siječnju 1992. formirala je Republički fond Kralj Zvonimir (u nastavku Fond).²⁵⁶ Financijska sredstva slijevala su se u Fond kroz različite kanale i dodjeljivana su prema jasno utvrđenim kriterijima. Dakako da je najveći dio financijskih sredstava bio osiguran direktno kroz Proračun Republike Hrvatske u koji je upravo u 1992. integrirana i djelatnost Ureda za prognanike i izbjeglice. Drugi kanali bili su dobrovoljnog karaktera putem dinarskih ili deviznih priloga građana, poduzeća ili drugih pravnih i fizičkih osoba iz inozemstva. Od dostupnih podataka o radu Fonda vrijedi istaknuti da su u vremenskom razdoblju od 1991. do 1995., od ukupnog utrošenog iznosa od cca. 2 milijarde njemačkih maraka, 1,3 milijarde prošle preko Fonda. Vlada je preko Fonda osiguravala dnevno 25 kuna (prvotno hrvatskih dinara do 30.5.1994. i uvođenja kune) po prognaniku te tri obroka dnevno ukoliko se radi o organiziranom smještaju. Što se prognanika u privatnom aranžmanu tiče, po članu obitelji osigurano je 150 kuna za trošak režija i 100 kuna džeparca ukoliko su prosječni prihodi po članu obitelji niži od 100 kuna.²⁵⁷ Za 1991. i 1992. iznosi su u tada aktualnoj valuti, hrvatskom dinaru. Skoro 90% troškova zbrinjavanja prognanika i izbjeglica podmirivala je direktno država, a preostali udio otpada na donacije iz inozemstva, u prvom redu na UNHCR, ali tek od prosinca 1991. (160,5 milijuna DEM).²⁵⁸ Pored Vlade i krovnih međunarodnih organizacija poput UNHCR-a, humanitarna pomoć, nagada se, dolazila je od otprilike 200 organizacija, što domaćih, što inozemnih. Europska unija istaknula se u pribavljanju hrane. Naime, u periodu od 1992. do 1995. donirano je 171 000 tona hrane (prosječno 5-6 tisuća tona mjesečno).²⁵⁹ Učešće različitih humanitarnih organizacija bilo je vrlo često zadano općim kontekstom. Usporedba direktnih donacija humanitarne pomoći posredništvom Ureda za prognanike i izbjeglice u vremenskom razdoblju ožujka – svibanj 1992. pokazuje rast od 3238 tona plasiranih prema potrebitima.²⁶⁰ Zanimljiv primjer je Merhamet Islamske zajednice u Hrvatskoj, obnovljen 1991., čije se djelovanje dodatno intenzivira sa sve većim priljevom izbjeglica iz Bosne i Hercegovine tijekom 1992.²⁶¹ Voditeljica financijskog poslovanja Republičkog Fonda „Kralj Zvonimir“ Ivanka Ivanić od ostalih donatora iz inozemstva istaknula je njemačku vladu, japansku vladu, Švedski, Danski i Nizozemski Crveni križ i njemačku pokrajinu Sjevernu Rajnu – Vestfaliju. Najvećim dijelom upravo kroz donacije iz tih centara od početka 1992. do 1994. izgrađeno je

²⁵⁶ http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_01_2_24.html (pristup ostvaren 8.6.2017.)

²⁵⁷ Pek i Lang 2011, 33.

²⁵⁸ Esterhajer, 18.; http://www.andrija-hebrang.com/domovinski_rat1.htm (pristup ostvaren 8.6.2017.)

²⁵⁹ Isto 18.

²⁶⁰ Glasnik Ureda za prognanike i izbjeglice, 4., dostupan na http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija_do_1992/1567.pdf

²⁶¹ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40196> (pristup 9.6.2017.)

12 prognaničkih naselja od kojih su prvotno spomenutima (Čepin, Rokovci, Gašinci i Gazi) pridružena i naselja Kutina, Lipovljani, Mala Gorica, Dumače, Šašina Greda, Pisarovina, Kovačevac i Topolik Lipik.²⁶² Osiguranje potrebnih smještajnih kapaciteta bio je primaran zadatak Ureda, ali se pažnja poklanjala i obnovi postojećih sadržaja. Tako je krajem 1992. napravljen popis svih smještaja lišenih ogrijevnih tijela te je taj isti popis distribuiran međunarodnim partnerima ne bi li se čim prije osigurale donacije. Uskoro je u Hrvatsku stiglo 1000 peći na kruto gorivo koje su raspoređene gdje je to bilo prijeko potrebno.²⁶³ Vrlo je vrijednu pomoć predstavljala donacija belgijske vlade kojom su u izbjegličkom centru u Savudriji šatori zamijenjeni s 300 montažnih kućica. Primjera je bilo mnogo, ali krajem 1992. to i dalje nije bilo dovoljno da se baš svima omogući jednaka razina smještaja. To potvrđuje i činjenica da je dio izbjeglica smješten u adaptiranim željezničkim vagonima koji su pristigli iz Njemačke.²⁶⁴ Nažalost, događali su se i ozbiljniji propusti o čemu piše Mate Granić: „[...] Vladin ured oštro se suprotstavio smještaju prognanika u vikendice građana srpske nacionalnosti, kao i u druge privatne objekte čiji su vlasnici državljani druge države. Čvrsto smo ostali pri takvom stajalištu usprkos pritiscima lokalnih vlasti, pa čak i medija, iako su nas nezavisni mediji podupirali. No znali smo da se to ilegalno događa.“²⁶⁵

Navedeni međunarodni akteri neki su od najprominentnijih, a njihovom direktnom angažmanu prethodili su permanentni politički naponi, kako predstavnika Vlade Republike Hrvatske, tako i predstojnika Ureda za prognanike i izbjeglice. Upravo Adalbert Rebić u svojim, nazovimo ih tako, memoarima, opisuje mnoge susrete sa stranim dužnosnicima. „Kao predstojnik Ureda tijesno sam surađivao s Povjerenstvom Ujedinjenih naroda za izbjeglice, višekratno sam bio s predsjednicom UNHCR-a gospođom Sadako Ogata u Ženevi, a u dva tri navrata ona je posjetila Ured i Vladu RH u Zagrebu, u Kutini i drugdje. [...] Zajedno s predsjednikom Vlade dr. Matom Granićem, koji je bio u vladi odgovoran za socijalu, kontaktirali smo predstavnike visokih međunarodnih ustanova: gospodina Cornelija Sommarugu, predsjednika Međunarodnog komiteta Crvenoga Križa (IICRC), gospodina Yvesa Giovannonija, nasljednika Sommaruge [...]“²⁶⁶ Tih dana Rebić se susreće i direktno surađuje s nekolicinom, tada mladih i relativno anonimnih, a danas vodećih svjetskih političara, među kojima je Angela Merkel, tada njemačka ministrica za žene i mladež, a danas

²⁶² Pek i Lang 2011, 46.

²⁶³ Glasnik Ureda za prognanike i izbjeglice, 2.

²⁶⁴ Isto 2.

²⁶⁵ Granić, *Vanjski poslovi: iza kulisa politike*, 22.

²⁶⁶ Rebić, *Sve moje izbjeglice*, 24.

Njemačka kancelarka, svakako najzanimljivija ličnost.²⁶⁷ Svaka pomoć bila je dobrodošla, ali bilo je izuzetno važno da ona ne bude upućena neselektivno, što se znalo događati tijekom 1991. godine, ali i tijekom 1992., najčešće kada je pomoć upućivana od hrvatske dijasporne raznoraznim kanalima. To pitanje konačno je regulirano Zakonom o humanitarnoj pomoći koji je izglasao Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske na sjednici 27.11.1992. Prikupljanje i raspoređivanje humanitarne pomoći nije moglo biti provedeno bez suglasnosti Ministarstva rada i socijalne skrbi, pri čemu su ustanovljeni jasni i precizni kriteriji.²⁶⁸ Često se kao negativni aspekt humanitarne pomoći ističe i stvaranje ovisnosti na duži rok.²⁶⁹

Nakon što se stradalniku osigura smještaj, obrok, donacije, nekakav oblik financijske pomoći, to ne znači, kao što je i prethodno navedeno, da tu priča završava. Izazov socijalne adaptacije i osiguranje psihološke pomoći pokazat će se kao goruća pitanja koja nije bilo moguće riješiti u kratkom roku. Dakako da povratak na vlastito ognjište djeluje blagotvorno, ali ni tu priči nije bio kraj. To je jasno pokazalo istraživanje sociologa Milana Mesića gdje se u zaključku navodi da će prognanički fenomen (naravno i izbjeglički), kao direktna reperkusija rata, ostaviti dugotrajne posljedice na Hrvatsku.²⁷⁰ To je tematika koja zalazi dublje u područje sociologije i psihologije jer se upravo primjenom tih alata može ublažiti trauma. U cjelini, stječe se dojam da je primarni fokus bio osigurati osnovno, odnosno da život nastavi teći. Mnogi muškarci prognanici svrhu su našli u pristupanju redovima Hrvatske vojske, dok je položaj žena u cijeloj priči dovoljno potentna tema za šire istraživanje. Često su organizirani i seminari s različitim temama iz domene pedagogije i psihologije. Cilj je bio što bolje pripremiti prosvjetne djelatnike za interakciju s prognanicima i izbjeglicama. Primjera radi, u zajedničkoj organizaciji regionalnog Ureda UNICEF-a za Republiku Hrvatsku, Ministarstva prosvjete i Katedre za zdravstvenu psihologiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu, od 19. do 24.10.1992. u Tuheljskim toplicama, održan je seminar na temu „Psihološko-pedagoška pomoć učenicima stradalim u ratu“.²⁷¹

Posebnu pozornost bilo je potrebno usmjeriti prema djeci, kao najranjivijoj društvenoj skupini. U prvom redu to se odnosi na osiguranje nastavka školovanja. Kako bi tranzicija za školarce svih uzrasta bila što bezbolnija, država je osigurala financijska, ali i druga sredstva u

²⁶⁷ Isto 24-25.

²⁶⁸ http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_12_83_2176.html (Zakon o humanitarnoj pomoći)

²⁶⁹ Rogić i Esterhajer i drugi, *Progonstvo i povratak: psiho-socijalne i razvojne odrednice progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika*, 44.

²⁷⁰ Esterhajer 2015, 19. (U istraživanju iz 1992. utvrđeno je postojanje 17,8 % psihički slomljenih ljudi među prognanicima)

²⁷¹ [http://www.slobodanpraljok.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija do 1992/1567.pdf](http://www.slobodanpraljok.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija%20do%201992/1567.pdf) (Glasilo Ureda za prognanike i izbjeglice)

tu svrhu. Vlada je 24.4.1992. donijela zaključak kojim zadužuje Ministarstvo financija da u suradnji s Ministarstvom prosvjete, kulture i športa osigura sva potrebna sredstva kako bi se podmirili rastući i neplanirani troškovi za uključanje prognanih i izbjeglih osnovnoškolaca i srednjoškolaca u obrazovni sustav Republike Hrvatske.²⁷² U okolnostima priljeva velikog broja izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, redovita sredstva prethodno osigurana za Fondove osnovnog i usmjerenog obrazovanja putem kojih se vršilo financiranje nisu bila dostatna. Fondovi su trebali dokapitalizaciju, tj. namjenska sredstva za izvršavanje redovitih funkcija. Primjera radi, troškovi prognanih i izbjeglih učenika za prvih šest mjeseci 1992. porasli su u svim segmentima. U segmentu prehrane za 38 382 134 hrvatska dinara (u nastavku HRD), za prijevoz učenika povećanje od 15 643 076 HRD, a rasli su i ostali izdatci poput izdataka za materijalne troškove osnovnih škola radi povećanja broja odjeljenja, što je logično bilo popraćeno i većom potražnjom za udžbenicima. Ukupno se radi o povećanju od 97 745 135 HRD.²⁷³ Sva dodatna sredstva namirena su preko Ureda za prognanike i izbjeglice čime je Hrvatska donekle uspješno odgovorila na izazov integracije tisuća djece prognanika i izbjeglica u svoj obrazovni sustav. Donekle, jer je velik broj izbjegličke djece u tom trenutku još čekao da se uključi u redovito školovanje. Podaci Ureda za prognanike i izbjeglice pokazuju da je 12,9% izbjegličke djece uspješno uključeno u hrvatski školski sustav. To je bio alarmantan podatak i znak za uzbunu. Značajno bolja situacija bila je s prognaničkom djecom školskog uzrasta s postotkom uspješne intergacije u školski sustav od 76%.²⁷⁴

Kronološki pregled ustroja sustava za zbrinjavanje prognanika i izbjeglica neizostavno mora patiti od određenih deficita. Čitajući prethodne retke stječe se dojam da je Republika Hrvatska glatko i bez većih problema postavila sustav u funkcionalno stanje. Istina je dakako kompleksnija, a primjera je na tisuće. S obzirom na nestabilnost ratnih uvjeta, kako u Hrvatskoj, tako i u susjednoj Bosni i Hercegovini, nije bilo moguće pripremiti se na svaki izazov. Toj tezi u prilog ide i moment priljeva velikog broja izbjeglica iz susjednih zemalja, napose Bosne i Hercegovine. Kada sustav nije mogao pronaći odgovor na određeno pitanje, nastupali su pojedinci ili skupine pojedinaca djelujući kao korektivni faktor. Iz mora primjera posebno je dirljiv apel za pomoć školskoj djeci. Tijekom 1992. godine, kao što je i prethodno

²⁷² Podmirenje troškova prognanih učenika osnovnih i srednjih škola, nastalih u razdoblju I-VI. 1992. godine (<http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/EX%20TERITORIJALNO%20SKOLSTVO%20BIH%20U%20REPUBLICI%20HRVATSKOJ/6.pdf>)

²⁷³ Ministarstvo financija, troškovi prognanih i izbjeglih učenika osnovnih škola u razdoblju I-VI. 1992. <http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/EX%20TERITORIJALNO%20SKOLSTVO%20BIH%20U%20REPUBLICI%20HRVATSKOJ/6.pdf>

²⁷⁴ Karmen Brčić i Tihomir Dumančić, „Smještaj i prilagodba izbjegle i prognane djece u Zagrebu“, *Migracijske teme* 8 (1992), 247.

navedeno, školstvo se našlo pod velikim pritiskom. Priljev novih učenika u osnovne i srednje škole značio je i čitav niz neplaniranih troškova. Za smještaj u domove, prijevoz i udžbenike pronađena su sredstva, ali je mliječni obrok u tom trenutku bio luksuz nedostupan svoj djeci. Grupa školskih liječnika pokrenula je akciju „Šalica mlijeka za svako školsko dijete“ s ciljem da se svim osnovnoškolcima osigura mliječni obrok sastavljen od 2,5 dcl mlijeka, 80 g kruha i 50 g namaza ili nareska. Hvalevrijedna inicijativa potaknuta je podacima o sve većem broju pothranjene i nepravilno uhranjene djece.²⁷⁵ Slični deficiti primjetni su i po pitanju smještaja. Istraživanja provedena na prognanicima i izbjeglicama pokazala su da je smještaj prognanika na višoj razini od onoga izbjeglica. Razlog tomu po mnogima leži ponajviše u činjenici da su izbjeglice došle kasnije. Razlike između statusa prognanika i izbjeglica osjećaju se i kod prehrane. Redovitost tri obroka standard je koji prognanici većinom ostvaruju, dok se na primjeru izbjeglica ne može govoriti o redovitosti.²⁷⁶ Porođajne muke ili naprosto neminovnost u kontekstu 1991. i 1992. godine?

Hrvatska se krajem 1992. svrstala među najveća izbjeglička žarišta na svijetu. Prognaničko-izbjeglička populacija zaključno s prosincom 1992. iznosila je više od 15% ukupnog stanovništva. U tom trenutku evidentirano je 663 493 osoba. Od toga je broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine i Savezne Republike Jugoslavije dosegnuo brojku od 402 768, dok je na popisu i 260 705 prognanika.²⁷⁷ Osim izbjeglica iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj je utočište potražilo i oko 45 000 izbjeglica iz Vojvodine i 10 000 izbjeglica s Kosova.²⁷⁸ Koliko je osoba raseljeno, neprijavljeno ili emigriralo u druge zemlje i na druge kontinente, možemo samo nagađati. To je ujedno i vrhunac migracijskih izazova za Republiku Hrvatsku tijekom devedesetih. Usporedno s procesom oslobađanja okupiranog teritorija Hrvatske i postizanja kakve takve ravnoteže u Bosni i Hercegovini, broj prognanika i izbjeglica se kontinuirano reducira. Zadnji dostupan podatak Ureda za prognanike i izbjeglice datira iz 4.4.1998. kada je prognanika i izbjeglica u Hrvatskoj registrirano ukupno 126 181.²⁷⁹

²⁷⁵ Glasnik Ureda za prognanike i izbjeglice,

[http://www.slobodanpraljakk.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija do 1992/1567.pdf](http://www.slobodanpraljakk.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija%20do%201992/1567.pdf)

²⁷⁶ Brčić i Dumančić 1992, 231.

²⁷⁷ Domini 1999, 333.

²⁷⁸ Isto, 333-334.

²⁷⁹ Isto

Tablica 1. Prognanici i izbjeglice u RH u razdoblju 1991 – 1998.

Registrirani prognanici i izbjeglice			
Vrijeme registracije	Prognanici iz RH	Izbjeglice iz BiH i SRJ	Ukupno u RH
1.12.1991.	550.000	-	550.000
1.12.1992.	260.705	402.768	663.493
1.6.1993.	254.791	272.869	527.660
1.8.1994.	196.870	212.056	408.926
1.5.1995.	210.592	188.672	399.264
31.5.1996.	167.609	184.545	352.154
1.3.1997.	117.721	106.750	224.471
4.4.1998.	94.796	37.400	126.181

Sustav zbrinjavanja prognanika i izbjeglica ustrojen od strane države nije bio savršen, ali funkcionirao je. Ogroman doprinos funkcionalnosti čitavog sustava dale su brojne nevladine organizacije. Logistički dio i armaturu osigurala je država, međutim duh, toplu riječ, moralnu podršku i nebrojeno mnogo sitnih djela dobrote upravo su potpis brojnih civilnih organizacija. Jedna od njih nametnula se kao perjanica antiratnog pokreta tijekom Domovinskoga rata i dala je velik doprinos u skrbi za prognanike i izbjeglice. Radi se o Bedemu ljubavi – pokretu majki za mir čija je djelatnost predmet istraživanja na idućim stranicama.

6. Bedem ljubavi – pokret majki za mir 1991./1992.

Kako je s vremenom postajalo sve izvjesnije da Jugoslavije ide prema ratu, rađale su se razne inicijative zagovarajući mirno rješenje nastale krize. Do kraja 1991. može se govoriti o postojanju autentičnog antiratnog pokreta koji se nije ograničio samo na Hrvatsku, već je svoje podupiratelje imao u svim bivšim jugoslavenskim republikama. Priča je krenula spontano i krenula je iz Hrvatske. Zabrinute majke desetaka tisuća mladih ročnika JNA krenule su u misiju izbjavljanja svojih sinova iz vojske. Savezne vlasti tih su dana vrlo često najavljivale intervenciju JNA s ciljem očuvanja Jugoslavije što je u prijevodu značilo da bi mladi ročnici iz Hrvatske uskoro mogli biti dovedeni u situaciju da preko nišana gledaju na svoje sunarodnjake i svoju zemlju. Pokret je vrlo brzo ispunio svoju primarnu svrhu i u mnogome je dao doprinos rasipanju JNA od strane hrvatskih kadrova, ali ne samo njih, kako je i navedeno na 40. stranici. Bedem ljubavi afirmirao se i postao prepoznatljiv akter civilnoga društva te se od prvih dana organiziranoga djelovanja uključuje u humanitarni rad s prognanicima i izbjeglicama. Djelomično dostupna arhivska građa omogućava uvid u djelatnost Bedema ljubavi na mnogim frontama, od lobiranja u inozemstvu do rada s prognanicima i izbjeglicama tijekom 1991. i 1992. godine, dakle vremenskoga razdoblja u fokusu diplomskoga rada. Potpora arhivskoj građi jesu svjedočanstva mnogobrojnih članica Bedema ljubavi. Nemoguće je ne počinuti nepravdu i ne zanemariti mnoge druge udruge proizašle iz Domovinskoga rata, ali Bedem ljubavi nedvojbeno je svojim radom i doprinosom zbrinjavanju i skrbi za prognanike i izbjeglice, zaslužio, ne samo ovo poglavlje, već i posebnu monografiju.

6.1. Nastanak Bedema ljubavi

Početak siječnja 1991. grupa majki uz potporu Radija 101 organizira potpisivanje peticije kojom se traži povratak hrvatskih vojnika iz JNA. Skupljeno je oko 65 000 potpisa. Povod za takvu inicijativu dalo je Predsjedništvo SFRJ i najava da će JNA biti angažirana u razdvajanju zaraćenih strana.²⁸⁰ Potom je data naredba da se razoružaju „paravojne formacije“ te da se oružje mora predati do 21. siječnja. To su bili okidači za reakciju. Od peticije do ljeta sve se veći broj, u prvom redu majki, uključivao u aktivnosti Hrvatskog pokreta za život i obitelj

²⁸⁰ Bilić, *Prsten mira i majčinske ljubavi (prilozi za povijest Bedema ljubavi – pokreta majki za mir u Domovinskom ratu, 1991. – 1993.)*,30.

predvođenog legendarnom aktivisticom Ružicom Čavar.²⁸¹ Najčešće su to bila javna okupljanja, apeli, molitve i drugi oblici antiratnih, tj. mirovnih inicijativa na javnim površinama. Roditelji zabrinuti za sigurnost svoje djece odlaze do vojarni u Sloveniji, povezuju se u različitim inicijativama i sve se više organizirano okupljaju.²⁸² Napad JNA na Sloveniju, a potom i na Hrvatsku, potaknuo je nastanak drugih mirotvornih organizacija iz svih republika SFRJ. Krajem srpnja 1991. održan je susret tridesetak mirotvornih organizacija pod nazivom „Susret za mir, suživot i uspješne demokratske dogovore“.²⁸³ Sve je to bila uvertira za konkretnije aktivnosti koje kronološki pratimo od kraja kolovoza.

Naime, 24.8.1991. u 17 sati u zgradi Industrije nafte u Zagrebu, održana je osnivačka skupština Odbora majki za povratak vojnika iz JNA. Dan nakon održan je i skup roditelja vojnika na Zagrebačkom velesajmu kada je predložen naziv „Bedem ljubavi“.²⁸⁴ U kratkom se roku Bedem ljubavi širi, te su uskoro osnovani ogranci diljem Hrvatske i u inozemstvu (Toronto, Ypres, Prichenstadt, Lille).²⁸⁵ Veliku ulogu u omasovljenju Bedema ljubavi imale su akcije odlaska u Beograd pred generalštab JNA, a potom i do Bruxellesa poradi internacionalizacije izazova kojima je izložena Hrvatska. Bedem ljubavi zasigurno je veći uspjeh polučio odlaskom na zapad jer su predali *Apel žena Hrvatske* europarlamentarki Doris Pack, a primljene su i kod ministra vanjskih poslova SR Njemačke, Hansa-Dietricha Genschera gdje su naišle na razumijevanje.²⁸⁶

O snazi i utjecaju Bedema ljubavi svjedoči rujan 1991. kada se dio rujanske klase ročnika JNA vraća kući.²⁸⁷ Odbor potom mijenja ime u Pokret majki za mir, dakle govori se o Bedemu ljubavi – pokretu majki za mir od rujna 1991. Inicijativa se širi i na Srbiju pa je tako ubrzo osnovan i Pokret majki Srkinja za mir koje nisu imale problema s jasnom osudom srpsko-crnogorske agresije na Hrvatsku.²⁸⁸ Bedem ljubavi djeluje na više fronti, od primarnog zadatka traganja za sinovima na odsluženju vojnoga roka u JNA, preko značajnog doprinosa internacionalizaciji krize u Jugoslaviji i afirmacije Republike Hrvatske, do humanitarnih aktivnosti. Upravo je taj zadnji kolosijek bio predmet mog interesa te sam, koristeći

²⁸¹ Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 26.

²⁸² Bilić, *Prsten mira i majčinske ljubavi (prilozi za povijest Bedema ljubavi – pokreta majki za mir u Domovinskom ratu, 1991. – 1993.)*, 10 -13.

²⁸³ Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 28 – 29.

²⁸⁴ Bilić, *Prsten mira i majčinske ljubavi (prilozi za povijest Bedema ljubavi – pokreta majki za mir u Domovinskom ratu, 1991. – 1993.)*, 8.

²⁸⁵ Josipa Milas Matutinović, *Slutnja, strah i nada...* 1997, 150.

²⁸⁶ Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 41-42.

²⁸⁷ Bilić, *Prsten mira i majčinske ljubavi (prilozi za povijest Bedema ljubavi – pokreta majki za mir u Domovinskom ratu, 1991. – 1993.)*, 8.

²⁸⁸ Isto 8.

djelomično dostupnu arhivsku građu, rekonstruirao najbitnije aktivnosti Bedema ljubavi na humanitarnom planu, s naglaskom na pitanje zbrinjavanja i skrbi za prognanike i izbjeglice. Sam Bedem ljubavi već je do jeseni osvijestio vlastitu ulogu i jasno se profilirao. To je vidljivo iz *Programa rada pomoći ženama, žrtvama rata, u okviru humanitarnoga rada Bedema ljubavi*: „[...] Danas smo mi izvanstranačka, nevladina ženska organizacija, koja svoje djelovanje usmjerava k zaštiti ljudskih prava i pružanju pomoći onima kojima je ona najpotrebnija, a to su djeca, starci i žene čije je ponižavanje, zlostavljanje a posebno silovanje, postalo dio ratne strategije neprijatelja [...]“.²⁸⁹

Od prvih sastanaka vodstva Bedema ljubavi permanentno je prisutno planiranje humanitarnih akcija. Stoga ću kronološki popratiti zapisnike sastanaka najužeg vodstva i izvještaje o provedenim aktivnostima i radu s prognanicima i izbjeglicama zaključno s krajem 1992.

6.2. Bedem ljubavi i pitanje prognanika i izbjeglica

Na jednom od prvih sastanaka Bedema ljubavi održanom 6.9.1991. izvršena je podjela zadataka i dužnosti te je između svih ostalih aktivnosti unaprijed anticipirana potreba za djelovanjem na planu pomoći s prognanicima i izbjeglicama.²⁹⁰ Kako je u to vrijeme pitanje prognanika bilo u interesu javnosti, a mediji su nastojali senzibilizirati javnost za tu temu, Bedem ljubavi također je imao aktivnu ulogu u tim procesima. Naime, na sjednici odbora održanoj 11.9.1991. raspravljalo se o nadolazećoj emisiji o izbjeglicama za koju je bilo potrebno pronaći nekoliko srpskih prognaničkih obitelji, vjerojatno s ciljem ukazivanja na opasnost jednoobraznog poimanja prognaničke, ali i sveukupne problematike rata koji je u tijeku.²⁹¹ U memoarima Slavice Bilić, prve predsjednice Bedema ljubavi, opisani su i prvi kontakti s prognanicima. „[...] Listopad je. U Zagrebu je zahladilo. Dolaskom hladnijih dana povećava se i broj prognanika koji se još uvijek smještaju kod rodbine, ali velikim dijelom i u sportske dvorane. Jedna takva dvorana je u sklopu Srednje tehničke škole u Novom Zagrebu. U njoj je smješten dio prognanika iz istočne Slavonije. Vlasta i ja smo ih odlučile posjetiti i na taj način im pokazati da nisu sami. [...] Ovi pogledi su drugačiji, teži i bolniji, kao da za takve

²⁸⁹ HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991-2002, Kutija 1, Program rada pomoći ženama, žrtvama rata, u okviru humanitarnog rada „Bedema ljubavi“ – Pokreta majki za mir

²⁹⁰ HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991-2002, Kutija 3, Zapisnik sa sastanka odbora Bedema ljubavi 6.9.1991.

²⁹¹ HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991-2002, Kutija 3, Sjednica odbora Bedema ljubavi 11.9.1991

pogleda nema utjehe, nema riječi ohrabrenja, nema nade da će bol brzo prestati i s njom skupa i strah nestati [...].²⁹² Do kraja listopada Bedem ljubavi razradio je konkretan plan rada s izbjeglicama (op.a. prognanicima). Na sjednici održanoj 22.10.1991. Vlasta Bradać iznosi plan koji se sastojao od niza točaka. Neke od njih podrazumijevale su sljedeće aktivnosti. U svakom prihvatnom centru plan je bio ustrojiti krizni štab, potom uspostaviti dežurstva i regulirati propise ponašanja. Pored toga plan je uključivao i organiziranje radnih sekcija, od pletenja kapa i šalova te šivanja uniformi za gardiste do spremanja zimnice i vrtića u dvije smjene. Molitveni skupovi, predavanja svećenika, muške radionice (stolarska, postolarska, ličilačka), kontrole čistoće, priredbe, predstave i radionice za djecu, mislilo se doista na sve. Tako je precizno zadato tko sve tvori krizni štab u svakom centru. Kuhar, ekonom, sanitarni voditelj, vođa kriznog štaba i organizator, voditelj grupe i sekcija, kulturni voditelj i voditelj djece. Kao ključnu namjeru predlagateljica programa rada s izbjeglicama navela je nužnost „koncentriranja života u drugom smjeru“.²⁹³ I upravo je tu ulogu Bedem ljubavi, pored svih ostalih aktera nevladine scene, igrao pri rješavanju prognaničko-izbjegličkog pitanja. Nažalost, radi djelomične uređenosti arhivskog fonda nije moguće ustanoviti u kojoj je mjeri Bedem ljubavi uspio ispuniti ovaj plan. Mnogi su se kadrovski izazovi otvarali, a pored njih, dakako, i oni financijski. Trebalo je pojačati napore na humanitarnom planu.

Iz toga razloga planirane su mnogobrojne aktivnosti lobističke naravi ne bi li se akumulirao što veći broj donacija. Kao što je to bio slučaj na razini cijele Hrvatske tijekom 1991., oslonac je pronađen u mnogobrojnim donacijama iz inozemstva u čemu su se od velike pomoći iskazale inozemne podružnice Bedema ljubavi u kojima nisu nužno svoj angažman pronalazile samo osobe hrvatskoga podrijetla, iako je to bio dominantan obrazac.²⁹⁴ U svrhu prikupljanja humanitarne pomoći organizirane su različite izložbe, prodaja umjetnina, sitne akcije kupovine namirnica za prognanike/izbjeglice u dućanima. Upriličene su solističke večeri u Mimari i krenulo se u animaciju mnogih aktera s estrade.²⁹⁵ Kreativnost je bila izražena, kao što je redovito slučaj u izvanrednim okolnostima. Bedem ljubavi na svojoj sjednici ozbiljno razmatra problematiku prehrane stanovništva u Istri i Hrvatskoj – vrtlarstvom. Naime, razrađen je plan koji je predložen Europskoj zajednici temeljem kojega se

²⁹² Bilić, *Prsten mira i majčinske ljubavi (prilozi za povijest Bedema ljubavi – pokreta majki za mir u Domovinskom ratu, 1991. – 1993.)*, 216.

²⁹³ HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991 – 2002, Kutija 3, Zapisnik sjednice Bedema ljubavi održane 22.10.1991., Program rada sa izbjeglicama, 5 – 6.

²⁹⁴ Milas Matutinović, *Slutnja, strah i nada*, 150.; U Belgiji, Njemačkoj i Francuskoj državljanke tih zemalja osnivaju Bedem ljubavi

²⁹⁵ HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991 – 2002, Kutija 3, Zapisnik sjednice Bedema ljubavi održane 22.10.1991., Prikupljanje financijske pomoći za rad Bedema ljubavi sa izbjeglicama, 7.

planiralo izgraditi staklenike u Istri po uzoru na Nizozemsku te bi se na toj zemlji moglo uposliti mnoge prognanike i izbjeglice smještene na teritoriju Istre. Od plana nije bilo ništa, ali sam je po sebi izuzetno zanimljiv. Pored raznorazne problematike koju generira prognaničko-izbjegličko pitanje, zanimljivi su problemi istaknuti na sjednici, a tiču se upravo Istre i stradalnika smještenih u Istri. Primijećeni su učestali ilegalni prelasci granice s Italijom uvjetovani budućom potporom referendumu s ciljem povratka Istre Italiji. Dakako da takvo što iz ove perspektive djeluje kao ludost, ali možda je na momente i takva ideja živjela u glavama pojedinaca.²⁹⁶

Bedem ljubavi, poput svake organizacije, trebao je sve više sredstava za održavanje hladnog pogona i ostale logističke izdatake. Na sjednici održanoj 24.10.1991. jedna od glavnih tema bilo je financijsko osamostaljenje u sklopu kojega je temeljni cilj bio i otvaranje računa pri Croatia banci. Također je najavljen skori put u Mađarsku gdje je bio smješten velik broj izbjeglica iz Hrvatske. To je bila najveća operacija Bedema ljubavi na planu pomoći prognanom i izbjeglom stanovništvu, u ovom slučaju radilo se isključivo o izbjeglicama. Ekspedicija prema Mađarskoj krenula je 29.10.1991. uz pratnju kamiona u kome se nalazilo 12 tona humanitarne pomoći. Kampovi za izbjeglice nalazili su se u mjestima Narjađud i Bekteš i bili su pod direktnom ingerencijom Mađarske vlade i Crvenoga križa. Velik broj Hrvata iz Vojvodine pronašao je u njima smještaj. Stanje u kampovima nije bilo dobro. Na uskom prostoru obitavalo je puno ljudi, nedostajale su često osnovne potrepštine i to su same izbjeglice istaknule u razgovoru s članicama Bedema ljubavi. Ipak, prevladavala je svijest da je njihova trenutna situacija u svakom slučaju rješenje koje im osigurava sigurnost. Donacija Bedema ljubavi popravila je situaciju. Ne samo da su veće hrvatske prehrambene kompanije (Kraš npr.) dale izdašne donacije i nastavile s tom praksom i u budućem razdoblju, izbjeglicama su predane i poruke podrške, odjeća, igračke, velik broj knjiga i koječega što bi moglo dobro poslužiti za razbibrigu. Mađarska vlada osmislila je sustav zapošljavanja izbjeglica, pa su mnoge izbjeglice sudjelovale u svakodnevnim berbama grožđa i ostvarivali prihod od 500 forinti. Posjeta je okončana s 4.11.1991. i o pozitivnim i emotivnim dojmovima izvjestila je Ana Lisak, voditeljica cjelokupne ekspedicije.²⁹⁷

Kroz naredne mjesece i na prijelazu u 1992. godinu Bedem ljubavi dočekaao je i svoj statut, nastavljen je rad na prikupljanju humanitarne pomoći u inozemstvu, mnogobrojne

²⁹⁶ HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991 – 2002, Kutija 3, Zapisnik sjednice Bedema ljubavi održane 22.10.1991., Prehranjivanje stanovništva u Istri i Hrvatskoj – vrtlarstvom, 8.

²⁹⁷ HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991 – 2002, Kutija 4, Izvješće sa puta u izbjegličke centre Narjađud i Bekeš

antiratne demonstracije održavane su i na domaćem i na stranom tlu. Službena registracija dočekana je 17.2.1992.²⁹⁸ Pored svega navedenog, Bedem ljubavi još je intenzivnije počeo pomagati prognanicima i izbjeglicama, naročito djeci. Na sjednici održanoj 20.3.1992. predstavljeno je izvješće o radu.²⁹⁹ Precizno su pobrojane sve aktivnosti u radu s prognanicima i izbjeglicama. Ističe se akcija Sv. Nikole i 6000 paketa za djecu prognanike, nebrojene donacije odjeće, hrane i slatkiša, opremanje dječjeg vrtića u Španskom, pribavljanje namještaja u barakama Industrogradnje gdje je velik broj Vukovaraca našao smještaj, akcija „Djeca-djeci“, akcija „Vratimo osmijeh djeci Hrvatske“ pomoću koje se tražilo osobe u inozemstvu zainteresirane za pomoć djeci bez jednog ili oba roditelja. Odaziv je bio izvrstan i mnoga su djeca temeljem te akcije završila na ljetovanju ili zimovanju u inozemstvu. Slijedile su akcije da se djeci osiguraju nove tenisice, školski pribor i čitav niz artikala.³⁰⁰ Bedem ljubavi nije radio razliku između prognanika i izbjeglica u pristupu, stoga im veći priljev izbjeglica iz Bosne i Hercegovine tijekom 1992. nije značajno promijenio metodu rada, već je utjecao na intenzitet. Iz lipnja 1992. datira i Plan rada s prognanicima i izbjeglicama u kojem se između ostalih aktivnosti naročit naglasak stavio na samom prihvatu/dočeku izbjeglica. Primjera radi, 17.5. stigla su dva vlaka prepuna žena i djece iz Bosne i Hercegovine te je Bedem organizirao prihvata. U sportskim dvoranama „Kutija Šibica“ i dvorani Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, Bedem ljubavi odrađivao je cjelokupan posao zbrinjavanja i skrbi pristiglih izbjeglica.³⁰¹

Tim tempom nastavljeno je i do kraja 1992. s tim da je Bedem ljubavi nastavio rasti kao organizacija i postao relevantan faktor na civilnoj sceni u Hrvatskoj, ako ne i perjanica. U periodu od osnutka pa do kraja 1992. rad Bedema ljubavi uvelike je potpomognut od strane mnogobrojnih katoličkih misija Hrvata u Njemačkoj, ali i u drugim zemljama. Nadalje, ne smije se propustiti istaknuti i konstantna potpora od strane vlasti, počevši od podrške predsjednika Franje Tuđmana pa sve do različitih resora u sklopu Vlade.³⁰² Podrška je nadilazila okvire Hrvatske, pa je tako Bedem ljubavi bio inauguriran i kod pape Ivana Pavla II., lorda Petera Carringtona, a na samom kraju 1992. ostvaren je susret u više navrata s

²⁹⁸ HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991 – 2002, Kutija 5, Rješenje Ministarstva pravosuđa i uprave o upisu „Bedema ljubavi“ u Registar udruženja građana Republike Hrvatske

²⁹⁹ HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991 – 2002, Kutija 4, Izvješće o radu i podaci o osnutku 20.3.1992.

³⁰⁰ Isto.

³⁰¹ HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991 – 2002, Kutija 4, Plan rada s prognanicima i izbjeglicama, VI/92

³⁰² Bilić, *Prsten mira i majčinske ljubavi (prilozi za povijest Bedema ljubavi – pokreta majki za mir u Domovinskom ratu, 1991. – 1993.)*, 429. (Predsjednik Tuđman primio predstavnice Bedema ljubavi, Večernji list 30. rujna 1991.)

europarlamentarkom Doris Pack koja je prilikom jednog od susreta donirala 10000 njemačkih maraka za Bedem ljubavi.³⁰³

Tek će potpuno uređenje i dostupnost fonda Bedema ljubavi te sustavan rad na istoj građi, a potom i objava monografije koja je logičan korak i plod budućih istraživanja, dati cjelovitu sliku o ulozi Bedema ljubavi u Domovinskom ratu. Bedem ljubavi nastavlja djelovati do kraja rata, ali i godinama nakon, blago redefinirajući svoju ulogu i poslanje ovisno o kontekstu, međutim, i dalje usko i predano brinući se o svim žrtvama rata. Navedeni primjeri djelovanja, s gotovo potpunim fokusom na rad s prognanicima i izbjeglicama, samo su jedan aspekt iz bogate lepeze aktivnosti Bedema ljubavi i mnogih drugih mirovnih organizacija na civilnoj sceni stvorenoj u ratnim okolnostima. Upravo Bedem ljubavi pokazuje da je država uspjela uspostaviti efikasnu logističku podlogu, tj. okvir, a da su civilne udruge i mnogi drugi akteri (Crveni križ, Katolička crkva, druge vjerske institucije itd.) popunili praznine sadržajem potrebnim da život u progonstvu i izbjeglištvu koliko-toliko poprimi odlike života ostavljenog iza sebe.

³⁰³ HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991 – 2002, Kutija 3, Zapisnik sa sjednice Bedema ljubavi 29.12.1992.

7. Umjesto zaključka

Zadnjih nekoliko godina svjedoci smo velike migrantske/izbjegličke krize. Nemiri na Bliskom istoku i otužni životni uvjeti u pojedinim zemljama Afrike nagnali su milijune na pokret. Tema je konstantno aktualna u domaćim i svjetskim medijima, što je probudilo i znanstveni interes. Europskoj uniji nikako ne polazi za rukom usuglasiti se i nastupiti zajednički. Donekle je uspostavljena efikasna suradnja u zemljama na tzv. Balkanskoj ruti. U tom nizu i Hrvatska je stavljena na test na kojem je pokazala visoku razinu senzibiliteta i umješnosti upravljanja izazovom zbrinjavanja izbjeglica. U svjetlu svih saznanja na koja ukazuje ovaj istraživački rad, rasprave o kvoti izbjeglica i o kapacitetima za prihvata zemalja članica Europske unije zvuče, u najmanju ruku, trivijalno. Kroz prethodna poglavlja ukazao sam na jasnu uzročno-posljedičnu vezu između srpsko-crnogorske agresije na Republiku Hrvatsku, a kasnije i na Bosnu i Hercegovinu, okupacije hrvatskoga teritorija i teritorija Bosne i Hercegovine te progona nekoliko stotina tisuća žitelja tih prostora. Teško je reći jesu li hrvatske vlasti na vrijeme anticipirale nadolazeći val prognanika, a potom i izbjeglica, ali za razumijeti je početna nesnalaženja ukoliko se sagleda cjelokupna situacija u kojoj se nalazi Hrvatska. Prognaničko-izbjegličko pitanje bilo je samo jedno od nekoliko velikih pitanja na koja je Hrvatska tražila odgovor.

Odgovor je pronađen u visokom stupnju sinergije hrvatskoga naroda, kako u zemlji tako i u inozemstvu. Takva predanost naročito se važnom pokazala tijekom 1991. pa sve do međunarodnoga priznanja kada je pomoć počela pristizati i od strane renomiranih međunarodnih institucija. Do tog trenutka Hrvatska je već solidno ustrojila sustav zbrinjavanja, preko Ureda Vlade Republike Hrvatske za prognanike i izbjeglice, regionalnih ureda pa sve do centara za socijalni rad. Paralelno s ustrojem sustava na nacionalnoj razini, buja antiratni/mirotvorni pokret. Civilna scena sazdana od stotina inicijativa i grupacija kreće djelovati kao korektivni faktor države, kao što joj je uostalom i svrha, kako tada, tako i danas. Pokazalo se da je prognanički val pripremio Hrvatsku na onaj izbjeglički iz susjedne Bosne i Hercegovine tijekom 1992. Potrebne adaptacije napravljene su, smještaj i skrb su osigurani i Hrvatska je dočekala 1993. tijekom koje se nanovo mijenja dinamika i geopolitičko stanje radi muslimansko/bošnjačko-hrvatskog ratnog sukoba u Bosni i Hercegovini. Tijekom idućih godina zbrinjavanje se nastavilo, a kao temeljni cilj prometnulo se osiguranje povratka. Povratak u potpunosti nikada neće biti izvršen, međutim, već do kraja 1995. velik broj prognanika ostvaruje povratak svojim domovima paralelno s procesom oslobađanja

okupiranih krajeva. Proces je nastavljen i godinama nakon završetka rata, kroz period mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja, a aktualan je nerijetko i danas, naročito kada je riječ o hrvatskim Srbima izbjeglima prije, tijekom i nakon oslobodilačkih akcija *Bljesak* i *Oluja*.

Evidentno je iz istraživanja ove tematike da tu postoji još čitav niza tema koje sam mogao integrirati u istraživanje. Nisam, iz jednostavnog razloga što bih dobro probio tradicionalne gabarite diplomskoga rada. Teme poput uloge Katoličke Crkve i drugih vjerskih zajednica, djelovanje UNHCR-a, važnost uloge medija pri senzibiliziranju javnosti za prognanike i izbjeglice, što je bjelodano čak i iz minimalnog doticaja s medijima tog vremena, izazov povratka itd. Izbjeglištvo je generator niza problema koji zahtijevaju multidisciplinarni pristup, a samim time generator desetina novih istraživanja koja čekaju na provedbu. Iz tog razloga ne postoji klasičan zaključak, već naznaka da je ovo tek početna etapa.

Kao što sam istaknuo u uvodu, od Drugoga svjetskog rata nije bilo veće migracijske krize u svijetu. Raspadom Jugoslavije zadatak zbrinjavanja najvećega broja prisilnih migranata pada na leđa okupirane, poprilično razoružane, međunarodno nepriznate i egzistencijalno ugrožene Hrvatske koja uspješno odgovara na izazov. Prikazao sam kako joj to polazi za rukom. Kada danas slušamo i čitamo o Domovinskom ratu, gotovo je nemoguće čuti i tu stranu priče. Početni korak napravljen je ovim istraživanjem i čvrsto sam uvjeren da je iskustvo Hrvatske sjajan poučak i drugim zemljama. Na historiografiji je da postigne punu afirmaciju Domovinskoga rata, pogotovo epizoda poput ove koje nedvojbeno svima mogu služiti na čast i ponos.

8. Prilozi

Slika 1. Aljmaš, zbijeg preko skele, kolovoz 1991.

Slika 2. Mara i Juraj Petrijević s lijeve strane, nepoznat identitet gardista i djeteta, Aljmaš, kolovoz 1991.

KARTON PROGNIKA

(Šifra polje izbjeglice)		(Naziv općine ili općine u kojoj je izdano karton prognika)															
(Broj uvidnog kartona prognika)		(Datum izdavanja kartona)															
JMBOVIŠTAM RODNOSTI												Spol		1	2	rodsko	
Ime														Prezime		Broj osiguranja	
Ime jednog od roditelja (oca ili majke):																	
Mjesta rođenja	Općina													Datum izdavanja			
Narodnost																	
Rodni status																	
Školski status																	
Stručna sprema																	
Zanimanja																	
Zdravstveno stanje																	
Bračno stanje														Općina iz.		Općina iz.	
Prijenos														Mjesec prijava		Mjesec prijave	
Mjesta prebivališta														Datum izdavanja			
Osnovne informacije														Datum izdavanja			
Sredstva za nastojanje u životu																	

Obrazac, osnova: Zg.2006 - 01 0104

Slika 3. Karton prognika

Slika 4. Kolona prognanika nakon pada Vukovara

Slika 5. Karlovac, antiratni skup Bedema ljubavi, 1992.

Slike 6,7,8,9,10,11,12,13. Popis nekih od objekata korištenih za smještaj prognanika i izbjeglica u RH u razdoblju 1991. do 1997.

	IME OBJEKTA	MJESTO		IME OBJEKTA	MJESTO
1	PALME HOTEL	OPATIJA	44	PALLACE HOTEL	DUBROVNIK
2	ĐAČKI DOM TOMISLAV HERO	BAKAR	45	PARK HOTEL	DUBROVNIK
3	DUBRAVKA HOTEL	BAŠKA VODA	46	PETKA HOTEL	DUBROVNIK
4	SLAVIJA HOTEL	BAŠKA VODA	47	PLAKIR HOTEL	DUBROVNIK
5	URANIA HOTEL	BAŠKA VODA	48	DOM UMIROVLJENIKA	DUBROVNIK
6	AGROEXPORT ODM.	BAŠKA VODA	49	DOM ZA DJECU MASLINA	DUBROVNIK
7	CROATIA ODM.	BAŠKA VODA	50	DOM ZA ODRASLE	DUBROVNIK
8	NAPUTICA ODMARALIŠTE	BAŠKA VODA	51	VIS II	DUBROVNIK
9	OBOR ODMARALIŠTE	BAŠKA VODA	52	DALMACIJA SAMAČKI HOT.	DUGI RAT
10	TUZLA ODMARALIŠTE	BAŠKA VODA	53	ĐAKOVAČKI VEZOVI UG.RADNJ	ĐAKOVO
11	VATROSTALNA ODM.	BAŠKA VODA	54	CZDBOSO ĐAKOVO	ĐAKOVO
12	APARTMANSKO NAS. URANIA	BAŠKA VODA	55	PINETA FAŽANSKA ŠUMA	FAŽANA
13	HRVATSKA HOTEL	BAŠKA VODA	56	VILLA SAN LORENZO	FAŽANA
14	LJEČILIŠTE DJEČJE SELO	BAŠKA VODA	57	V.LENAC ODMARALIŠTE	FUŽINE
15	ODMARALIŠTE OBOR	BAŠKA VODA	58	FUŽINE PANSION	FUŽINE
16	ODMARALIŠTE VATROSTALNA	BAŠKA VODA	59	ROS ODMARALIŠTE	FUŽINE
17	KERAMETAL ODMARALIŠTE	BETINA	60	ĐURO SALAJ HOTEL	GRADAC
18	ELEKTROKOVINA ODMARALIŠTE	BETINA	61	GRADAC HOTEL	GRADAC
19	JELŠINGRAD ODMARALIŠTE	BIOGRAD NA MORU	62	LAGUNA HOTEL	GRADAC
20	ĐAČKI DOM	BJELOVAR	63	DOK ODMARALIŠTE	GRADAC
21	T.VINKOVIĆ M.Z.	BJELOVAR	64	VALTER PERIĆ ODMARALIŠTE	GRADAC

22	PARK HOTEL	BOL	65	ZAJEDNICA ODMARALIŠTA BIH	GRADAC
23	DOMINIKANSKI SAMOSTAN	BOL	66	DJEČIJE ODM. KRAGUJEVAC	GRADAC
24	FRUCTAL ODM.	CRES	67	BILOGORA HOTEL	GRUBIŠNO POLJE
25	EDEN HOTEL	CRIKVENICA	68	BODUL HOTEL	HVAR
26	PARK HOTEL	CRIKVENICA	69	H.P. "CROATIA"	HVAR
27	HRVATSKI UČITELJSKI DOM	CRIKVENICA	70	B.TOPOLA ODMARALIŠTE	IČIĆI
28	ODMARALIŠTE VERIGE	CRIKVENICA	71	VILA MINTZ	IČIĆI
29	SESTRE MILOSRDNICE ODM.	CRIKVENICA	72	IGRANE HOTEL	IGRANE
30	ZAVOD ZA SOC.ZDR. ZAŠTITU	ČAGLIN	73	UČENIČKI DOM	IVANIĆ-GRAD
31	PARK HOTEL	ČAKOVEC	74	VAGONSKO NASELJE	IVANKOVO
32	DEPADANSA DOMA UMIROVLJE.	ČAKOVEC	75	LOPAČA ZAVOD	JELENJE
33	UČENIČKI DOM	ČAKOVEC	76	JADRAN HOTEL	JELSA
34	SALA SDP	ČAZMA	77	ZENČIŠĆE ODMARALIŠTE	JELSA
35	VATROGASNI DOM	ČAZMA	78	TREŠNJEVKA ODMARALIŠTE	KARLOBAG
36	ADAMOVIĆ DVORAC	ČEPIN	79	NOVOTEHNA SAMAČKI HOTEL	KARLOVAC
37	DONIT ODMARALIŠTE	DRAMALJ	80	DOM UMIROVLJENIKA	KARLOVAC
38	DRAŠNICE ODM.	DRAŠNICE	81	MREŽNICA	KARLOVAC
39	CARITAS	DUBRAVA-DUBEC	82	P.N. GAZA	KARLOVAC
40	BELEVUE HOTEL	DUBROVNIK	83	TEMELJ	KARLOVAC
41	EPIDAURUS HOTEL	DUBROVNIK	84	UČENIČKI DOM	KARLOVAC
42	IMPERIAL HOTEL	DUBROVNIK	85	BOSANSKO ODMARALIŠTE	KAŠTEL GOMILICA
43	LIBERTAS HOTEL	DUBROVNIK	86	ODMARALIŠTE SLOVENSKO	KAŠTEL KAMBELOVAC

	IME OBJEKTA	MJESTO		IME OBJEKTA	MJESTO
87	ŠULAVI KAMP	KAŠTEL LUKŠIĆ	133	DVORAC MARUŠEVAC	MARUŠEVAC
88	HŽP-ODMARALIŠTE	KAŠTEL LUKŠIĆ	134	PANORAMA HOTEL	MATULJI
89	ILIRIJA ODMARALIŠTE	KAŠTEL LUKŠIĆ	135	SLOBODA HOTEL	MEDVEJA
90	POŽEGA ODMARALIŠTE	KAŠTEL LUKŠIĆ	136	TERMOTERAPIJA	MOKOŠICA
91	PTT ODMARALIŠTE	KAŠTEL LUKŠIĆ	137	ZATON TN	NIN
92	DJEČIJE ODMARALIŠTE	KAŠTEL NOVI	138	KONUS	NOVI VINODOLSKI
93	VRŠAČKO ODMARALIŠTE	KAŠTEL NOVI	139	LIVARNA	NOVI VINODOLSKI
94	KAŠTELANSKA RIVIJERA	KAŠTEL STARI	140	DOM UMIROVLJENIKA	NOVIGRAD
95	VRŠAČKO ODMARALIŠTE	KAŠTEL STARI	141	TOBAČNA LJUBLJANA	NOVIGRAD (CITTANOVA)
96	ZENICA ODMARALIŠTE	KAŠTEL STARI	142	DOM NUŠTAR	NUŠTAR
97	ĐAČKI DOM KAŠTEL ŠTAFILIĆ	KAŠTEL ŠTAFILIĆ	143	BJELOLASICA	OGULIN
98	RESNIK HOTEL	KAŠTEL ŠTAFILIĆ	144	UČENIČKI DOM	OGULIN
99	AUTOCAMP AS	KOLAN	145	PLAŽA HOTEL	OMIŠ
100	H. CRVENI KRIŽ	KOPRIVNICA	146	ROS ODMARALIŠTE	OMIŠALJ
101	BON REPOS HOTEL	KORČULA	147	AGAVA HOTEL	OPATIJA
102	KOMODOR HOTEL	KORČULA	148	BRIJUNI HOTEL	OPATIJA
103	GROZD HOTEL	KOTORIBA	149	CONTINENTAL HOTEL	OPATIJA
104	ZAGREBAČKA BANKA ODMARAL.	KRALJEVICA	150	ROYAL HOTEL	OPATIJA
105	ODMARALIŠTE HRV. ŽELJEZNI.	KRALJEVICA	151	ZAGREB HOTEL	OPATIJA
106	KRILO JESENICE	KRILO - JESENICE	152	VOLOSKO-BEČELJ	OPATIJA
107	SUMPETAR ODMARALIŠTE	KRILO - JESENICE	153	BEČEJ ODMARALIŠTE	OPATIJA

108	DOM UMIROV. M.KARTEC	KRK	154	BOR ODMARALIŠTE	OREBIĆ
109	INDUSTROGRADNJA DUGA UVAL	KRNICA	155	ODMARALIŠTE SLIJEPIH	OREBIĆ
110	ZELENA PUNTA TN	KUKLJICA	156	PIK TAMIŠ ODMARALIŠTE	OREBIĆ
111	HOTEL KUTINA	KUTINA	157	RIVIJERA ODMARALIŠTE	OREBIĆ
112	KATURE HOTEL	LABIN	158	SUBOTIČKO ODMARALIŠTE	OREBIĆ
113	DOM STARIH MARINO SELO	LIPIK	159	VENTILATOR ODMARALIŠTE	OREBIĆ
114	P.N. TOPOLIK	LIPIK	160	VRANICA	OSIJEK
115	NASELJE DANSKOG C.KRIŽA	LIPOVLJANI	161	NASELJE PRIJATELJSTVA	OSIJEK
116	ZAVOD ZA ZAŠTITU	LOBOR	162	DOM SVETA HELENA	OSIJEK
117	RUSKAMEN HOTEL	LOKVA-ROGOZNICA	163	DOM UMIROVLJENIKA	OSIJEK
118	MIMICE ODMARALIŠTE	LOKVA-ROGOZNICA	164	STUDENTSKI DOM	OSIJEK
119	MERIDIONAL HOTEL LOVRAN	LOVRAN	165	UGOSTITELJSKI ĐAČKI DOM	OSIJEK
120	MIRAMARE HOTEL	LOVRAN	166	BELLEVUE HOTEL	PAG
121	PARK HOTEL	LOVRAN	167	PAZINSKI KOLEGIJ	PAZIN
122	SLOVENKA VILA	LOVRAN	168	P.N. DUMAČE	PETRINJA
123	SPLENDID HOTEL	LOVRAN	169	P.N. MALA GORICA	PETRINJA
124	SL.ŽEM.LOVRAN	LOVRAN	170	P.N. PISAROVINA	PISAROVINA
125	BIOKOVO	MAKARSKA	171	HOMA MELANIJA	PIŠKOREVCI
126	ELBIH HOTEL	MAKARSKA	172	AURORA HOTEL	PODGORA
127	METEOR	MAKARSKA	173	SALINES HOTEL	PODGORA
128	OSEJAVA HOTEL	MAKARSKA	174	SIRENA HOTEL	PODGORA
129	PARK HOTEL	MAKARSKA	175	BANJALUČKO ODMARALIŠTE	PODSTRANA
130	RIVIJERA HOTEL	MAKARSKA	176	KEKEC ODMARALIŠTE	PODSTRANA
131	KONJIC ODMARALIŠTE	MAKARSKA	177	KULA ODMARALIŠTE	PODSTRANA
132	ODMARALIŠTE CROTEK	MALI LOŠINJ	178	VINKOVAČKO ODMARALIŠTE	PODSTRANA

	IME OBJEKTA	MJESTO		IME OBJEKTA	MJESTO
179	LJUBLJANSKO ODMARALIŠTE	PODSTRANA	225	DOM UMIROVLJENIKA	SLAVONSKI BROD
180	PARK HOTEL	POSTIRE	226	DOM ZA DJECU I OMLADINU	SLAVONSKI BROD
181	SUBOTIČKO ODMARALIŠTE	POSTIRE	227	KONSTRUKTOR	SOLIN
182	KOLODVOR RESTAURACIJA	POŽEGA	228	BARAKE SV. KAJO	SOLIN
183	ĐAČKI DOM	POŽEGA	229	CENTRAL HOTEL	SPLIT
184	DOM UMIROVLJENIKA	POŽEGA	230	LAV	SPLIT
185	MISLAV	POŽEGA	231	LAVČEVIĆ HOTEL ZA SAMCE	SPLIT
186	MARINA HOTEL LUČICA	PRIMOŠTEN	232	MARJAN HOTEL	SPLIT
187	ALEM HOTEL	PROMAJNA	233	OLINT HOTEL	SPLIT
188	ODMARALIŠTE PROMAJNA	PROMAJNA	234	SLAVIJA HOTEL	SPLIT
189	DRUŠTVO NAŠA DJECA ODM.	PRVIĆ LUKA	235	SPLIT HOTEL	SPLIT
190	ĐAČKI DOM	PUČIŠĆA	236	ZAGREB HOTEL	SPLIT
191	DRC. ODM. PUNTIŽELA	PULA	237	DIOKOM ODMARALIŠTE	SPLIT
192	DJEČJI DOM RUŽA PETROVIĆ	PULA	238	STOBREĆ KAMP	SPLIT
193	I.C. KAMENJAK	PULA	239	ĐAČKI DOM	SPLIT
194	I.C. KARLO ROJC	PULA	240	APARTMANI LAVICA	SPLIT
195	ODMARALIŠTE VALBADON	PULA	241	BARAKE LAVČEVIĆ-MERTOJAK	SPLIT
196	3.MAJ HOTEL ZA SAMCE	RIJEKA	242	DOM GŠC	SPLIT
197	HŽP HOTEL ZA SAMCE	RIJEKA	243	DOM UMIROVLJENIKA	SPLIT
198	JADRAN HOTEL	RIJEKA	244	DOM ZA SAMCE	SPLIT
199	LUCIJA HOTEL	RIJEKA	245	DOM ZENTA	SPLIT
200	NEBODER HOTEL	RIJEKA	246	PIS BARAKE	SPLIT
201	PARK HOTEL	RIJEKA	247	STUDENTSKI DOM SPINUT	SPLIT
202	TORPEDO	RIJEKA	248	ZDRAVSTVENI OB. CENTAR	SPLIT

203	DOM CRVENOG KRIŽA	RIJEKA	249	ADRIATIC HOTEL	STARIGRAD
204	DOM D. GERVAISA	RIJEKA	250	HELIOS HOTEL	STARIGRAD
205	DOM PODMURVICE	RIJEKA	251	T.T.T.S. BARAKE	STOBREĆ
206	DOM SV. ANA	RIJEKA	252	PALMA HOTELSKO NASELJE	SUPETAR
207	DOM UMIROVLJENIKA	RIJEKA	253	ODMARALIŠTE BISTRICA	SUTIVAN
208	GDP PRIMORJE	RIJEKA	254	LEWIS ODMARALIŠTE	SVETI FILIP I JAKOV
209	STUDENTSKI DOM I.G.KOVAČ.	RIJEKA	255	ANDRIJA HOTEL SOLARIS	ŠIBENIK
210	UČENIČKI DOM VUKOVARSKA	RIJEKA	256	BOTIĆ REŠAD	ŠIBENIK
211	BLACA MONTAŽNO NASELJE	ROKOVCI	257	JURE HOTEL SOLARIS	ŠIBENIK
212	DOM UMIROVLJENIKA	ROVINJ	258	NIKO HOTEL SOLARIS	ŠIBENIK
213	KARLOVAC DJEČJE ODM.	SELCE	259	ETERNA	ŠIBENIK
214	SLANA	SELCE	260	CENT. ZA ODG. I OBRAZ.	ŠIBENIK
215	VOJNI KAMP	SELCE	261	I.C. OBONJAN	ŠIBENIK
216	PINJO TEREZIJA	SIBINJ	262	INA ODMARALIŠTE	TIJESNO
217	BARAKE KONSTRUKTOR ĐALE	SINJ	263	NANA ODMARALIŠTE	TIJESNO
218	ŽELJEZNIČKO KONAČIŠTE	SISAK	264	BOROVIK HOTEL	TISNO
219	TEHNIKA BARAKE	SISAK	265	P.N. ŠAŠNA GREDA	TOPOLOVAC
220	A.KAR.STEPINAC ODM.	SKRAD	266	IVANEC ODMARALIŠTE	TRIBUNJ
221	ODMARALIŠTE V.NAZOR	SKRAD	267	POŽEŠKA DOLINA ODM.	TRIBUNJ
222	BROD HOTEL	SLAVONSKI BROD	268	ZAMALIN ODMARALIŠTE	TRIBUNJ
223	PARK HOTEL	SLAVONSKI BROD	269	JADRAN HOTEL	TROGIR
224	ŽELJAZNIČKO ODMARALIŠTE	SLAVONSKI BROD	270	KAIROS APARTMANI	TROGIR

	IME OBJEKTA	MJESTO		IME OBJEKTA	MJESTO
271	MEDENA HOTEL	TROGIR	317	ĐAČKI DOM M.JAMBRIŠAN	ZAGREB
272	SOLINE MOTEL	TROGIR	318	CENTAR SLAVA RAŠKAJ	ZAGREB
273	BELVEDERE KAMP	TROGIR	319	CENTAR VINKO BEK	ZAGREB
274	BORAC	TROGIR	320	SAMAČKI HOTEL GORANIN	ZAGREB
275	SEGET ODMARALIŠTE	TROGIR	321	TOC OMLADINSKI HOTEL	ZAGREB
276	ĐURO SALAJ ODMARALIŠTE	TRPANJ	322	UČENIČKI DOM A.B.BUŠIĆA	ZAGREB
277	KONIS ODMARALIŠTE	TUČEPI	323	UČENIČKI DOM A.G.MATOŠ	ZAGREB
278	NAFTAGAS ODMARALIŠTE	TUČEPI	324	UČENIČKI DOM I.MAŽURANIĆA	ZAGREB
279	SLAVONSKA POŽEGA	TUČEPI	325	UČENIČKI DOM SREDNJIH ŠK.	ZAGREB
280	ODMARALIŠTE NOVA POŠTA	TUČEPI	326	ĐAČKI DOM H U K	ZAGREB
281	ISTRA HOTEL	VARAŽDIN	327	HŽ-ČRNOMEREC SAM. HOTEL	ZAGREB
282	P.C. VARAŽDIN 1	VARAŽDIN	328	UČ.DOM ŠK. ZA PRIMALJE	ZAGREB
283	P.C. VARAŽDIN 2	VARAŽDIN	329	BARAKE BOROVO-DUBRAVA	ZAGREB
284	P.C. VARAŽDIN 3	VARAŽDIN	330	COO DUBRAVA	ZAGREB
285	UČENIČKI DOM	VARAŽDIN	331	GRAD MLADIH JP	ZAGREB
286	HRVATSKE CESTE ODMAR.	VARAŽDINSKE TOPLICE	332	UČENIČKI DOM TIN UJEVIĆ	ZAGREB
287	ISKRA ODMARALIŠTE	VARAŽDINSKE TOPLICE	333	ĐAČKI DOM D.PEJAČEVIĆ	ZAGREB
288	HOTEL "JADRAN"	VELA LUKA	334	SAMAČKI HOTEL INDOSTAND	ZAGREB
289	HOTEL KORKYRA	VELA LUKA	335	STUDENTSKI DOM LAŠČINA	ZAGREB
290	POSEJDON HOTEL	VELA LUKA	336	CENTAR ZA AUTIZAM	ZAGREB
291	BGZ ODMARALIŠTE	VELI LOŠINJ	337	STUD.DOM I. MEŠTROVIĆ	ZAGREB
292	BISTRO GRIČ	VELIKA	338	ĐAČ.DOM GRAD.STRUKA	ZAGREB
293	DOM UMIROVLJENIKA	VELIKA	339	DJEČJI CENTAR BREZOVICA	ZAGREB
294	STARA ŠKOLA	VELIKA	340	PROGRES BARAKE	ZAGREB

295	HIDROELEKTRA BARAKE	VELIKA GORICA	341	RADNIK NOVSKA BARAKE	ZAGREB
296	PROGNANIČKI C. KOSNICA	VELIKA GORICA	342	SAMAČKI HOTEL-RANŽIRNI K.	ZAGREB
297	I.C. VINICA	VINICA	343	VIJADUKT RAKITJE BARAKE	ZAGREB
298	OBJEKTI HRV. ŽELJEZNICA	VINKOVCI	344	UČENIČKI DOM HPT-A	ZAGREB
299	TEHNIČKA ŠKOLA	VINKOVCI	345	ĐAČKI DOM SELSKA	ZAGREB
300	KAMP BARAKE	VIROVITICA	346	CDBOSO TREŠNJEVKA	ZAGREB
301	ĐAČKI DOM	VIROVITICA	347	DJEČJI DOM A.G. MATOŠ	ZAGREB
302	HOTEL SLAVONIJA	VIROVITICA	348	S.D. "ANTE STARČEVIĆ"	ZAGREB
303	DOM UMIROVLJENIKA	VIS	349	S.D. "STJEPAN RADIĆ"	ZAGREB
304	I.C. SAMOGOR	VIS	350	DOM UČENIKA FRANJO BUČAR	ZAGREB
305	IMPERIJAL HOTEL VODICE	VODICE	351	DOM UMIROVLJENIKA TRNJE	ZAGREB
306	OLIMPIJA HOTEL	VODICE	352	STUD.DOM CVJETNO NASELJE	ZAGREB
307	BOROVO ODMARALIŠTE	VODICE	353	UČENIČKI DOM LUKE BOTIĆA	ZAGREB
308	CARE CANADA STACIONAR	VODICE	354	ENIKON BARAKE	ZAGREB
309	CENTAR ZA INVALIDE	VODNJAN	355	HŽ KONAČIŠTE	ZAGREB
310	ADRIATIC HOTEL VRBOSKA	VRBOSKA	356	HOTEL NOVOGRADNJA	ZAGREB-NOVI ZAGREB
311	ĐAČKI DOM I.L. RIBAR	ZADAR	357	SISAK ODMARALIŠTE	ZAOŠTROG
312	GORTAN	ZADAR	358	AUTO-CAMP DALMACIJA	ZAOŠTROG
313	INDUSTROGRADNJA SAM.HOTEL	ZAGREB	359	DOM KRO ZAPREŠIĆ	ZAPREŠIĆ
314	OMLADINSKI HOTEL	ZAGREB	360	VIJADUKT POJATNO BARAKE	ZAPREŠIĆ
315	VOLTINO SAMAČKI HOTEL	ZAGREB	361	NIMFA HOTEL	ŽIVOGOŠĆE
316	ŠK.ZA MEDICINSKE SESTRE	ZAGREB	362	VIŠEGRAD ODM.	ŽIVOGOŠĆE

8.1. Popis priloga

Slika 1. Autor Željko Maganjić, Aljmaš, zbijeg preko skele, kolovoz 1991. <http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/dubrovnik/clanak/id/242508/slobodna-je-donosila-nadu-napacenom-dubrovniku> (pristup ostvaren 20.5.2017.)

Slika 2. Nepoznato autorstvo, Mara i Juraj Petrijevčanin s lijeve strane, nepoznat identitet gardista i dijeteta, Aljmaš, kolovoz 1991., <http://irena.hr/91-slepovima-danas-busevima/> (pristup ostvaren 3.6.2017.)

Slika 3. Karton prognanika, Branko Pek i Slobodan Lang, *Pravo na dom* (Osijek: Studio HS internet d.o.o., 2011), 43.

Slika 4. Kolona prognanika nakon pada Vukovara, <http://croatia.eu/images/02-07/HL1173.jpg> (pristup ostvaren 21.7.2017.)

Slika 5. Karlovac, antiratni skup Bedema ljubavi, 1992., <http://cdn-static.rtl-hrvatska.hr/image/kaportal-bedem-ljubavi> (pristup ostvaren 30.7.2017.)

Slike 6 – 13. Popis nekih od objekata korištenih za smještaj prognanika i izbjeglica u RH u razdoblju 1991. do 1997. Slobodan Praljak, *Izbjeglice i prognanici u Bosni i Hercegovini tijekom rata (Hrvati i Bošnjaci 1991. – 1995.)* (Zagreb: Oktavijan d.o.o., 2008), 47.

Tablica 1. Prognanici i izbjeglice u RH u razdoblju 1991 – 1998., Mirjana Domini, „Migracijski procesi urokovani raspadom Jugoslavije i agresijom na Hrvatsku“, *Migracijske teme* 15 (1999), 333.

9. Bibliografija

9.1. Izvori

9.1.1. Arhivska građa

1. HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991-2002, Kutija 1
2. HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991-2002, Kutija 3
3. HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991-2002, Kutija 4
4. HR HDA 1667., Bedem ljubavi 1991-2002, Kutija 5

9.1.2. Zakonski akti

1. Uredba o statusu prognanika i izbjeglica (NN 64/91), http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_64_1643.html (pristup ostvaren 10.3.2017.)
2. Izvješće Vlade Republike Hrvatske (NN 20/98), <http://zakon.poslovna.hr/public/izvjesce-vlade-republike-hrvatske-o-dosadasnjem-tijekupovratka-i-zbrinjavanju-prognanika,-izbjeglica-i-raseljenih-osoba/16265/zakoni.aspx> (pristup ostvaren 20.1.2017.)
3. Uredba o formiranju Ureda za izbjeglice Republike Hrvatske (NN 45/91) http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_09_45_1170.html (pristup ostvaren: 13.5.2017.)
4. Uredba o o preuzimanju u posjed i korištenje odmarališta hotela i drugih hotelsko-turističkih objekata i pokretnina koje se u njima nalaze, na kojima pravo raspolaganja odnosno vlasništvo imaju ili ih drže u posjedupoduzeća i druge pravne i fizičke osobe koje imaju sjedište izvan teritorija Republike Hrvatske (NN 43/91), http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_08_43_1141.html (pristup ostvaren 14.5.2017.)

5. Uredba o Uredu za prognanike i izbjeglice (NN 64/91), http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_64_1644.html (pristup ostvaren 16.5.2017.)

6. Rješenje o imenovanju predstojnika Ureda za prognanike i izbjeglice (NN 70/91), http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_70_1834.html (pristup ostvaren 17.5.2017.)

7. Rješenje o imenovanju predsjednika, zamjenika predsjednika i članova Upravnog vijeća Ureda za prognanike i izbjeglice (NN 70/1991), http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_70_1835.html (pristup ostvaren 17.5.2017.)

8. Odluka o Republičkom fondu „Kralj Zvonimir“ (NN 2/92), http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_01_2_24.html (pristup ostvaren 8.6.2017.)

9. Ukaz o proglašenju Zakona o humanitarnoj pomoći (NN 83/92), http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_12_83_2176.html (pristup ostvaren 24.6.2017.)

9.1.3. Web izvori

1. Ženevska konvencija, <http://www.unhcr.org/3b66c2aa10>
2. Memorandum SANU, <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/memorandum%20sanu.pdf>
3. Presuda ICJ u sporu Hrvatske i Srbije po tužbi i protutužbi za genocid, <http://www.icj-cij.org/docket/files/118/18422.pdf>
4. Glasnik Ureda za prognanike i izbjeglice, broj 17, studeni 1992. http://www.slobodanpraljaks.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija_do_1992/1567.pdf
5. Ministarstvo financija, troškovi prognanih i izbjeglih učenika osnovnih škola u razdoblju I-VI.1992. <http://www.slobodanpraljaks.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/EX%20TERITORIJALNO%20SKOLSTVO%20BIH%20U%20REPUBLICI%20HRVATSKOJ/6.pdf>
6. Podmirenje troškova prognanih učenika osnovnih i srednjih škola, nastalih u razdoblju I-VI.1992.godine (<http://www.slobodanpraljaks.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/EX%20TERITORIJALNO%20SKOLSTVO%20BIH%20U%20REPUBLICI%20HRVATSKOJ/6.pdf>)

9.1.4. Objavljena izvorna građa

1. Mate Rupić, ur., *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti, Knjiga 1. Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990. – 1991.)* (Zagreb: Hrvatski memorijalno – dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007.)

2. Mate Rupić, ur., *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Dokumenti, Knjiga 2., Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990. – 1991.)* (Zagreb, Slavonski Brod: Hrvatski memorijalno – dokumentacijski centar Domovinskog rata, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2007)

3. Anđelko Milardović, *Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske : (od prvih višestranačkih izbora 1990. do međunarodnog priznanja 15. siječnja 1992.)* (Zagreb: Alinea, 1992)

9.2. Literatura

1. Barić, Nikica. *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990. – 1995.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.
2. Barić, Nikica i Bing Albert, Marijan Davor, Radelić Zdenko, Živić Dražen. *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat.* Zagreb: Školska knjiga i Hrvatski institut za povijest, 2006.
3. Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest.* Zagreb: Golden marketing, 1999.
4. Bilić, Slavica. *Prsten mira i majčinske ljubavi (prilozi za povijest Bedema ljubavi – pokreta majki za mir u Domovinskom ratu, 1991. – 1993.).* Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2013.
5. Brčić Karmen i Dumančić Tihomir. 1992. Smještaj i prilagodba izbjegle i prognane djece u Zagrebu. *Migracijske teme* 8: 231 – 249.
6. Brigović Ivan i Radoš Ivan. 2010. Zločin Jugoslavenske Narodne Armije i srpskih postrojbi nad Hrvatima u Škabrnji i Nadinu 18.-19. studenoga 1991. godine. *Kroatologija* 1: 1 – 23.
7. Cupek Hamill, Mirjana. *Konferencija o miru u Jugoslaviji i raspad jugoslavenske federacije: (1991. – 1992.).* Zagreb: Leykam International, 2008.
8. Dabčević Kučar, Savka. *Hrvatski snovi i stvarnost.* Zagreb: Interpublic, 1997.
9. Domini, Mirjana. 1999. Migracijski procesi urokovani raspadom Jugoslavije i agresijom na Hrvatsku. *Migracijske teme* 15: 323 – 345.
10. Esterhajer, Josip. 2015. Iskustva zbrinjavanja prognanika i izbjeglica i suvremena izbjegličko – migrantska kriza u Hrvatskoj. *Političke analize* 6/ 23: 15 – 22.
11. Filipović, Vladimir. *Ispod plavih šljemova: Motivi država za sudjelovanjem u misiji UNPROFOR 1992. – 1995.* Zagreb; Sarajevo: Plejada; IKD „University Press“, 2015.
12. Franulović Bušić, Romana. *Prognanici i izbjeglice u Republici Hrvatskoj – nacionalno zakonodavstvo i Konvencija o statusu izbjeglica iz 1951.* Zagreb: Oktavijan d.o.o., 1995.

13. Goldstein, Ivo. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber, 2003.
14. Granić, Mate. *Vanjski poslovi: iza kulisa politike*. Zagreb: Algoritam, 2005.
15. Heđbeli, Živana. *Institucije državne uprave Republike Hrvatske od osamostaljenja do članstva u Europskoj uniji*. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2011.
16. Jović, Borisav. *Poslednji dani SFRJ*. Beograd: Politika, 1995.
17. Karakaš Obradov, Marica. *Novi mozaici nacija u „novim poredcima“: migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest 2014.
18. Knezović, Snježana, ur. *Progonstvo i povratak: psihosocijalne i razvojne odrednice progonstva i mogućnosti povratka hrvatskih prognanika*. Zagreb: SysPrint, 1995.
19. Marijan, Davor. *Obrana i pad Vukovara*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.
20. Mesić, Milan. *Osjetljivi i ljuti ljudi: hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1992.
21. Mesić, Milan. 1993. Međunarodno izbjegličko pravo – od uspona do krize. *Migracijske i etničke teme* 9: 191 – 203.
22. Milas – Matutinović, Josipa. *Slutnja, strah i nada*. Zagreb. FS, 1997.
23. Nazor, Ante, ur., *Počeci suvremene hrvatske države: (kronologija procesa osamostaljenja Republike Hrvatske od Memoranduma SANU 1986. do proglašenja neovisnosti 8. listopada 1991.* Zagreb: Hrvatski – memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007.
24. Pek Branko i Lang Slobodan, ur. *Pravo na dom*. Osijek: Studio HS internet d.o.o., 2011.
25. Petrović, Duško. *Izbjeglištvo u suvremenom svijetu: od političkoteorijskih utemeljenja do biopolitičkih ishoda*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
26. Pokos Nenad i Šterc Stjepan. 1993. Demografski uzroci i posljedice rata protiv Hrvatske. *Društvena istraživanja Zagreb* 5: 305 – 333.

27. Praljak, Slobodan. *Izbjeglice i prognanici u Bosni i Hercegovini tijekom rata (Hrvati i Bošnjaci 1991. – 1995.)*. Zagreb: Oktavijan d.o.o., 2008.
28. Puljiz, Vlado, ur., *Socijalna politika Hrvatske*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008.
29. Rebić, Adalbert. *Sve moje izbjeglice*. Zagreb: Novelti millenium, 2012.
30. Rudolf, Davorin. *Rat koji nismo htjeli*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1999.
31. Sekulić, Milislav. *Knin je pao u Beogradu*. Bad Vilbel: Nidda Verlag GmbH, 2000.
32. Simić Bodrožić, Ivana. *Hotel Zagorje*. Zagreb: Profil multimedija, 2010.
33. Slišković, Marija, ur. *Žene u Domovinskom ratu*. Zagreb: Parvus, 2005.
34. Thomas, Robert. *Serbia under Milošević: Politics in the 90s*. London: Hurst & Co., 1999.
35. Thompson, Mark. *Kovanje rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*. Zagreb: HHO i Građanska inicijativa za slobodu javne riječi, 1995
36. Vlahušić, Andro, ur., *Dubrovački prognanici A.D.1991*. Dubrovnik: Ured za informatiku: DERC, 1992.

9.3. Internet

1. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28272> (pristup ostvaren 27.3.2017.) – Definicija termina „izbjeglica“.
2. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63819> (pristup: 28.2.2017.)
3. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (pristup: 25.2.2017.)
4. <http://www.dnevno.hr/domovina/prezivio-sam-masakr-u-borovu-selu-kopali-su-im-oci-rezali-jezike-sve-je-trajalo-dvadesetak-minuta-797657/> (pristup 23.2.2017.)
5. <http://www.braniteljski-portal.hr/Novosti/CRNA-KRONIKA/Uzas-u-Borovu-Selu-Gledao-sam-kako-hrvatskom-policijcu-cetnik-zabija-sjekiru-u-glavu>
6. <http://proleksis.lzmk.hr/52369/> (Brijunska deklaracija, 7.VII.1991.), pristup 24.2.2017.
7. <http://braniteljski-portal.hr/Novosti/OBLJETNICE/Operacija-Orkan-91-Prva-velika-ofenziva-Hrvatske-vojske> (pristup: 25.2.2017.)
8. <http://www.braniteljski.hr/zanimljivosti/crtice-iz-domovinskog-rata/574-vojno-redarstvena-operacija-otkos-10> (pristup 25.2.2017.)
9. <http://www.vecernji.hr/hrvatska/glavni-naglasci-iz-presuda-medunarodnog-suda-pravde-987808> (pristup ostvaren 25.2.2017.)
10. <http://www.braniteljski-portal.hr/Novosti/OBLJETNICE/OBLJETNICA-U-CELIJAMA-Dvadeset-i-tri-godine-od-spaljivanja-prvog-hrvatskog-sela-u-Domovinskom-ratu-VIDEO> (pristup: 1.3.2017.)
11. <http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/dubrovnik/clanak/id/242508/slobodna-je-donosila-nadu-napacenom-dubrovniku> (pristup: 1.3.2017.); fotografija 1 (Aljmaš, skela)
12. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Hrvatska/Jeziva-svjedocanstva-u-Haagu-Mjestani-Tovarnika-bili-su-kastrirani-nozevima> (pristup ostvaren 1.3.2017.)
13. <https://www.documenta.hr/hr/zlo%C4%8Din-u-tovarniku.html> (pristup 1.3.2017.)
14. <http://ante-starcevic-tovarnik.hr/vijesti/328-snima-se-krvava-berba-groa-u-lovasu>(pristup 2.3.2017.)

15. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (pristup: 1.3.2017.)
16. <http://daniponosa.hrt.hr/dani-ponosa/156/spaljeno-hrvatsko-selo-ravno> (1.3.2017.)
17. <http://www.braniteljski-portal.hr/Novosti/OBLJETNICE/POKOLJ-U-BACINU-Sjecanje-na-zrtve-u-Bacinu-drugu-najvecu-masovnu-grobnicu-u-Domovinskome-ratu-koju-nikad-nisu-obisli-celnici-Hrvatske> (pristup 2.3.)
18. <http://dogodilose.com/2014/11/21/srusen-maslenicki-21-studenog/> (pristup, 2.3.2017.)
19. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (pristup: 4.3.2017.)
20. <http://www.centar-za-mir.hr/ps/zlocin-u-canku-kod-korenice-opt-zeljko-zakula/>(pristup 4.3.2017.)
21. <http://www.zadarskilist.hr/clanci/22122011/sjecanja-na-nevine-zrtve-bruske> (pristup 4.3.)
22. Intervju Mate Granića za Jutarnji list <http://www.jutarnji.hr/globus/mate-granic-kako-smo-90-ih-zbrinuli-milijun-izbjeglica/297028/>
23. http://www.andrija-hebrang.com/domovinski_rat1.htm (pristup ostvaren 8.6.2017.)
24. <https://www.youtube.com/watch?v=EyxOBHFYVNo> – Animirani zemljovid Hrvatskog povijesnog muzeja koji je izrađen za potrebe izložbe "Domovinski rat" u povodu obilježavanja 20 godina od agresije na Republiku Hrvatsku. (pristup 22.2.2017.)